

Výklad slabikáře a čitanky

pro první třídu obecných škol

v císařství Rakouském.

Sepsal

Josef Walter.

Část první.

Cvičení smyslů a řeči.

V Praze 1858.

Tiskem Bedřicha Rohlíka v knifecím arcibiskupském semináři.

3426.

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA
PEDAGOGICKÉ FAKULTY
J. E. FRANTZOVÉ

Sig. U 4872

Inv. 20 1303

Předmluva.

Již počátkem roku 1856 začal jsem podávati v časopise „Škola a život“ články pod názvem : *Výklad nového slabikáře a první čítanky*. Měl jsem hned tehdy na mysli, aby roztroušené články jednou pohromadě o sobě vyšly, a proto žádal jsem o zvláštní výtisku výkladu slabikáře. V ročníku 1856 jmenovaného časopisu přišel jsem k výkladu : 13. Zvířata domácí. I viděl jsem, že bych takto při vší své pilnosti a při vší ochotnosti veleváženého pana redaktora dlouho nedostál slibu, jejž jsem byl dal hned při prvním článku, t. že po ukončeném vykládání článků pro cvičení smyslů a řeči následovati bude hláskování, čtení a psání a konečně vykládání čítanky samé. Chtěl jsem tedy nastoupiti cestu kratší, ale za příčinou povolání svého nemohl jsem na slíbenou práci dříve pomyslit, až po ukončeném školním roce 1857. Během toho času vyšly podobné práce v českém i německém jazyku, a proto může se i státi, že tento spísek, ač částečně snad první toho obsahu u nás tiskem vyšel, v celosti nejposledněji do rukou váženého čtenářstva.

se dostane. Těším se však tou nadějí, že i v pozdním kvítku pilná včelka něco medu nalezne.

Spíšku toho 1. část obsahuje 46 článků, jež slabikář ku cvičení smyslů a řeči vykazuje. Známo jest, že tímto cvičením v první třídě počítí se má, za tou příčinou zvolil jsem do první části spíšku svého ony články k rozbíráni a v tomtéž pořádku, jaký jest v slabikáři. Však každý jiný pořádek dobrým slouti může, když jen věci dítka bližší a známější předcházejí věci jemu vzdálenější. Domov jest dítku jistě nejbližší a nejznámější, odtud kdo vychází do kruhů dětského života vždy rozsáblejších, nechybuje.

Již na první pohled každý poznati může, že knížka ta pro mládež, tím méně pro mládež v první třídě psána není; není ale také psána pro učitele, který chce ze spisu naučiti se otázkám, jakých by měl při vyučování mládeže užívat. Spísek ten může posloužiti jen tomu, kdo se pídí po látce, již on dle potřeby ve školách užiti dovede. Jest to sbírka různanité látky k cvičení smyslů a řeči nejen pro první, nýbrž pro každoujinou třídu ve školách hlavních a obecných. Učitel v první třídě nechť si vybere tolik, čeho by při mládeži toho věku s prospěchem užili mohl; ostatní, čeho víc nalezne, nechť podrží pro sebe a pro vyšší třídy, kde jemu uloženo, cvičiti žáky v písemném vyjádření myšlének. Učitel v německých školách sotva kdy upadne v rozpaky, co by měl při slohovém cvičení se žáky předevzítí; na sta knih přináší jemu zpracované látky a podporují ho tak při vyučování. Než ohledněme se po

českých knihách podobného obsahu? Bíbovo „navedení k písemnostem“ a jeho nově vyšlá „cvičení slohová“ je všecko, co máme v českém jazyku. Jungmannova slovesnost, a jiná podle ní sestavená díla nehodí se pro národní školy. Maje toto na paměti, rozebíral jsem články šířeji, nežli by se pro první třídu hodilo. Lituji jen, že jsem technologické články a zvlášt pojednání o řemeslech ještě šířeji rozebrati nemohl. Řemeslo zlaté dno, je známé a pravdivé příslovi, a vším právem zasluhovalo by větší pozornosti ve školách, než se až posud dalo. Než však viděl jsem, že bez obrazů těžko jest nahlížeti do dílen tak rozmanitých, a proto odložil jsem věc pro budoucnost.

Dotud o látce, o hmotě, takřka o těle vyučování. Jako ale tělo bez ducha mrtvé jest, podobně bylo by i vyučování o pouhých věcech bez života. Šlechtění srdce, vedení mládeže k zbožnosti, oživuje vyučování věcné. To budiž, milý vychovateli, hlavním tvým účelem. Představuj mládeži věci, ukazuj části, původ, užitek jejich, seznam ji třebas s celým světem: nezapomeň ale, kde se přiležitost nahodí, poučiti ji, co dobrého a Bohu milého, co činiti a čeho se varovati má, abys takto, podávaje prostředky k ulehčení a zachování života časného, i pro život věčný ji připravil. Vol k tomuto vznešenému úkolu vždy jen vznešenějších předmětů a příhodného času, abys snad malichernými věcmi anebo nevčasným mravokáráním velebnost a svatost nerušil a tak dobré věci neškodil.

K dílu užil jsem hlavně knih školních, zvláště

přírodopisných. Při vzdělávání článků technologických posloužila mně technologie od Presla a jiné novější spisy německé. Nejraději jsem ale dílny a skladы rozličného druhu sám navštěvoval a tak z nejlepšího knihy mnoho poznal a vybral. Nesmím také tajiti, že i rady jiných ve věci známých mužů milerád jsem přijal.

Ku konci spísku připojil jsem slovníček česko-německý, který obsahuje slova ve spise užitá a méně známá, zvláště technická. Tuším, že dobré poslouží ve školách, kde se i druhému jazyku vyučuje.

Nalezne-li první část u čteného učitelstva nějakého účastenství, vydám druhou část, která obsahovati bude hláskování, psání a čtení, a rozbor čítacích článkův.

V Praze v měsíci lednu 1858.

Spisovatel.

O b s a h.

	Strana
1. Potřebné věci školáků	1
2. Nářadí ve světnicích	7
3. Části světnice	11
4. Části domu	18
5. Nástroje řemeslnické	24
6. Oděv a obuv	36
7. Pokrmy	42
8. Nápoj	46
9. Nádobi stolové	53
10. Stavy lidské podle staří	58
11. Příbuzní	63
12. Rozličné živnosti a stavy lidské	64
13. Zvířata domácí	71
14. Rostlina	80
15. Mineraly a látky na oděv	82
16. Řemeslnici	87
17. Zvířata plachá	94
18. Stromy	97
19. Zvířata dravá	103
20. Zeleniny	106
21. Stavby	108
22. Ptáci	111
23. Obilí a požitky polní	113
24. Nářadí rolnické	116
25. Části těla lidského	118

	Strana
26. Obojživelnici	121
27. Ryby	124
28. Ovoce stromové	126
29. Ovoce z křovin	130
30. Povrch krajín	132
31. Hmyz	136
32. Květiny	141
33. Svět	143
34. Části těla zvířecího	146
35. Části rostlin	148
36. Úkazy na obloze	149
37. Kostel a věci v něm	153
38. Služby Boží	156
39. Věž a věci na ní	158
40. Hřbitov	159
41—46. Čísla, jaké jsou věci? co kdo činí? atd.	161
Slovník	162

zvídavostí i vzděláním. Jeden z nejdůležitějších vzdělávacích prostředků je kniha. Knihy jsou všechny vydávány v různých městech, v různých vydavatelstvích, v různých vydáních. Knihy jsou vydávány v různých jazycích, v různých vydáních. Knihy jsou vydávány v různých vydáních.

I. Cvičení smyslů a řeči.

1. Potřebné věci školáků.

(Stránka 41.)

Kniha. — Na ní jsou *deskы*, *hřbet* a nejhlavnější věc — *listy*. *Desky* jsou dvě, každá má dvě (větší) plochy, čtyry rohy a čtyry hrany; je čtyrhranná. *Desky* jsou obyčejně z lepenky, t. z hruhého a tlustého papíru, který jest méně ohebný nežli obyčejný papír. Na povrchu jsou barevným papírem, barevným plátnem anebo barevnou koží polepeny. Týtež látky bývají na *hřbetě*. Má-li býti kniha pevnější, polepuje se koží, méně pevnosti mívá plátno a nejméně papír. *Stkovstná* kniha bývá potažena i sasianem, aksamitem anebo jinou dražší látkou, na niž viděti často ozdoby a okrasy ze stříbra, mosazu a j. Někdy i stříbrnými sponkami bývá opatřena. — Mezi deskami jest mnoho *listů*, na třech stranách bladce sříznutých, na jedné (na *hřbetě*) seslitých a skližených. Listy jsou z tenkého a bílého *papíru*, na kterém se může buďto jen tisknout, anebo tisknout i psát; první jmenuje se papír *tiskací*, druhý *psací*. Každý list má dvě strany, na stranách jsou písmenka v řádkách. Na prvním listu čteme jméno či titul knihy, potom jméno toho, kdo knihu sepsal; nejdoleji vidíváme jméno tiskaře s připojením místa a roku, kde a kdy byla kniha vytisklá. *Školní* knihy mívají též na první stránce mimo to ještě úřadní známku. Na ostatních listech čteme obsahy, který

jest buđto k poučení nebo k bavení, anebo k ušlechtění srdce; to tré může býti i pospolu. — *Velikost knihy* bývá rozličná, dle toho, jak velký papír a mnoho-li ho jest, tak též i dle toho, jak se papír skládá, v půlarchy, ve čtvrtky, v osmerky, dvanáctky, šestnáctky anebo v osmnáctky.

Nežli jest kniha takto hotova, musí tu někdo býti, kdo obsah do knihy sepíše, t. j. *spisovatel*. Dle jeho spisu skládá sazeč v knižkárně kovové literky v úhelnici, až bývá několik řádků nasázeno, které pak dává na desku, až jest celá strana. Takových složených stran musí býti vedle sebe na prknu, má-li se arch složiti v osmerku, 16, a sice 8 na jednu stranu archu a 8 na druhou stranu, až se naplní arch, jejž pak lištami železnými pomocí šroubů svírá, aby se nerozpadl; pak se celek do lisu dává. Tu tiskař navaluje barvu tiskařskou na sazbu v rámě upevněnou, všoupne rám pod lis, přitlačí k tomu pomocí stroje arch, na kterém písmo se otiskne. Archy potištěné a vyschlé dostane knihař, který je skládá, složené na jedné straně sešívá, lisem svírá, na hřbetě klíží, potom obřezává a ostatek polepuje a upravuje.

Kniha modlitební, školní, početní, čítací, denní, pamětní, zlatá, černá; kniha papíru; kněhtlačitel, knihař, kněhlupec, kněhorna, sklad kněh, knihovní, knihovník; knihy, t. j. částka žaludku jako z listů sestávajícího u živočichů přezvykujících.

Připomenutí žákům, aby s knihami pozorně a opatrně zacházeli, aby je netrhali anebo nemazali; tak též s ostatními svými věcmi aby žili.

Čistota sluší tělu i duši.

Čistota půl zdraví.

Jaké odění, takové učení.

Tabule školní — má dvě veliké *plochy*, na každé ploše, zadní i přední, jsou čtyry *rohy* a čtyry *hrany*, tedy 8 rohů, 8 hran a 4 hrany spojující; má délku, šířku a tloušťku. Její povrch jest nařen černou barvou, aby se mohlo na ní křídou zřetelně psati, počítati a kreslit. Tabule školní spo-

čívá na *podstavku* (lešení). — Tabule takové dělá truhlář z prken, jež napřed hoblikem na hoblovací stolici hobluje, napotom hladíkem hladí, je řeže, hlobí do sylaku, sbijí a skližuje, a konečně barvou natírá.

Tabule na domích, ve zdí, v kameně; tabulka křidlicová, pergamenová, papírová, plechová; tabulka čokolady; tabule skla v oknech; tabule, velký obdloužný stůl; tabule, rytinky v knize; Bůh dal Mojžíšovi desatero přikázání na dvou kamenných deskách, t. j. tabulkách.

Připomenutí, že dovoleno psát na psacích tabulkách, nikoliv ale na zdích, dvěřích, vratach, schodech, záchodech, a t. p.

Papír — dělá papírník v papírně ze lněných, baylněných a jiných hadrů, které na kaši se drtí a utloukají. Papírník kaši v sejtové formy archů nabírá, pak archy vyklopuje a na povětrí vykládá, aby oschlly. Archy jsou větší anebo menší. Papír slouží k psaní, rejsování a kreslení, k tisku, na zaobalování věcí, na polepování věcí a j. Papír ku psaní slové psací, jest obyčejně barvy bílé; tak též papír ku kreslení (rejsovaci) bývá bílý, jest ale silnější prvního. Papír k tisku připravený (tiskaci) jest také bílý, není ale klížený jako papír psací anebo rejsovaci; na těchto může se inkoustem psáti, na onom inkoust se rozlévá či rozezírá, onen inkoust pije, a slovo proto papír *píjavý*. Papír na zaobalování jest hrubý a špinavé barvy; papír na polepování bývá rozličně barven. — Papír prodává se na *archy, knihy, rysy a balíky*. Čtyřiadvacetí archům psacího papíru říkáme jedna kniha; tiskacího papíru počítá se ale 25 archů do jedné knihy, 20 knih činí jeden rys, a 10 rysů jeden balík. — Staří užívali jindy bukových desek nebo listů, jakož i kůry neb lýčí stromového, zvláště egyptského, jemuž říkali *papyrus*.

Papír *kancelářský, poštovský, kolkovaný, notový, mašinový, nabíraný a j.*

Papír může se snadno roztrhati a ve vlhku, v mokru pokaziti; protož třeba u dítěk pozornosti a opatrnosti, aby listy zvolna a lehce obracely a prsty při tom neslinily.

Inkoust — jest černá kapanina, která slouží ku psaní na papíře. Dělá se hlavně z dubenek (6 lot.), ze skalice zelené (2 lot.) a dobrého octa (2 žejdl.). První dvě věci na drobno se rozetrou, potom smíchají a v octě svaří; tomu se přidá později něco na drobno roztlučeného klíčanského. — Dubenky jsou výrůstky na stopkách anebo na listu dubovém, které, když jistý hmyz, dubenčice, do listu pichne a do dírky vajíčko položí, kolem vajíčka se utvoří. — Skalice zelená jest jistá sůl, která se skládá z olimu a železa. — Klíčanské jest šťáva, která z jistých stromů, kapinic zvaných, v Africe a Indii rostoucích, vytéká.

Známe ještě inkoust červený, zelený, modrý, žlutý a j.

Inkoust přechovává se dobře v zaepaných kalamářích ze skla anebo porcelánu. Prádlo inkoustem potřísněné těžko se vypere; zvláštní tedy pozornosti třeba, aby šat anebo prádlo inkoustem se nepokapalo anebo nepostříkalo.

Péro husí — na něm vidíme brk (u malého písk), stvol (u malého papeři, paperka, ospěnka) a praporku. — Brk jest válcovitý či oblý, dutý, tvrdý a průhledný; v něm nalézá se duše. Stvol jest čtyrhranný, u vnitř s bílou dření. Praporka záleží z pýrení čili čmýří. — Brk připravuje se ku psání nožičkem; připravené má špic, rozštipec a nárez. Brky, které s mocí husám se vytrhují, nehodí se na psací péra, protože jsou nezralé a tudy měkké. Jen ty, které husám v měsíci květnu a červnu z křidel vypadnou, mohou se s nejlepším prospěchem na psací pára připravit. Učiní-li se brky v horku tvrdší a čistější, jmenují se pak brky tažené. Brky prodávají se buďto jednotlivě, anebo ve svazcích po 25 kusech, anebo na kopy.

Ku psaní mohou se i jiné brky potřebovat, jako: vrani, paví, krutí, čapí. Nejlepší jsou ale husí. Mimo to známe též pára ocelová, mosazná, stříbrná, koštěná a j.

Starí psávali na voskovaných deskách rydélkem, jehožto špičatým koncem písmena se vyrývala, ploským zase se zatírala.

Péra, zvláště ocelová, musí se vždy po ukončeném psaní

pijavým papírem vytříti, aby déle trvala. *Nemrav* jest to, kdo péra o vlasy otírá anebo je olizuje. Tak též nechvalně si počiná, kdo hluboko do inkoustu anebo do hlubokých láhvíček namáčí, pero příliš nízko drží, jím po tvrdých a drsnatých plochách čmárá, do krátkých pouzder je strká a t. p.

Rafika křidlicová — lépe rafije, jest na způsob tužky ostrouhaný podlouhlý *kousek křidlice*, t. mineralu (nerostu), který se v zemi v tenounkých tabulkách nalézá. Jest barvy černé aneb šedé, a slouží *ku psaní a počítání* na křidlicových tabulkách. Padne-li křidlice na tvrdou podlahu, snadno se na kousky přerazí; křidlice jest křehká. Zamaštěnou rafikou (rafijí), anebo na zamaštěné tabulce dobré se nevíše, také poprášená tabulka musí se dříve vlhkým klobcem anebo vlhkou houbou umyti. Místo rafiky může se i *křidou* na křidlicové tabulce psát, nikoliv ale ostrým želízkem anebo jinou ostrou a tvrdou věcí; to by tabulku poškrábalo a pokazilo.

Rafikou nazýváme také náčiní dřevěné anebo kovové, jehož se užívá při čtení k ukazování; také *ručička na hodinách* jmenuje se rafika.

Tužka — jest vlastně kus *tuhy ku psaní, linování a kreslení*, která se dřevem obkládá, aby ruku nešpinila. Skládá se tedy ze dvou částí, z tuhy a ze dřeva. *Tuha* jest hmota černá a křehká, která se nalézá v zemi; skládá se z uhlí a něco málo železa, a proto lepší jest jméno tužka než-li olívko, protože v ní olova není. Jméno *olívko* pochází z času, kde se místo tuhy skutečného olova užívalo. *Pěkná tuha* nalézá se v tenkých deskách; tyto rozřezávají se na tenounké roubíčky, které se pak do dřeva vkládají. Nejlepší tuha nalézá se v Anglicku, a proto jsou anglické tužky tak vyhlášené. Nyní vyváží se mnoho tuhy z Čech do Anglie, protože doly anglické již zacházejí. *Špatnější tuhy* máme hojnost; z té však udělá se dříve s vodou těsto, které, když ztvrďlo, na roubíčky teprv se krájí. *Dřevo* na tužkách může být rozličného druhu a rozličné barvy; tvaru

bývá nejvíce oblého. Na dřevě čítáme obyčejně jméno fabriky, kde byla tužka zhotovena. Jsou tužky také bez dřeva. — Dobrá tužka nesmí být ani příliš tvrdá, ani příliš měkká, aniž smí tuba v ni z kousků se skládati. Tužkou piše se na papíře, dřevě a j. Čáry tužkou učiněné mohou se pružcem vymazati. Tužky prodávají se na kousky a na lucty. Jsou také tužky červené, modré, zelené, žluté, hnědé a j.

Křída — jest vápenitý bílý mineral, který snadno barvu pouští; nalézá se jako jiné mineralie v zemi, skládajíc někde celé hory. Křída může se strouhati, krájeti, řezati a lámati; jest měkká a hřehká. Potřebuje se ku psaní a kreslení ve školách a také v průmyslu. Dobrá křída nebude příliš tvrdá ani příliš měkká, ani neměj v sobě písku. Písečná šlemuje se vodou, a potom se krájí na roubíky.

Známe ještě křídou černou, která se podobá jádru tužky, slouží též ku kreslení, za kteroužto příčinou se někdy i do dřeva zasazuje, tak že vyhlíží jako tužka. Čáry však černou křídou na papíře učiněné nedají se smazati ani setříti jako při obecné křídě anebo tužce.

Pravidko — zhotovuje truhlář ze dřeva, které musí být dobře suché. Pravidko nebude ani příliš tenké ani příliš tlusté, první by se zbortilo, druhé nehodi se k pěkné a čisté práci. *Plochy* pravidka nesmí být příliš hladké, protože pravidko takové klouzá a papír špini. *Hranы* nechť jsou ostré a přímé, a buďto obě anebo alespoň jedna z nich žlabkováná. Obyčejné pravidko jest podlouhlé čtyhranné; jsou také pravidka tříhranná, jichž se užívá při rejsování; taková jmenují se trojúhelníky. Tesaři, truhláři, knihaři a j. mají pravidka dvouramenná; ramena činí úhel, a proto jmenují se taková pravidka úhelnice. Všecka tato pravidka mohou být ze dřeva nebo z kovu. Zedníci jmenují své veliké dřevěné pravidko opolna.

Pravidko slouží žákům k linování na papíře.

Připomenuli, aby žáci pravidka jen k linování užívali, ne ale k potýkání se, šermování a sekání, jak mnozí nezvedení dělávají.

2. Nářadí ve světnicích.

Stůl — jest domácí nářadí, které k tomu slouží, abychom naň stavěli věci, při něm seděli, na něm jedli, psali, se učili anebo pracovali. Jméno stůl pochází od slova *státi*. Části stolu jsou: na vrchu *deská*, pod deskou *postranice* (obrubeň) s *nohami*. — *Deská* bývá obyčejně čtyhranná, někdy také okrouhlá, na povrchu hladká, buď jednoduchá nebo vykládaná. *Postranice* při čtyhranném stole jsou také čtyry; mezi nimi a pod deskou nalézá se někdy *šuple* (truhlik) se zámkem i také bez zámku. Nohy jsou dle velikosti stolu jedna, dvě, tři, čtyry, šest i více. — Stůl zhotozuje *truhlář* (stolař) z měkkého anebo tvrdého dřeva. Stává také stolů kamenných. — Dle účelu máme stoly *psací*, *šicí*, stoly k *jídlu* a k *pohodlí*. Jsou také stoly *překládací*.

Stolek (stolík, stoliček) jest malý stůl; stůl znamená někdy tolik co *jídlo*, a *stolovati* tolik co *jistí*; modlitba *před stolem* a *po stole*; stůl *Páně*; stůl *posvátný* u Slovanů.

Připomenutí jak způsobně a slušně má se seděti u stolu, jak při jidle tak při práci.

Stolice — jest podobná stolu, slouží ale k tomu, aby se na ní sedělo, aby na ní něco stálo aneb spočívalo. Částky její jsou: *sedadlo*, obyčejně s obrubni, *nohy* a někdy i *lenoch*. — *Sedadlo* bývá obyčejně čtyhranné, ostře neb tupě sříznuté, a spočívá na čtyrech nohách. *Stolička ševcovská* (třínožka) má sedadlo okrouhlé a hloubené, a spočívá na třech nohách. Jiné stolice mají sedadlo rákosové, slaměné anebo žiním, chlupy a j. vyepané, a mimo to někdy na pružných ocelových pérách či pružinách položené; takové stolice jmenujeme *sesle* (od sesti). — *Lenoch* záleží z jednoho kusu, který jest plný anebo prořezávaný, aneb z několika kusů mřížovitě složených, anebo konečně z rámu a jest vyepán. *Lenoch* slouží pouze ku pohodlí. Stolice se sprostým lenochem slove jinak *židle* (židlice, židlička); stolice s lenochem vyepaným a širokým — *lenoška*. — Obyčejnou stolici zhotozuje *truhlář*; při vyepané sesli má i čalouník co dělati.

Stolička pod nohy (podnož), stoličce či sésle *opírací* (lehoška), stolice *řezací*, stolice *na střeše*, stolice *učitelská*, *biskupská*, *římská*, *královská* (stolec královský, knižecí), *prestol* knížat Slovanských, stolice *soudná*; stolička — *zub třenovní*.

Připomenutí mládeži. Nesluší se, aby dítko, sedíc na stolici, na lenoch se kladlo; lenoch jest pro dospělé lidi ku pohodlí.

Lavice — jest podlouhlé sedadlo na čtyrech a více nohách s lenochem (zábradlím) i také bez něho. Na lavici může více osob vedle sebe seděti. Lavice dělá se ze dřeva i také z kamene. Lavice vyepaná, která slouží i k lomu, aby se na ní v leže odpočívat mohlo, jmenuje se *pohovka*. — Lavici dřevěnou dělá truhlář, lavici kamennou — kamenník; pohovku truhlář a čalouník.

Máme lavice ve světnici, ve škole (škamna), v kostele (stolice), v zahradách a j.

Podnož — jest stolička pod nohy budto o sobě, anebo jest připevněna k nohám u stolu; tato druhá jmenuje se *trnož*. — Podnož jest výrobek truhlářský.

Podnož u kolovratu; země jmenuje se v písmě svatém podnoží Boha.

Skříně — bednovitá vysoká schránka ze dřeva na různé věci, jako jsou: šaty, prádlo, knihy a stolné nářadí. — *Skřině na šaty* (šatník) a *skřině na knihy* (knihárna) bývají téhož tvaru, jsou čtyrhranné, mají výšku, šířku a hloubku; mezi těmito jest výška největší. Částky skříně na šaty jsou: *bedna stojatá z postranic, svršku a noh* složená; u vnitř jest *hrabice* (rohatina), na niž šaty se věší. Přední strana slouží za dvéře. — *Skřině na knihy* záleží z týchž částek, jen že místo hrabičky nalézájí se v ní přehrádky, do nichž se kladou knihy. Dvěře u knihárny dělají se někdy ze skla, budto od hora až dolů, anebo jen do polou. — *Skříně na prádlo* (prádelník) bývá podobná knihárnně, má ale vždy dvěře plné ze dřeva. Do přehrádek skládá se prádlo. Stává také prádelníků se šuplaty bez dvěří. — *Skřině na stolné ná-*

řadí (misník) jsou rozličného tvaru; v nich nalézáme šuplata a přehrádky, na něž se staví a kladou sklenice, talíře, košíky, nože, vidličky, lžice, ubrousky, slánky a j. — Skříně takové zhotovuje truhlář.

Skříně na obilí, mouku, ovoce (špiže, špižírna); skřínky na peníze a drahé věci (skrb); truhla, kufr.

Zrcadlo — (obyčejně) jest sklo na jedné straně amalgamem pokryté. Na dělání skla jest hlavně potřebí *křemene*, a buďto *sódy* anebo *drasla*. Věci ty napřed se jemně roztlukou a rozetrou, a potom v pávých nad ohněm se roztápejí. Roztopená sklovina se pak vyfukuje anebo leje. Z foukané skloviny dělají se láhve, sklenice a výbec duté sklo, i také sklo tabulové, sklo do oken a na špatnější zrcadla; lité sklo běže se na zrcadla pěknější a na jiné pěkné věci. Když se byly tabule na zrcadla v chladící peci ochladily, pokrývají se amalgamem (varmužkou) t. sloučeninou z cínu a rtuti. Tabule na pěkná zrcadla dříve se ještě brousí a leští.

Pokrývání zrcadel takto se děje: na stole hladkém a rovnovážném, kolem lištkou obroubeném, rozšíří se na tenounké lístky rozvalený cín. Na cín vyleje se rtuť, tak aby cín bohatě byl jí přikryt. Tabule nyní vši vlhkosti a nečistoty zbavena, pozorně se položí na amalgam, načež se přikryje tkanicou vlněnou aneb kloboučinou, a přitíží plotnou železnou aneb kamennou. Takto se nechá tabule as 24 hodin pokojně ležeti. Za ten čas amalgam všude ztuhá na sklo přilnul a dostatečně i zkřehnul. Tabule sejmutá jest hotové zrcadlo, které se do rámu zasazuje. Mimo zrcadla *plochá* jsou také zrcadla *poddutá* a *vydutá*. Plochá zrcadla slouží ku vzhližení se; ostatní k jiným potřebám. Všecka tato zrcadla dělají se v zrcadlárnách, jichž v Čechách množství se nalézají. Jsou ale také zrcadla *kovová*; ano zrcadlem nazývá se každá plocha, která jest dost hladká a lesklá.

Oko jest zrcadlo duše; jako vidíme v zrcadle, zdali tvář čistá anebo špinavá, rovněž tak poznáme v oku dobré anebo zlé smýšlení člověka.

Postel — jest dřevěné nářadí, na kterémž se stele či podestýlá, aby člověk časem leže odpočívat mohl; jinak jmenuje se *lože*. Částky postele jsou: dvě *čela*, dvě *postranice* a v rozích čtyři *sloupy* čili *nohy*. Čela (hlava a nohy, také borty) jmenujeme dvě naproti sobě postavená vysoká prkna, mající na kraji sloupky (nohy) se drázkami, v nichž delší a užší dvě postranice (pelestě) pomocí železných šroubů aneb železných háčků jsou upevněny. Délka čel činí šířku, délka postranic opět délku postele. Na spodním kraji postranic u vnitř postele jsou *lisťy* přibity a překliženy, na nich spočívají prkna, činice dno postele. Tolik jest potřebí od truhláře, abychom měli postel. Na *lože* musí se postel teprv jinými věcmi upravit. Na dno postele klade se obyčejně sláma prostá anebo sláma v hrubém plátně zašitá, *slamník*. Na slamníku leží u chudších lidí *peřiny* anebo jenom *houně* ku přikryvání; bohatší lidé mají na slamníku *žíněnku*, totiž žině cajkem obště. Na žíněnce leží spodní peřina či *spodnice*, přikrytá bílým *prostěradlem*; dále *polštáře* či *podusky* (podhlavnice), a konečně svrchní peřina či *svrchnice*, anebo místo svrchnice jiné *přikryvadlo*. Na vystlanou postel dává se obyčejně ještě jedno pokryvadlo v rámci anebo bez rámců, aby prach neměl přístup. — Jsou také postele ze železa, anebo takové, v nichž spočívá dno na ocelových pružinách, anebo postele s nebesama a záclonama (koltrama). *Palanda* jest lehací lavice neb pavláčka u stropu, kde se spí. Pokoj s postelmi, uchystán k spaní, jmenuje se *ložnice*.

Připomenutí. Lůžko s mnohými a těžkými peřinami jest mladým lidem ve zdraví na škodu. Časné vstávání jest chvalitebné. Modlitba dříve než jdeme spát, modlitba když vstáváme.

Kdo z rána polohá, na večer pobihá. — Mladí ležáci, starí žebráci. — Ráno vstav pracuj; sic jinak zas bys ležel. — Den začíná laštovička, večer končí zpěv slavíčka. — Po práci mile odpočinout. — Jak si kdo ustle, tak si lehne.

Přídatek k nářadí ve světnici: Obraz, hodiny, svícen, štípec, umývadlo, plivátko, zúvák, kartáč, smetaček, hřeben.

3. Části světnice.

Stěna — jest plocha na zděch kolem světnice kolmo postavených. Stěny jsou buď jen vápnem obíleny anebo malovány. V sálích, pokojích vidíváme stěny čalouny pokryté. — *Zed* staví se buďto z kamene, z cihel pálených i nepálených, ze dřeva anebo z prken. Kámen lomec láme, a zedník jej při slavení kladivem přitesává; někdy i kameník lámaný kámen do úhlů urovnává. — Cihly dělají se z hlíny, která se ve vodě rozmíchá, pak s pískem v rozličné tvary přivádí a konečně v pecích vypaluje. Cihly nepálené (vepřovice) suší se pouze na slunci. Pro ty dává se do hlíny řezanka, pýr, plévy a j. v.; hotové posypují se pískem. — Kámen a cihly pálené spojují se ve zdi *malton*, totiž směsi z vápna, písku a vody. Spáry mezi kameny vyplňují se drobným kamením. — Povrch zdí se obvrhuje (obmítá) pomocí *obmetačky* (zednické lžíce), napřed maltou hrubou (na ostro), potom jemnou, což se *partáčem* (dýnkem) hladí. — Mezi dřeva a vepřovice užívá se hlíny místo malty; časem, pro chudobu anebo při nedostatku vápna, váže se i kámen hlinou. — Aby zdi vždy kolmo a vodorovně se vedly, potřebuje k tomu zedník *olovnici*, *pravidlo* či *ópolnu*, *krovkici* a *šnáru*. — K vysokým zděm musí se postavit lešení. To bývá rozličného druhu; buďto leží prkna na dřevěných kozách, nebo na sloupčích kolmo postavených (na stěnýřích), nebo na trámcích z oken anebo ze zdi vystrčených (na vysuvkách), anebo konečně musí se udělati visecí lešení, tak zvaná *klec*.

Stěna španělská (platěná neb papírová); stěny či strany u těles; stěny (zdi) hlavní a vedlejší (příčné).

Metali hráč na stěnu. — Zbledl co stěna.

Strop — jest ona část světnice, která leží vodorovně nad podlahou, činíc takřka poklicí prostoru světničného. Staví-li se strop, položí se trámy na zdi protistojící; na trámy či stropnice (povaly) přibijí se prkna (topinky), na prkna upevní se drátem a hřebíky rákos, kterýžto se pak maltou ovrhuje a hladí. Nad stropnice něco výše kladou se

(dlažičkami) anebo jiným kamenem nepravidelného tvaru. Takové kamenné podlahy jmenujeme *dlažby*, a práci *dláždění* (dláždění). Ku dláždění musí se místo napřed vyrovnati a pískem posypati. Ke kamenným plotnám a cihlám podeštýlá se malta; taktéž spáry mezi kameny a cihlami zálivají se řídkou maltou pomocí obmetačky. — Dlažbu kdo dělá, slove *dlažič*.

Mimo to nalézáme podlahy, zvláště v konírnách a průjezdech, pokládané *dřevěnými špalíčky* nebo *sošnami*, totiž prkny velmi tlustými.

Světnice s podlahou prkennou jest vždy teplejší nežli světnice s podlahou kamennou. Kámen známe co dobrý, dřevo co špatný vodič tepla; kámen tedy vždy více tepla nám odnímá a odvádí nežli dřevo. Proto pokládají se v zimě podlahy v kostelích prkny.

Práh (prah) — viz *dveře*. — **Prážek** jmenuje se prkénko u houslí pod strunami, na něž prsty se kladou. — **Pražec** slove u tkadlice sloupek, jakýchž dvé po stranách paprsků za ochranu slouží, aby bidlem se nesmáčknul. — **Praha** od prahu nazvána Libušou, aneb lépe od prahu, totiž *vodopádu*, jakéhož nejen potok Bruska, ale i sama Vltava stopy ukazuje.

Římsa — jest kraj ven strmící okolo mnohých těles, jako ve světnici okolo kamen (krancle), skříně; venku na domě pod střechou (hlavní římsa), pod oknem (bankál), nad oknem (štít, luneta, přistřeši). Na stěnách v pokoji bývá římsa obyčejně jen malována. Římsy na domu dělají se nejvíce z cihel přisekaných anebo k tomu schválně zhotovených (z římsovnic), a jsou buď jednoduché anebo složené. Římsa chrání svým výstupkem pod ni strmící zed před okapem. Mimo to jest i ozdobou stavení, zvláště římsa z mnohých článků složená. — K vyvedení pořádné složené římsy ve zdi slouží zvláštní, z pevného prkna udělaný vzor, kterýžto vzor znám jest pod jménem *sajma* (šablon). — Římsu dělají zedníci, anebo zedníci a *stukaturnici*. *Stukou* nazývá se smíšenina ze sádra, vápna a písku, a práce touto smíšeninou na zdích

jiné trámy, zvané *podlažnice*, na nichž podlaha vyššího patra spočívá. Není-li vyššího patra a následuje-li ponebí, dělává se místo podlahy *násyp* a na násypu cihlové *dláždění* anebo *lepenice*. — V menších staveních a bydlištích chudšího lidu dělají se stropy ještě jinak. Na stropnice přibijí se *samorostlé lati* či *hrázky*, jakých vidíváme u plotů; mezi ty dá se slaměné pletivo, namočené do hlíny vodou rozředěné, kteréž se pak dole hlinou a pískem omítne a oblí. Jinde opět vidíme jen neotesaná dřeva, hrázky anebo prkna bez obmítky; takový strop podkládá se trámem. — Na stropě pracují tesaři a zedníci.

Světnice s nízkým stropem jest nezdravá. Páry v takových světnicích nemohou dost vysoko vystoupit, aby člověk do sebe jich nevlýkal. Světnice s příliš vysokými stropy jsou teplu na ujmu.

Podlaha — jest spodní část světnice, po které chodíme. Obyčejná podlaha záleží z *prken ohoblovaných*, která jsou na dřevěných *podkladkách* či *polštářích* vedle sebe přibita. Prkna na podlahu musí být dobře vyschlá, a co možná bez suků. Na taková prkna hodí se nejlépe kmeny jedlové. Prkna nedobře vyschlá později se sesychají a činí v podlaze ohyzdné skuliny, z nichž se ve světnici práší, anebo zase při mytí podlahy vlhkost do nich se táhne, která zdraví jest na škodu. Vlhkost pod podlahou bývá též příčinou, že prkna se kroutí či *bortí*. — Obyčejné podlahy dělají truhláři anebo tesaři.

Způsobnější podlaha jest tak zvaná *rošťová* podlaha. Při této jsou udělány ve způsobě sítí *rámce* či *límce*, 4 as 6 palců silné. Prostor mezi límcí představuje veliké čtverce, a jest vyplněn prkny z měkkého dříví.

Ještě krásnější jest podlaha *vykládaná* čili *parketová*. Parkety jmenujeme malé čtvercové tabulky dřevěné, které se kladou a ukrytými hřebíky přibijí na podlahu z neohoblovaných prken již hotovou. Dělají se ze dříví buď tvrdého anebo měkkého.

Jinde spatřujeme podlahy pokládané tesanými kameny z pískovce aneb mramoru; a opět jinde břidlicí, cihlami

vyvedená slove práce *stukaturská* anebo *stukatura*. Nejvíce stukatury nalezáme na římsách co rozmanité ozdoby.

Kamna — slouží k tomu, aby se v zimě ohřál vzduch v pokoji. Známe kamna *hlíněná* a *železná*. Hliněná kamna (hrnčená, kachlová) nepropouštějí sice tak rychle teplo do pokoje jako kamna železná; za to udržují zase teplo déle nežli tato. Dle tvaru jsou kamna nejvíce oblá anebo čtyhranná, s ozdobami aneb i bez ozdob. Dále jsou kamna *průvějná* a *obyčejná*. Průvějným dává se přednost. Mají největší povrchnost, oheň v nich hoří číle, palivo shoří dokonale, topení (vždy skoro z pokoje) jest pohodlné a rychlé, vyvinující se kouř a pára vyhání se tím silným průvanem volně, a co nejlepšího jest, odvádějí ze světnic, zvlášť z přízemních, škodlivou vlhkost a nepříjemný zápach. Čistí tedy v pokoji vzduch a prospívají ke zdraví. Mimo to zaujmají malou prostoru a vyhližejí ochledně. Částky jejich jsou od dola na horu: *podnož*, která jest budto plná (sokl, žoki) anebo na nohách. Místo pod podnoží jmenej se *podkamni* (kouzeň). V podnoži blíže podlahy jest *popelník*, t. otvor, který popel přijíma. Jiný a hlavní úkol popelníku jest, aby jím vzduch volného měl přístupu pod hořící palivo. Nad popelníkem mezi kachlem a železnou plotnou leží hlavní část kamen; jest to *ohniště* (pec, nistěj) s *roštem*, na nějž palivo *ústím* se klade a tu spaluje. Ústí jest opatřeno *železnými dvírkami* a *děravým železným plechem*, jímž v čas potřeby vzduch k roznícení paliva, podobně jako popelníkem, se pouští. Na prvních kachlích spočívají jiné kachle v položení kolmém a vodorovném, činice takto zevnitř otevřené *přehrádky* a vnitř klikaté dutiny pro průvan, t. *tahy*, *tažení*, *průvany*. Z posledního průvanu odvádí se kouř tak zvaným *dymníkem* (troubou dýmovou) do komína. V dymníku nalezá se obyčejně *železná zámyška*, která po uhasnutí ohně se zavírá, aby teplo tak rychle neodešlo. — Kamna obyčejná hrnčená, jakých vidáme ještě v starých staveních a v přibytcích sprostšího lidu, skládají se po nejvíce ze dvou velkých částí. Spodní jest prostrannější a spočívá na železných

nohách anebo na *zídce*; svrchní část jest menší a jmenuje se *krávek*. Obě části dělí malá řimsa, vůbec známý *krancl* (kranec). Taková kamna mívají někdy *kamnovac* z litiny aneb mědi na ohřívání vody, a pak ještě *troubky* plechové aneb hrnčené na pečení. Místo mezi kamny a stěnou, anebo mezi pecí a stěnou jmenuje se *zákamní* či *pekelec*. Někde i místo na kamnách anebo na peci tak se jmenuje. — V krajinách teplých anebo u nás v pokojích letních slaví se místo kamen tak zvané *vlastké komínky* či *krby* (kozub). — Kamna hrnčená dělá *kamnář* (hrnčíř), kamna železná lejí se v hutích.

Náčiní ke kamnům jest: *pohrabáček*, *lopatka* a *klešť*.

Připomenutí, aby se nikdy před časem dymník nezavíral, tak též aby se nechodilo ze zimy hned ke kamnům; obě že smutných má následků.

Okno — jest otvor ve zdi, jímž světlo a vzduch do světnice přichází. Okno jest tedy oko domu. Přijde-li zedník při stavení zdi až k místu, kde má zůstat okno, nechá tam otvor obyčejně tvaru čtyrhranného. Kolem otvora staví zed z cihel, někdy obloží otvor tesanými kameny anebo toliko dřevem. Obložení takové jakož i ona zed z cihel jmenuje se *vypažení okenné* (pažba okenná, očepí, futro), kolmo postavené kameny aneb dřeva — *sloupce okenné*, na sloupcích vodorovně položený díl — *ramenák*. Do vypažení zděného zadělá a upevní se železnými sponkami dřevěný tak zvaný *slepý rám*, s příčkou a také bez příčky. V slepém rámu je několiká hákovitě ohnutých železných čepů či *kuželek*, na něž křídla okenná se zavěšují. *Křídla okenná* jsou rámy dřevěné, v rozích začepované a dřevěnými kolíky sbité, *pokosten* či *fermeží* natřené a *příčkami* opatřené, anebo bez příček. Rámy i příčky v oknách mají *drážky* či *falce* (loutky), do kterých sklenář sklo klade a *tmelem* (kičem) zadělává. Křidel bývá jedno, dvě, čtyry a více, dle toho, jak veliké jest okno.

Mimo věci tu jmenované nalezáme na rámu okenném ještě jiné věci z kovu; jest to tak zvané *koráni*. K tomu,

náleží: *závesy* či *panty* skryté anebo odkryté; *obrilič* (obvrtěti) a *přitahováček* (knoflík). Jinde opět *závora* (závlačka), nahoře delší, dole kratší, anebo na místě toho *francouzská kladka s ořechem*. A při oknách *zevnitřních* (vnějších) *hádky* *rozprerací* s *pellicemi*. — Podíváme-li se na stěny kolem okna, nalezneme tu ještě jiných věcí, a sice ve světnici: tenčí zídka pod oknem jmene se *okenná podprsnice* (parapet); úzká stěna kolem okna slove *obokení*; šikmé stěny kolem okna — *špalety*; směr šikmy — *odstupek okenný*. Z venčí: římsa pod oknem — *bankál*; římsa nad oknem — *přistřeši okenné*, s čelem anebo bez čela (čelo: štítek, lunetka); články okolo okna — *obruba okenná*; zeď mezi dvěma okny — *meziokně*.

Dle velikosti jsou okna rozličná. Čím větší prostor k osvětlení a provětrání, tím větší okna. Proto jsou okna v kostelích největší, v sálech menší a v chýši nejmenší. Taktéž rozličná jsou okna ve tvaru; nejvíce čtyhranná. Že ale hlavním účelem okna jest, aby jím do bytu lidských světlo se přivádělo, musí výška vždy větší být, nežli šířka oken, jelikož výškou nejvíce světla prochází. Ve stájích, kůlnách, sklepích, na střeše a t. p., kde hlavní věc jest provětrání, není takového rozměru třeba. — Remeslníci: zedník, truhlář a zámečník; někdy i kamenník a tesař.

Okno *průvětrné* (výhlídka, špehýrka), *okno shrnovací*; na okně *mříže* železné, drátěné; *okenice* dřevěné a železné; *záclony*.

Připomenutí, aby se okna v letě i v zimě na chvíliku otevříala, zvláště z rána, přítom aby se nestavěl upocený do průvanu.

Dvěře — jest otvor ve zdi, kterým do světnice aneb do jiných komnat domovních i také do míst ohrazených přicházíme. Částky u dveří jsou následující: *Venýř*, t. dřeva do čtyř úhlů spojená, na nichž visí křídla dveřná. Sloupce po obou stranách dveří kolmo stojící jmenejí se *veraje*. Dřeva, veraje spojující, slovou *podvoje*, a sice svrchní podvoj *nadedverží*, a spodní *prah*. Venýř u dveří do pokojů

bývá dřevěný; dvéře, které jsou venku na povětrí, potom dvéře u chleyů, sklepů, pecí a j. mívají venýr kamenný. Někdy staví se venýr zděný, který jest ale špatný. Při dřevěném venýri obkládají se veřeje a nadeverí prkénky hladce hoblovanými aneb žlábkovanými; prkénka taková jmenují se *oblážka*. Kamenný venýr obložky nemá. Venýr s obložkou nazývá se také *pašba*, *ostění*, *futro*. Ve veřejích jsou zaraženy železné stežeje, na kterých visí křídla dveří (dvěřen) pomocí železných závěs. Křidel u dveří jest buďto jedno, jsou-li dvéře úzké; anebo dvě, je-li šířka dveří větší. Křídla dveřná mohou opět býti jen jednoduchá, anebo složená a ozdobená. První skládají se z prken klíhem a lištami, anebo pouze jen lištami spojena; druhá jsou složená z rámců a desek; poslední jmenují se *náplň*, která jest někdy pěkně vydlábaná. Jsou-li ve dveřích dvě křídla, bývají obě buďto stejně šísky, anebo je-li otvor jen úzký, dělává se jedno křídlo užší, druhé (pravé) širší, kterežto poslední při výcházění a vcházení se otvírá.

Kromě dřevěných částí nalézám na dveřích ještě částky kovové, jako jsou: závěsy či *pantry*, které leží buď na vrchu křidel aneb jsou zadělány ve dřevě (otevřené a kryté závěsy); stežeje, zámek otevřený aneb krytý, klika anebo místo kliky *oliva*, se štítkem, závora, přilahováček (knoflik), klepadlo, skoba, petlice. Poslední dvě věci nalézám jen na dveřích sprostých. Skoba jest příprava železná, do níž závora se zapouští, háček u dveří aneb pohnutelné železo s podložhou úzkou děrou t. petlice a visací zámek (visutý) se navléká. Službu vysutého zámku zajišťuje u mnohých dveří jednoduchý količek, t. závlačka.

Velké dvéře u domů, stodol, dvorů atd. jmenujeme *vrata*, a křídlo jich *vráteň*. Vrata opět v průchodu do měst, hradů, zámků, chrámů a j. nazýváme *brány* (že brání průchod). U vrat a bran zastupují obyčejně pilíře místo veřejí, které jsou nahore obloukem, buďto spojeny anebo jsou otevřeny. Aby vozem pilíře u vrat se neporušaly, dává se k spodní části pilíře tvrdý kámen, jejž známe pod jménem *patník* (odsadník, nárožník). Těžká vráteň musí mít kromě pevných zá-

věs a stežeji *točnu*, čepy a pánevci. U stodol bývá místo vrchního čepu na točné krk, a místo pánevce krůh, tak zvaný *patoulk*.

Dveře kostelní, domovní, přední, zadní, hlavní, vedlejší; dveře dřevěné, železné, skleněné, čalounové; dverka, dvírka, dverka; *fortna* (lat. *porta*); bud brána aneb dvírka; *Fortna* (porta), palác Tureckého císaře, dvůr i cele císařství; *fortný* (portýr); brána slávy; brána nebeská; brána pekelná; bránky, brány; nástroj ku zavlažování trály; branné, plat v bráne; branný, dozorce v bráne; vrátku; vrátný.

Pripomenuji ohledně slušného vstupání a odcházení do dverí a ze dverí.

Kdo za dvermi poslouchá, sam o sobě slycha. — Každý nechá napřed zamknout pred dvermi svými. — Zima jest pred dvermi. — Zavirej, nemáme strýčka v Podskalsi.

4. Časti domu.

Světnice — jest prostor v domě, sienem, stropem a podlahou ohrazen, okny a dvermi opatřen, aby tam lidé bezpečně mohli bydlet a svých prací vykonával. Světnice jmenovala se jindy *jisba*, od slova *jídlo*, a snadže byla vždy osvětlena, vzniklo později jméno *světnice*.

Pokoj — jest světnice upravnější. Velký pokoj jmenuje se *sál*.

Dié užívání rozeznáváme pokoje, světnice a saly spací či ložnice; k jidlu či *jídárny*, ku čtení — *čítárny*, ku psaní *písárny*, k posedení — *posedárny* (sednice?), pro knihy — *knihárny*, pro poslouchání přednášek — *pôsluchárny*, pro sněm — *sněmárny*; světnice *soudní*, *radní*, *skolní*, *besední*; pokoj *hostinský*, *biliární*; sál tanecní (tančírna), sál vyslechací; pokoj *zimní*, *ležní*, *přední*, *zadní*, vedlejší či *pohráň*; veliká a pustá světnice jmenuje se *haluzna*; světnice pro čeláku — *čleďná*; světnice pro čeláku ve dvore — *ratajna* (ratejna); místo před světnicemi — *stří*; světnička vedle velké světnice — *výstupek* (přístupek).

Komora — jest světnička bez kamen. Slouží též chudým lidem za obydlí, anebo ku schování rozličných věcí. Je-li schránkou věci k jídlu, slove i pak špičtina. Je-li ale to komora v paláci ku schování drahých klénotů, pokladů knížat anebo králů, ku schování zemských důchodů, jmenuje se pak *klenotní komora knížecí, komora královská, císařská* — a úředník tu ustánovalý — *komorník královský, zemský*. Taktéž pochází odtud jméno *komorník, komorná* pro služebníky, jimž přístup do sítostních pokojů *vysokých* osob jest volný. Komora *srdeční, komora umrlčí*.

Kuchyně — jest místo v domě, kde pokrmy se vaří nebo strojí. Protože se v kuchyni mnoho ohněm zachází, musí stavba v ní dle toho zřízena být, aby nehrozilo nebezpečí. Za tou příčinou je kuchyně vždy klenuta a cihlami aneb kamenný dlažděna. V kuchyni nalézáme; *ohniště*, nad ohništěm *plášt*, kterým kouř do komína odchází, *pec s ústím a sopouchem*. Dále *kotel* na ohřívání vody, *troubu* na pečení, *plotnu* a někde *spořivé ohniště*. Také bývá v takové kuchyni topení do pokojů a na blízku *výlev* (hejčuk).

Kuchyně tu popsaná jmenuje se *kuchyně s otevřeným ohništěm*, a jest vždy zvláštním oddílem větších domů a vesnických přibytků. Slává ale také *kuchyně bez otevřených ohniště*, kde pouze plotna, kotel a trouby na pečení se nalézají. Taková vídáme nejvíce v měšťanských domech, kde slouží zároveň za čeledník. Klenutí a kamenné dlažby nebývá tu vždycky.

Kuchynské nářadí: hrnce, talíře, misy, pokličky, nože, vidličky, lžice, vařečka (měchačka), sběračka, džbán, rendík, pekáč, cedník, sítko, nálevka, kozlík, třínožka, rožeň, mozdíř, štoudev, kbelík, putna, škopek, slízez, konev, val s válečkem, vidlice, pohrabáč (ožeh, hřeblo), pometlo, lopata a j.

Sklep — jest v zemi vykopaná a klenutá či sklepená skryše, která slouží k tomu, aby se tam nápoj, ovoce, maso

a j. v. v létě čerstvé zachovaly a před hnízdem a zasíhramením uchránily. Známo jest, že se včoci v studenu vždy déle udržují; za tou přičinou musí i sklep, má-li k užitku sloužiti, tak býti zřízen, aby držel v létě mnoho chladna. Sklepy proti půlnoci položené anebo v skále vytesané drží vají nejvíce studena a jsou proto nejlepší. Mimo to musí sklep i tu vlastnost mít, aby opět v zimě proti velkým mrázům byl bezpečen. — Do sklepa vedou schody, nejlepší jsou každenné, a obyčejně dvoje dvě, jedny před schody, druhé mezi schody a sklepem. Vchod do sklepa jmenuje se šíje. Malá okénka, kterými potřebné světlo a potřebný vzduch do sklepa přichází, slovou *dymníky*. Podlaha ve sklepě bývá dlážděna a také níč.

Sklep *vinný*, *ovocný*, *olejní*, *pivní* (pivnice), *ledový*; *sklep* či *sklípkovatina* v rostlinách; *sklep* v ústech; *sklepník*.

Schody — do komnat výše nad zemí vystavených, jakož i na mnoha vyvýšená místa; přicházíme po schodech, které jsou buď ze dřeva anebo z kamene. Schody skládají se ze stupňů. Každý stupeň má výšku, šířku a délku. Je-li stupeň příliš vysoký aneb příliš úzký, chodí se po takových schodech nepohodlně. K většimu ještě poholodí bývají na schodech místa zříti několika stupňů; takovým místům říkáme *odpočívadla* (pláoky). Pořadí stupňů od jednoho odpočívadla k druhému slove *rameno* schodů. Ku poholodí a bezpečnosti, hlavně z ohledu na staré a slabé lidí a na děti, mívají schody po stranách *zábradlí* a *držadla* ze dřeva anebo ze železa.

Schody mohou býti *primé*, *točité*, *mísené*, *lomené*, *visuté*, *vnitřní*, *vnejší*, *hlavní*, *vedlejší*, *tajné*. K lezení do výšky slouží též *zebrák*; malý schod jmenuje se *schodek*, *schůdek*. *Schodek* jest také nedostatek.

Připomínáme, aby pozorně a opatrně chodilo se po schodech.

Chodba — jest místo, kudy se chodí v domě z jedné části do druhé. Chodby bývají dlážděny cihlami, mramorem, břidlicí aneb tesaným pískovcem. Také prkna se kladou

na podlahu, nebývejí lu ale vážena pro hřmot a bouchání, ježto se chůzí na takové pôdlaže zpôsobuje. Jsou chodby *podzemní*, *tajné*, *šaláň*, *klášterní*, jímž i *ambity* (ambitus = obchod) řikají. Dlouhé, rozvětvené, pak i podzemní chodby na přívěsu Římě, kdež mrtvé pochovávali, u první křesťané na hřrobech sv. mučeníků se shromáždovali, jmenují se *katakomby*.

Loubí — jmenujeme vůbec místo kryté, na stranách otevřené, které ochraňuje před deštěm a sluncem. Jméno loubí pochází od slova *lub* (*λότος* = kora), t. vrchní hrubá kůra na stromech. Odtud jména *lub* ve mlýně, u sít, krabice atd., vždy něco v kolo ohnutého, a proto také loubí, t. pokrov lubený. Loubí bývá v městech z předu domů, z kamene neb ze dřeva vystavěné, vrchem kryté a obyčejně na třech stranach otevřené; na jeho *pilištích* spočívá jedno i více patr. Takové loubí v městech jest vůbec známo pod jménem *podloubí* (podstíní), poněvadž se tu vždy místa či prostor pod loubím vyrozumívá. Jiných loubí známe v zahradách. Jsou to chodby aneb místečka zeleným stromovím a krovím obrostlá; první jmenujeme na pravo *loubí*, druhá, kdež lidé časem odpočívajíce společně hovoří, hodují, se obveselují, nazýváme *besídky*, protož u Jihoslovánů *besedili* tolik co naše *hovoriti* znamená.

Mezi loubí může se připočísti i *pavlač*, t. chodba zděná anebo dřevěná, nahore přikrytá a na jedné straně otevřená, kteráž se staví při hořejších patrech. Pavlač leží na zděných neb dřevěných *pilištích* neb *sloupcích*, neb se vznáší na vypuštěných *rámech*, aneb na vypuštěných *kamenech*, tak zvaných *ležinách* (podylakách). Pro bezpečnost dává se na stranu otevřenou zábradlí železné neb dřevěné. Jinde bývá zábradlí i zděné. Částky zábradlí jsou: *pala*, *zábradlice* a *podprsnice* (mádlo). Zábradlice jest bud plná aneb *prolamovaná*, kterážto poslední opět se skládá ze sloupců, tak zvaných *zábradníků* či *bradáčů*.

Střecha — jest nejvyšší částka domů, kteráž jeho vnitřní

prostor chrání před deštěm, sněhem, krupobitím, před hor-kem a prachem, a kteráž odvádí dešťovou vodu od domu. Jméno střechy pochází od slova *stříti*, *postříti*. Na střeše rozeznáváme hlavně dvě části: *vnitřní* a *zvenutřní*. První jmenuje se *vazba střechová*, druhá *krytba*, *krov* anebo *ylan-*
stně střechy, ač se i užívá jedno za druhé. Prostor pod krytbou jmenuje se *podstřeší* (podkroví, podnebí, ponebí; půda, hůra); slouží k ukládání rozličného nářadí, potravy, píce, na sušení prádla a j.

Vazba střechy sestává z následujících částek: Hned na zdech, podél domu leží *pozednice*, první to dřeva střechy. Naproti položené pozednice spojují *vazné trámy*, a z konců těch vypínají se *krokve*, činice nahore při svém spojení tak zvanou *kalenici* (kuklí, kobku, vrch, hřeben střechy). Na spodní části krokve přibíjejí se někde *námětky*, t. krátká dřeva, která, činice střechu jako zlomenou, ji rozšiřuje přes rímsu. Přes krokve a námětky leží rovnoběžně s pozednicemi *latě*, a na těch spočívá *krytba*, sestávající buďto ze *slámy* (z došků), ze *šindele*, *tašek*, *prejsů* anebo z *břidlic* (z krovolu) a *plechu*; posledním dvěma způsobům podkládají se prkna (šalování střechy). Krytí slamou jmenuje se *pošívání*, krytí šindelem a plechem — *pobijení*, cihlami — *pokrývání*. Práci tu vykonává *pokryváč* (střechař). Povrch krytby činí *svislé střechy*, kteréž musí mít *sklon*, aby voda mohla stékati. Nejspodnější kraj svislí jmenuje se *okap*, pod ním je obyčejně *žlab s trubami* pro odvádění dešťové vody.

Abý krokve tizi krytby udržely, rozpínají se něco výše nad podlahou ještě jinými trámy, jež známe vůbec pod jménem *hambalky* (spodní a svrchní), a tyto jsou opět podepřeny tak zvanými *záporníky* či *mečíky*.

Širokým a těžkým střechám podkládá se *stolice*. Částky její jsou: *sloupy stoličné*, t. kolmo anebo šikmo postavená dřeva ve vazných trámech, anebo ve zvláštních s pozednicemi rovnoběžných břevnech, kterážto poslední slovo *práhy*

stoličné (sanice); *krokenice* jest dřevo s pozednicemi rovnohžný, kteréž spočívá na sloupích stoličných, podpírajíc takto krokve s ležkou krytbou.

Kromě tě u jmenovaných částí nalézá se ve výzbě střechové ještě mnoho jiných rozličného jména, jako *tramlik* či krátký, *rozprák*, *průvlač* (trám průvlačný, podvlak), rozličné spony a jiné. Dle výšky a zevnějšího tvaru rozděláváme střechy několikero druhů.

Ohledně výšky: *střecha bělidková*, se sklonem hepatrným; *střecha vlastká*, s výškou (t. kolmá čára z kalenice na podlahu podkrovní) rovnou čtvrtém, pátému neb šestém dílu, ze šírky domu; *střecha novoněmecká*, s výškou rovnající se třetině nebo polovičce šírky; *střecha staroněmecká* či gothiccká, kde výška rovná jest šířce domu.

Ohledně tvaru: *střecha sedlová*, má dvě svislé i dvě kolmé stěny, jednu naproti druhé; *střecha valbovná*, je se čtyřmi svislemi; *střecha jednosvislá* (jednostranná; pultová, kosina), se jednou takto sklonitostí; *střecha lomená* či *máň* varšská, se svislemi lomenými; *střecha báňovitá*, podobajíc se polokouli; *střecha kuželová* a *střecha karkulová*, majíc podobu s kuželem a karkulí, a ještě jiné střechy. Při střeše sedlové nazývají se kolmé stěny rozličně. Nejznámější jméno pro ně jest *stří*; jinak ale jmenují se také *lomenice*, *průžek*, *hlavina*, *bedra*, *příbedři* a jiné. Posledního názvu užívá se zvláště, když je taková stěna z ptkení, židovského života.

Střecha u klobouku; *střecha u houby*, jinak *klobouček*; *střecha* (pristřeší) *dulociste*.

Vzít koho pod střechu. — Vyvesti někoho na vrch střechy (klamati). — Lepší vrabec v hrsti, nežli čap na střeze.

Komin — jest otvor nad pecí, jimž vychází dýma a port větrů. Komin staví se vždy z cihel vypálených, a vždy musí několik stop veden kolmo ze střechy vystupovat. Aby dešť a sníh, slunce a vítr na vrchní otvor komínu nemohli škodlivě působit, klade se na něj zděná krytba, kterou jmenujem

klobouk. V komíně usazuje se kouř, a ten jmenujeme *sáze*. Sáze vymetá *komínk* koštětěm a vyškrabuje šornou, anebo pouští horem na provaze uvázánou železnou koulí, kteráž zá sebou svou tlzí protáhne na témž provaze upevněný *ježovitý kartáč* anebo *slaměný věch*. Tyto dvě věci mohou být i na samé kouli upevněny.

Komínek (dymník) nad svíčkou; **komínky** (parníky) ze stájí.

Zaplatil něco do komína (černou kř(dou)).

5. Nástroje řemeslnické

Nůž — nástroj k řezání a krájení. Sestává ze dvou částí, ze *želízka* a *střenky*. *Želízko* (čepel) je z ocele, u větších nožů někdy jen z ocelovaného (punovaného) železa. Tlustší kraj na želízku jmenuje se *hřbet*, tenký kraj *ostří* (břit), a konec želízka *špic*. *Střenka* (držadlo, rukověť) jest část nože, která se běre při řezání a krájení do ruky. Ona bývá obložena dřevem, rohem, kostí, kovem. *Želízko* je se střenkou spojeno tak, že první oných dvou částí do druhé bud vložili či zavřeli se může, anebo nic. Nůž prvního způsobu jmenuje se, zvlášť llačí-li při zavírání ocelová pružina na želízko, *nůž zavírací* či *zavírák*. *Žlábek*, do něhož želízko zapadá, slove *lžáko*. Nůž takový má jedno, dvě, čtyry i více želízek. Každé želízko je opalzeno *brzdou*, do níž nehet palcový při otvírání se založí. Nůž, který se zavírat nemá, mává kolem krčku mezi střenkou a želízkiem železný pásek či *svírku*, která všelikému vysínutí a nahnutí odporuje. — Mimo ty jmenované části spatřujeme na mnohem noži ještě jiných věci, jako jsou: *ocilka* ku kresání, *vývrta* na vytahování korkových zátek, *šparátko* na čištění dýmek, *štěpáček* na péra a j. — Častým užíváním tratíva nůž svou ostrost, je *tupý*. Táková chybá napravuje se *broušením*, t. třením na drobnozrném kameně, na *bruse*. Nože zhotovuje a brousí *nožíř*; *brusíř* je pouze brousí.

Nůž stolový, zahradnický (žabka), **očkovaci**, **roubovací**,

feznický; nůž na péra čili nožík, nožíček (perofízék); *břitva*; sprostý nůž — *kudla*; sprostý a tupý nůž — *žižlák*; sprostý a špatný nůž — *žabíkuch*; nůž ševcovský — *knejp*; nůž kniharský — *obřezák*; nůž na řezání slámy — *kosa* (řezači, *kosír*). — *Kosy* jiné, jakož *hrabičné*, *travné*, též *srpy*, *seláče*, *pbráz* a j. počítáme mezi nože.

Pripomenutí. Nůž a jiné oštěty nástroje nebudete hrátkou malým a nerozumným dětem.

Nůžky — nástroj ke stříhání mnohých látek. Skládají se ze dvou ocelových čelistí, křízem na sebe položených a v jednom místě *nytkem* spojených. Část ustanovená ke stříhání jmenuje se *čelist*. Na obou dílech, čelisti tvořících, pozorujeme jako na hoži *hrbet*, *ostří* a *špic*. *Držadlo* či *rukovět* končí se ve dvě *uka*, do nichž při stříhání palec a prsty pravé ruky se kleďou. Nůžkama stříhají se nejvíce měkké a hebké látky, jako jsou: sukně, plátno, čajk, papír a j. v. Mohou se však i tvrdě věci nůžkama stříhati, ná př. plech, pruty železné. Dle toho musí být nůžky také zřízeny. Čím tvrdší látna je, tím delší musí být rukovět a tím kratší čelist; a zase naopak: čím měkčí je látna, tím kratší může být rukovět a tím delší čelist. Příčina toho leží v tom: nůžky jsou páka dvouramenná; rukovět jest rameno sily, a čelist rameno břemena. O páce je známo, že delší ramena sily — sílu zmnouží, a sice tolikrát, kolikrát se obsahuje rameno břemena v rámene síly. Za touž přičinou výdáme rukovět na nůžkách k stříhání papíru krátkou a čelist dlouhou; a opět na nůžkách k stříhání plechu je rukovět velmi dlouhá a čelist ien krátká. Jako nůž tak i nůžky se vytupí, což i tu broušením dá se napravit. Nůžky žhotovují také *nožíři*. K nůžkám možno přičistí také *štípec* na stříhaní (utíráti) knoflíků kořci svíčky. U toho skládá se čelist z *lopátky* a *popelníku*. Lopatka, k levé straně se otyrající, uhořelý knot uštipne, v pravo do popelníčku smete a jiskru tam udusí; tak se svíčka utře, aby jasněji zasvítila.

Nůžky *obyčejné*, nůžky na *papír*, nůžky *postříhačské*, *krejčovské*, *kleštici* (u zahradníků) a j. sej říkají všechny

Nožem i nůžkama mohou se tedy, jak jsme slyšeli, mnohé látky v části rozdělovat. Jiné měkké hmoty, jako jsou: máslo, sýr, mýdlo, klíč a hlína (u hrnčíře a cihláře), porcuánka a j. krájivají se dřátem, strunou, šňůrou, kteréžto věci na oblouku či na luku jsou upevněny. Na řezání skla a hmot sklovitých potřebuje se tvrdých a ostrých kamenů, na, př. pazourku, rubínu, korundu a zylášť diamantu. Předce však může se sklo přeříznouti také dřívím, železem, ano i obyčejnou šňůrkou. Kousek bukového dřívka příreza se totiž ve tvaru lužky; ostrý konec pak se napálí, až je z něho řeřavé uhlí. Touto napálenou špičkou jede se po skle dle oblíbeného směru, a hle, sklo pod špičkou puká a puká, až se rozpukne. Tolež stalo by se pod rozpáleným želizkem. Kdo by ohlít šňůrkou přeříznouti sklo, necht vezme láhev, obtočí ji dvěma kousky lepenky tak, aby mezi nimi zůstala ulička. Do uličky vloží se kolem šňůra. Nyní drží někdo láhev, jiný opět šňůru sem tam tahá a sklo takto neustále tře, až se rozpálí. Poleje-li sklo rozpálené studenou vodou, sklo praskne a trhne se, jak ulička běží.

Jiné nástroje ku rozdělování hmot jsou ještě: *pila*, *sekerá*, *dláto*, *klín*, *pilník*, *kleště* a j.; o těchto níže.

Jehla — nástroj ocelový, oblý, tenký, na jednom konci špičatý a na druhém tupý s *ouskem*, skrze které se *nit* provléká. Jehla s nití slouží ku spojování rozličných látek, a jedno i druhé musí dle potřeby též rozlično být. Hlavní věci jest tu nit, která oddělené, kousky látkové k sobě držetí má. Nit jest několik v jedno zkroucených vláken buďto lněných anebo hedvábných. Ku sešívání uchystaná nit voskuje se. Jedno propichnutí a protahnutí nití v látce jmenuje se *steh* (od slova stáhnouti), více stehů činí *šev*. Jehlou a nití sešívají se látky měkké a hebké, jako: sukně, plátno, oajk, papír, jemná kůže a j. — Ku sešívání hrubších látek, jako je kůže na botách, užívá se místo jehly a nití *šídalá* a *dratve*. Šídlo jest želízko buď oblé anebo hranaté, přímé aneb ohnuté, vždy špičaté a do dřevěných násadky začílané. Dratev je vlastně jen silnější nit, která též kroucením čili

ztáčením mnohých vláken se dělá. Jméno dratev je vznato z německého slova *drehen*, Draht. Jak ale přichází Draht ku *drehen*, který se nedělá ztáčením vláken, nýbrž *prodíráním* skrze těsné dirky? Tedy je snad kořen *deru* (dru). Ševci, dratev natírají smolou a opalňují konec štětinou, aby do dírky šíolem udělané jistěji lezla. — Ševci, řemenáři, rukavičkáři dělají díry okrouhlé a stejně velikosti do látky tak zvaným *prorážecem* (pourem, šfourem). Kováři, klem-píři dělají díry do kovu *průbojem*, špičatým to kladivem aneb jiným, to železem, i na něž se jiným kladivem naráží. Také krejčí má svůj průboj. Do papíru, usní, tkanin i plechu vykrajují se větší díry želízkem ostrým, kruhovitým aneb jinak okrouhlým, t. *vyřezákem*. Jinak vlastně díra je vlnou spojování, luhých látek, na př. dřevěných, kamenných, plechových, slouží místo jehly a nití: *kalíky*, *hrabíky*, *háčky*, *spony*, *skoby*, *kleště* (ve zdi), *svornáky* (u vozů, pluhu), *svírky* (u cípů), *zakolníky*, *lounky* (na kole), *pruziny*, *závorky*, *závlačky*, *nýtky*, *šrouby*, *obruče* a j. Jinak ještě připevňují se na sebe látky. Kotláři, plecháři, pasíři — ohýbají plech po kraji, ohýby zavěší jako háky na sebe a pak je tlukou, to se jmenuje *falcování*. Tkaniny, usně, papír se také někdy falcují a pak teprv se šívají aneb klíhem anebo mazem lepí (u knihaře). — Tesáři, truhláři, koláři a j. spojují dřeva ještějinak. Oni udělají na jednom dřevě čep, na druhém vydlabají *hnízdo* (dlab) a jedno do druhého zapustí; práce ta jmenuje se *zašepování*. Je-li čep u porovnání šírkou velmi dlouhý, slove pak *péro*, a hnízdo dlouhé a úzké — *spára*, a práce — *sparování*. — Tesáři, truhláři dělají na koncích dřev *zářezы*, *hrabenky*, *zuby*, které ztuha do sebe zasahují; takové práci říká se *zakamrování*. Kováři, zámečníci opět rozpalují na výhni kusy železné, ty na sebe položí a pak na kovadle stloukají; oni tak železo *svarují*.

Spojení dřev, kamenů, plechu a j. v. děje se též přidáním cizích hmot mezi části spojitelné. Takové cizí hmoty jsou: *klíh*, z odpadků zvířecích, na spojení menších dřev; *malta*, z vápna, písku a vody, na spojení kamene; *tmel*, z ha-

šeného vápna, mlékaná sýru, na spojení pírculánu a kamenniny; aneb z bašeného vápna a lněného oleje na též věci; aneb z hlinky, lněného oleje a železných pilin na železné zboží; anebo z křídy, lněného oleje na sklo; *pájka*, z olova, cínu, vismutu, na spojení plechu; anebo pájka ze zlata, stříbra a mědi pro zlatníky a sibiřníky, na spojení zlatých a sibiřních částí; — všechny výrobky jsou výrobky lidové. Ještě naleží k uspořování mnohých věci *pletens*. Z vrbových prutů pletou se *košíky*, *košiny*; z rákosu *sedadla* k sečslim; z rákosu a drátu *sítia*, z nití hedvábných, lněných, bavlněných, z vlny a vlasu pletou a tkají se rozličné *tkanice*, *punčochy*, *krajky*, *sukna*, *plátna*, *cájky*; ze slámy *klóbouky*; ze slámy, rákosí, sítin a lejčí *rohožky*. — *Kartáčník* a štětikář vážou opět štětiny, nitěmi, námáčí konce štělin do smoly roztopené a zásazují je pak do dřeva; anebo štětiny přes hybuji, a drát aneb motouz skrz očka takto učiněné prošívá krajku. Podobně i kystař chlupy kuni, tchoři, vydří váže a do brka zastrkuje, čině takto *kysty* či *penslíky* (štětičky).

Jehla *ryťecká*, *zlatnická*, *sněrovací* (žengle), *špikovací*, *náprsní*, *spinaci* (špendlík); jehla pod mostem; jehla či jehlice do vlasu; jehla magnetická; *jehelník*, *jehlář*; jehlice či *babičně* (rostlina); *ježliči* či *špendliči* u sosen a jalovce; *ježlanec* či pyramida; *ježek*, *ježák*, *ježanec*; ježková palice (jedovatá to rostlina, jinak durmán); ježková palice znamená též vyčpanou ježkovou kůži na týcích; kterouž se jindy psi vyhánaly z kostela; *jehla*, ježto se dělává při broušení nože, břitvy, kosy a t. d. jehly jsou mnohé, mnohem víc.

Z jealičky na grešílčku, z grešílčky na truhličku, z truhličky na kravičku, z kravičky na šibeňíčku. — Rozsvítlo se, že by jehlna řešel.

Pila — zubatý ocelový nástroj k řezání dříví, zvláště k řezání dříví na příč přes léta. Kromě dřeva mohou se pilou přeřezati i tvrdší látky, jako jsou: kost, roh, kámen, kovy. Nejhļavnější dří pily jest *čepel ocelová*, na delším kraji *zubatá*. Rozeznáváme menší a větší pily. První vedou se silou lidskou; větší pily pohybují se působením síly zvěřat, vody, páry, vzduchu. Nejménší nalezáme u hodinářů, zlatníků, me-

chaníků; větší u truhlářů, tesařů. Obyčejná truhlářská pila je zadělána v dřevěném rámcu, který se skládá ze dvou *rámů* na příč. položených, dvou zátoček, z jednoho středního dílu t. *rozpěrky*, z *roubíku* a ze *šňury*. Pražští drvoštěpové mají pilu v dřevěném oblouku zadělanou, po níž při rozdělávání dříví poleolem jezdí, opírajíce se prsama o vrchní část oblouku. Takovou pilu jmenují *hřibě*. — Zuby na pile, jsou-li tupé, brousí se pilníkem. Drobty dřevěné, při řezání pilou učiněné, jmenují se *drtiny* či *piliny*; drobty pilníkem ze železa učiněné slovou zvláště *piliny*.

Pila na prkna na př. ve mlýně; pila na rozdělávání dříví; *rozevřovačka*; velká pila u tesařů; *rozmítadka*, největší to pila truhlářská; *vykružovačka*, pila s čepeli úzouinkou na vykružování prkna ve směru okrouhlém; *zlodějka*, pilka ve špic se končící, s rukovětí a bez rámce, na vyřezávání dér do prkna; pilka *ocášková* či *ocáska*, podobná zlodějce, jest ale v čepeli širší; *svlakovka*, pilka přímá, čepel stejně široká, hřbetem ve dřevě zapuštěná, s rukovětí; pilka *zlatnická* s čepeli nej- jemnější v železném stativu.

K pile vzděmejme přičistí, také *pilník*, *rašpli*, *struhadlo*. Pilník je ocelové náčiní s plochou ostrou vroubkovanou, jenž se železem struhá, t. t. piluje. Pilník musí být vždy tvrdší nežli věc, která se piluje, tedy na železo z ocele. Rozeznáváme pilníky hrubé, drobné, okrouhlé, ploské a j. Rašple podobají se pilníku, a ona slouží k struhání dřeva, kosi, rohu, měkkých kovů. Jméno rašple je vztato z německého slova Raspel; lepší jest tedy jméno *struhák*, anebo po slovenštu *teradlo* (srbsky *trpuh*). Struhadlo jest náčiní z plechu, po jedné straně s ostrými, po druhé s hladkými děrkami. Struhá se na něm těsto, žemle, křen a jiné věci.

Pilníkem s železa rez se střírá, ti zde zlým, ostré, ostrým se zaháněti musí (ne vždy li). — Vežmi s sebou do práce pilník, t. popílí si, buď pilen. — Nechceš-li dělat pilníkem, budeš brzo korábníkem (chudým). — Pořebuje ještě pilníku (čviku), naloží ho do svéj šíře a tím se jmenuje dřívko, nula, kruh, kruž, kružák, kružák, kružák. Sekera. — železný nástroj k sekání, aneb štípaní, dříví a jiných věcí. Částky sekery jsou: čepec s očem, či uchem,

čepel s ostřím a bradou, a topurkem. Čepel jest tenen tlustý dil sekery, na nějž při kálání a štipání dříví palicí se tlouče; anebo zase jindy čepcem zaťloukají se klíny, hřeby a jiné hrubší věci, kde kladivo nestačí. *Oko* jest v sekere otvor, do něhož se zaráží dřevěná násada, *topurko*. *Čepel* jest tenký a ploský dil sekery, který se končí v hranu ostrou, v *ostří*. *Bradou* nazýváme kraj sekery mezi ostřím a čepcem k topurku obrácený.

Dle rozličných potřeb máme sekery rozličné velikosti, rozličného tvaru a rozličných jmen. Obyčejná sekera ku štipání a kálání dříví jmenuje se *kalačka* či *kladnice*. Jí nejpodobnější jest *hlavatka* či *ostěpačka*, jakovou mají tesaři při otesávání na hrubo dřevěných klád. Při otesávání klády na hladko užívají široké sekery, kterou jmenují *širočinu* (bradatici, pantok, švancar). Tesařské širočině podobá se nejvíce kolářská *střihovačka* (licovačka) a sekera *řeznická*. Malá sekera, ku vládnutí jednoj rukou připravená, slove *jednoručka*, a slouží-li jednoručka tesaři při pobíjení střechy, jmenuje se *pobičečka*. Tato má čepec drsný, vreubkováný a v čepeli křízový otvor. První je k tomu, aby sekera při pobíjení s hlavičky hřebíku nesješla; otvor slouží opět k vytahování hřebů nedobře zaražených. Tesařská sekera s krátkým aneb dlouhým topurkem, jako motyka ostří přes příč mající, slove *tesla* (dlabatka). Čepel jest ibud přímá aneb okrouhlá s ostřím zahnutým, slouží ku tesání žlabů. Tesařská sekera, u kteréž jedno ostří ve směru topurka, druhé tomu na příč jde, nazývá se *kpíz* (teslík, křízová dlabatka). Mlynáři jmenují svou jednoručku *šumberku*, pražští drvoštěpové svou tlustou pulcatou seketu — *klin*. — Sekery dělá kovář ze železa ocelovaného.

Mezi sekery můžeme připočítati ještě *klín* a *dláto*. Klín jest dřevo nebo železo sekere podobné, bez topurka. Do rozkolu sekeroval dříví učiněněho, zasazuje se klín, kterýž jsa palicí doháněn, dřevo trhá a štipá. Podobně i skály lámati se mohou. Jinak slouží klín opět k upevňování a přitahování mnohých věcí, až při prken při kladeni podlahy. Zedník jmenuje kameny a cihly, z nichž klenutí staví, *klipy*,

zvlášt' jmenuje tak kámen, jímž klenuti zavírá. **Dlato** jest ostré železo, kterým se dřevo nebo kámen vydlabuje. Rozeznáváme dlata rovná, hlubená, tenká, široká, ušata a j. Každé jest v dřevěné násadce zasázeno, na kterouž při dlabání dřevěnou pašickou se tluče.

Štěpa klíčem dříví a otvírá sekérou dvíře (činí vše naopak). — **Plove** jako sekera. — **Ná tvrdý** spalek tvrdý klin (zlym zlého se zbyt). — **Klin** klinem vytlukat!

Kladivo — (mlatek) nářadí železné s dřevěnou násadkou k zatloukání, roztloukání, rozdrobování, roztepání rozličných věcí. Kovář, zámečník, truhlář a mnozí jiní řemeslníci zatloukají kladivem hřeby, kolíky, zedník roztlouká kameny, cihly, cestář kameny na silnici, havíř rudu v dolech.

Dle potřeby jest tvar kladiva rozličný. Tak užívá klempíř kladiva, kteréž má jedno čelo ploské, druhé vypuklé. Čalouník užívá opět kladiva s jedním ploským, a s jedním ostrým a rozdvojeným čelem; násadka jest podlouhlé vejčitá a splesklá. Taktež sedlář potřebuje kladivo tvaru obloukovitého, kteréž má jedno čelo okrouhlé a ploské, a druhé ostré, ale nerozdvojené; násadka jako u předešlého. Kovář při kování koní má opět kladivo, kteréž se končí na jedné straně v pláchu čtyřhrannou a ploskou, a na druhé ve dvě ohnute špice, růžkami kamzíkovým podobně. Truhlářské kladivo jesti dosti těžké, majíc jedno čelo ploské, druhé v přímu a tupou hranu končité. Jiných opět tvarů mají kladiva havířská na rozdrobování rudy; ono těžké se širokými čely slove *pemrlice*; ono lehčí, s jedním čelem širokým, s druhým do rohu klenčitým, *nosátec*. A opět jiných kladiv užívají zedníci, dlažidi, pokrývači, sklenáři a t. d. K rozdrobení hrubších hmot a většího množství slouží *stoupy*, t. dřevěné *bijaky* přímé a dosti těžké, kteréž bývají obyčejně na spodním konci železem tokovány, a něco výše patkami či hejblaty opatřeny. Pod patky zasahuje *zadní háky*, okrouhlé to kliny dřevěné a nebo lépe železné, kteréž, jsouc zadělány do hřidele, vodou, parou a nebo žvýraty otáčeném, veliké bijaky zdvihají a je opět pouštějí do jam.

či žlabu na hmotu zde podvrženou. V stoupách roztlukují, rozdrobují, rozmačkují, rozdcrují se; rudy v puchýrnách; vápno, sádra a porculánka v porculárnách; křemen a staré sklo v skelných hutěch (sklářích); síra, ledek a uhlí v prachárnách; dubová kůra v tříslárnách; lodyhy a žebírka, labantkového listí ve fabrikách na šňupavý tabák; kořen mořenový v barvírnách; zrno mákové, lněné, konopné, bukytové, ořechové a jiného olejnitého semena v olejnách; obilí opichuje a zbavuje se plev v krupárnách; hadry již rozřezané a s vodou rozmíchané tlukou (melou) se v papírnách a j.

Podobným způsobem, jako bijáky při stoupách, vyzdvihuji se v hamrích veliká železná kladiva (kobyly, buchary), na dlouhých a silných násadách upevněna, kteráž byvše puštěna, na kovadlinu padají a tu podstrčený železný balyan buší.

Ku kladivu možno připočistli i cep, pobiječku, palici, beranu. Cep slouží ku mlácení obilí. Částky jeho jsou: držák (násada), biják, svorník či svárka (lustý řemínek k upevnění bijáka na držák), oštít. Pobiječka, malá sekera u tesaře; dřevěná palička či kyjanka u bečváře. Palice, tlusté krátké dřevo s násadou. Beran, palice to veliká, s čelem okovaným, ku zatloukání kolů velikých. Jest bez násady, a zdvihá se pomocí provazu položeného přes kladku. Menší beran, s násadou, a ku zdvívání rukama, slove ruční beran; takový potřebuje se ku srovnání a pěchování dlažby.

Hoblík — nářadí ku zděláni a uhlazení zboží truhlářského. Hoblík sestává ze želizka a dřevěného lůžka. Želizko leží v lůžku, yíce neb méně šikmo, a jest upevněno dřevěným klinkem tak, aby jen něco málo ze štěrbiny či ústí přesahovalo spodní plochu, či spod lůžka. Lůžko musí být opatřeno jednou aneb dvěma rukovětmi. Menší hoblíky mají na svrchní ploše z předu jen jednu rukověť na způsob rohu; rukověť ta jmenuje se nos. Na nos klade truhlář při hoblívání jednu, na zad hoblíku druhou ruku. Je-li ostří želizka přímé a spod lůžka rovný, dělájí se takovým hoblíkem plochy též rovné. Ku křivým plochám potřebují se hoblíky

se želízkem a spodem též křivým. — Rozcenznáváme hoblíky rozličné velikosti a rozličného tvaru.

Na hrubší práci nalezáme u truhláře: hoblik veliký (macek, ruban) se spodem rovným a ostřím přímým; hoblik ostrý či hrubý, *ubírák*, se spodem rovným a s ostřím okrouhlým, na hoblování prkna z hruba; hoblik zoubkovatý, *zubák*, s ostřím vroubkovaným, který více škrábe než řeže. Na práci jemnější: *hladík* (hláz) s ostřím přímým, nad spodem jen málo vyvstávajícím, jímž plochy dokonale se vyrovnávají. Velký hoblik, ubírák, zubák a hladík činí tak zvanou *truhlářskou sazbu*. — Mimo tu jmenované hoblíky jsou následující nejznámější: *Falcovník* (dražebník), lůžko s ústupkem, obyčejně složeno ze dvou dílů, ježto se mohou pomocí šroubů blíže k sobě ztáhnouti, anebo zase od sebe vzdáliti; falcovníkem dělají se falce (drážky) na okenných rámech, na dveřích. *Špuntovník*, se dvojatým želízkem k vystrouhání tak zvaného péra, t. podlouhlého čepu (špuntu), který do loutky či úzlabku též rozsáhlosti zapadnouti má. *Louthář*, se želízkem úzkým na dělání úzlabků či loutek, na př. v rámích do oken, kam sklo zapadá. *Okrouhlík*, se želízkem a spodem obloukovitě vyhlubeným, na dělání okrouhlých vývýšin, obrouček. *Žlábkovec*, se želízkem a spodem obloukovitě vypouchlým na dělání okrouhlých žlábků. *Karnísek*, složen z několika dílů na dělání malých dřevěných řims; jest tolik, co u zedníka sajma (sigma). Hoblik *lodkový*, s ostřím přímým a se spodem obloukovitým, na vyhoblování povrchů obloukovitě prohnutých. — *Tříšky*, hoblováním nabyté, slovo *hobliny*.

Nebozez — stroj ocelový a železný ku vrtání a dlabání nejvíce dřeva, někdy i země, kamene, kovu. Nebozez (vrták) na vrtání dřeva skládá se z *vřetena*, na němž u jednoho konce čepel s ostřím, u druhého konce *rukovět* se nacházá. Nejdůležitější věc je ostří. Toto jest obyčejně do závitku (do šneku) zatočeno, a protože se končí závitek ve špic, jmenuji se takové nebozezy *špičáky*. U jiných nebozezů jest čepel poloválcovitá anebo lžicovitá. První

jměnují se *úsně*, monší *ušátko*; ona lžicovitá — *pernáči*. Končí-li se úsně anebo pernáči v závitek, tu dostávají jméno *kančíky*. Je-li lžice pernáče homolovitá, jmenuje se pak *řičník* anebo *plužnák*. Řičníkem vrtají se trouby k vedení vody, a proto jeho jméno; plužnákem dělaji se opět díry do kol. Podobnými nebozezy vrtají se dutiny do foukacích hudebních strojů.

Zvláštní způsob nebozezu jest tak zvaný *čepový vrták* či *špulíř*. Jeho čepel dělí se ve tři části: u prostřed je špic či hrot, směr nebozezu spravující; na jedné straně ostří jako nůž šikmo směrující; a na druhé straně ostří úzké. Tímto nebozezem vrtají se díry dokonale okrouhlé, dosti široké, jež ve dně mají být čisté, aniž docela dřevem procházel. — Tak též zvláštního tvaru jest bednářům známý *hemerejz*, který se více podobá kružidlu nežli nebozezu. Užívá se ho na vyřezávání okrouhlých děr do nádob.

Nebozez či vrtadlo na kovy má na místě obyčejného ostří lopatku kopinatou, se dvěma i mnohými ostrými hranami opatřenou, jimiž kovy strouhá nebo škrábá.

Malé nebozezy otáčejí se jednou rukou; větší na př. u koláře, tesaře, sekernika — oběma rukama; k tomu slouží rukovět. Veliké nebozezy otáčejí se strojem, kterýžto se opět žene zvířaty, vodou neb parou. Tak jest to na vrtárnách, kde se vrtají trouby k pumpám a vodárnám, hlavně, děla a j. V takovýchto vrtárnách točí se budto vrtadlo okolo osy, a věc vrtatelná posouvá se k vrtadlu, anebo naopak: věc vrtatelná se točí, a vrtadlo leze ku předu.

Jedná-li se při ručném vrtání o pohybování rychlé, zadělá se nebozez do vřetena kladkou opatřenou. Struna, na pružném oblouku u p. z ocele, rákosu, rybí kosti přivázaná a na kladce natočená, rychle vřetenem a spolu vrtáčkem otáčí, když se za oblouk tahá. Takovým způsobem vrtá hodinář a mechanik dírky do kovu. — Něco podobného jest známý trublářský *kolovrátek* (trápor), kde zastupuje prohnaté koleno kladku, a ruka na koleno přiložená oblouk se strunou. Druhá ruka tlaci pozvolna od

hora na knoflík a posouvá takto nebozěz do dřeva. — Dřevěné odpadky vrtáním vzniklé slovou *výrtyky*.

Motyka — železné nářadí s dřevěnou násadou ku kopání. Podobá se sekere, jen že má ostří na příč. Končí-li se čepel motyky ve špic, jmenuje se *špic*, *špičák*, *nosatec*, jakovou potřebují na kámen. Je-li čepel tvaru srdcovitého, slove pak *krace*; při kraci kohčí se čepel někdy ve dva růžky. Jsou-li na místě čepele dva neb tři rohy, máme *kopáč*.

Lopata — ploské železné neb dřevěné náčiní s násadou k nabírání mnohých věcí, k rytí a j. Dřevěná lopata ku přemítání či přehazování obilí, aby zrno od plévy se oddělilo, slove *věječka*. Dřevěná lopata, již se chléb do peci sází, *chlebová* či *pekařská*. Železná lopata, která slouží ku zrývání země místo pluhu, jmenuje se *rejč*. Mimo to nazýváme lopatkou všecko, co se lopatě podobá. Tak jmenujeme lopatkami u daňka větve jeho parohů, přední široké zuby u člověka, prkénka u vodního kola, široké kosti v těle lidském, širší díl u věsla a j.

Jako u motyky, tak i u lopaty můžeme si představit čepel v rohy rozdvojenou, roztrojenou; tu obdržíme *dvoorohé*, *třirohé vidle* na obilí, seno, hněj a j. Vidle na obilí, seno jmenují se jináč *podávky*, protože se jimi tyto věci podávají na vůz, na patro. Vidle dřevěné, samorostlé, s dlouhou násadou, kteréž slouží k vytrásání obilí ze slámy, k míchání píce, slovou *výtrasky*. Dle toho nejsou i *vidličky na stole* nic jiného než malé podávky, vidle, jimiž se mnohdy dost drahé věci pod patro skládají.

Kleště — nářadí železné, které se podobá nůžkám. I na kleštích pozorovati jsou dva díly nejtkem spojené, jež činí k jedné straně *rukověť*, k druhé *tlamu*. Při kleštích jest rukověť vždy mnohem delší nežli tlama, a busto přímá anebo křivá a bez ok. Tlama naproti tomu jest mnohem

kratší, a čelisti její též budto přímé anebo zahnuté (flamaté), ploské neb okrouhlé, drsné neb hladké, tupé neb ostré a j. dle toho, mají-li sloužili k tomu, aby věci, zvláště drobné, při zpracování pohodlně se jen držely, aneb aby se ještě přeštiply. Kováři, drátaři a jehláři mají kleště největší; hodináři, zlatníci — nejménší. — Jsou také kleštičky k držení, nabíráni drobných věcí bez zvláštní rukověti. Takovéto skládají se pouze z delšího ústí, dělící se ve dvě pružné čelisti, jež budto vlastní pružnost anebo zvláštní pružinka rozevírá, u p. kleštičky na cukr. Kleštičky na příliš drobné věci jmenují se štipce. — Kleštěmi nazýváme ve staveních dlouhé železné pruty, jimiž se dvě naproti stojící zdi, zvláště jsou-li vysoké, pro větší pevnost svazují.

6. Oděv a obuv.

Kabát — (mužský) z předu zapínací šat s rukávy a šosy. Části jeho jsou: živůtek (život), šosy (svěsy), rukávy a límec. Život skládá se ze zadku a z přednic, a každá z těchto dvou věcí sestává opět ze dvou dílů. K živůtku jsou přišity rukávy s výložky, a na zadku i na přednicích s jedné strany k nohou šosy, s druhé strany ke krku límec s chlopněmi. Přednice zapínají se z předu na knoflíky jednou aneb dvěma řadama podél obšitých dírek běžící. Kabát bez šosů jmenuje se kazajka (kamizola), kabát s vykrojenými šosy — frak. Svrchní oděv, jež nosí duchovní pod rouchem kostelním slove klerika (talár), a tomu podobný oděv mnišský neb řeholnický hábit. — Kabát sije krejčí z rozličných látek, nejvíce ze sukna, podkládá jej podšívkou a přišívá kapsy.

Kabát svrchní, spodní; letní, zimní; všechní, sváteční; kabát s výložkami.

První vyhrání z kabátu (kapsy) vyhání. — Blížší košile nežli kabát. — Syléknouti někoho z kabátu. — Udělal si z kabátu kazajku.

Nohavice — (spodky, kalhoty, kalihoty), oděv k přikrytí nohou. Skládají se ze čtyř částí, ze dvou přednic a dvou zadnic. Na vrchním kraji je límec s knoflíky a zá-

pinkou, a pod límcem z předu *rozparek*; na spodním kraji někdy *podpěny* (podšlapky, štruple), anebo jdou-li nohavice jen pod kolena, knoflíky, anebo místo těch jiné zápinky. Nohavice visí na *šandách* (kšandách, šlehách). — Plátěné nohavice, které se nosí vají pod svrchními nohavicemi, slovou *podelékačky* (kalata, pláténky). — Ženské nosí *sukně*, jež jsou opatřeny *límcem*, *lemem* (obrubou), *šlehý* nebo *kalouny*, *rozparkem* a rozličnými *záhyby*. — Nohavice zhotovuje krejčí z rozličných látek; sukňe šijí si ženské obyčejně samy.

Vesta — mužský oblek bez rukávů a šosů, který se nosí pod kabátem. Sestává ze dvou *přednic* a jednoho *zadku*, z *límce stojatého* anebo *přeloženého*; z předu zapíná se na knoflíky. — Vesty zhotovuje též krejčí z rozličných látek. Na přednice běže obyčejně látky pěknější a dražší; na zadek jen plátno aneb jinou hrubší tkaninu. — U ženštin slouží na místě vesty *šněrovačka* se *šněrovadlem*, anebo jinde *živůtek* s *puntem* a *šněrovadlem*.

Připomenutí. Přílišné šněrování škodí dívčákům na zdraví.

Kamizola — viz kazajka.

Klobouk — přikrývací oděv hlavy se střechou. Klobouky zhotovuje kloboučník z *plsti*, t. zo zamodrhaných chlupů bobřích, zaječích, králičích, z vlny ovčí a j.; dělá je také z hedbáví (hedvábí). — Ženské klobouky zhotovují nejvíce ženštiny ze *slámy* a také z *lejčet*. Kromě toho dělají se ženské klobouky i z jiných látek, jako jsou: hedbáví, atlas, tafet, aksamit a j. — Klobouky jsou rozličného tvaru. Části obyčejného klobouku jsou: *dýnko*, *oblina* (lub) a *střecha*. Vedlejší částky jsou: *podšívka*, *penílička* (tkanička) a *přezka* (od přehu, ne tedy přeska). Ženský klobouk skládá se z *dýnka*, *stříšky* (pod dýnkem), ze *štítu* a *šperku*.

Klobouk *založený*, *široký*, *poutnický*, *železný* (helma); klobouk na *tři facky*; klobouk *kardinálský*, *knížecký*, *vojenský*;

klobouček u houby; *klobouk, pokryvka na kotel*; *kloboučina, kloboučník*.

Čím větší hlava, tím větší klobouk. — Kolik hlav, tolik klobouků. — I pod osumělým kloboukem často moudrá hlava.

Čepec — přikryvka na hlavu pro ženské, již zhotovuje čepčářka nejvíce z látky sítkové. Části jeho jsou: *dýnko, frisírek, krajky* ke tváři a *peníle*.

Čepec u sekery, klínu, cepu; čepec, druhý žaludek u zvířat přežvykovacích, u kterých přichází potrava do bachorů, potom do čepce, pak do knih a teprv do žaludku pravého; čepení, strojení nevěsty do čepce, zvláště v Čechách; čepení, stroj na hlavu u družiček; čepičník, palice na čepce; čepel, u mnohých řezacích strojů.

Čepice — (čapka) přikryvadlo na hlavu pro mužské, z rozličné látky a rozličného tvaru. Části obyčejné čepice jsou: *dýnko, týlko, okolek* či *pásek, štítek* a *podšívka*. Kdo čepice zhotovuje, slove čepičář, čepičkář.

Čepice biskupská (mitra, infuie); čepice letní, zimní (vlněná, huňatá); čepice noční; čepice, pěna na pivě; čepička či šešelinka (čiška) žaludová; čepička kněžská či kvadrátek, anebo také ovoce na brslenu.

Připomenutí, aby hošci nenošli letního času vlněných čepic; hlava se potí, a vlasy brzy vypadávají.

Šátek — čtyrohrádý kus tkaniny na krk, na hlavu, na nos (šátek kapesní, smrkaci).

Obojek — co se okolo krku obvijí (obvojek); předevšak užívá toho slova jen při zvěři a dobytku, na př. obojek pro psa, vola, koně. Pro člověka tedy raději *páska* na krk, anebo ještě lépe šátek na krk. Páska sestává ze žíněnky, látky, masle (kličky) a přezky.

Košile — oděv plátěný, tělu nejbližší. Části košile jsou: *tělo* skládající se ze dvou dilů; košilka náprsní či

náprsenka s rozparkem; u krku límec, pod límcem rukávy, na rukávu náramky, avíkle či klínky (srdečka) a na kraji límečky (manšety, tacle).

Košile železná (drátěná, brněná); košile pro těla zemřelých — rubáš.

Staví se (jest) jako zmrzlá košile; — Blížší jest košile nežli kabát. — Dříve vstáti nežli košile (tuze časně).

Připomenutí, aby sé drželo prádlo v čistotě.

Šaty — oděv jakýkoli. Rozeznáváme šaty selské (se-dlské), paneské; všední, sváteční, nedělní, svatební; mužské, ženské. Ženské svrchní šaty skládají se ze živátku se šněrovadlem, z rukávů a šosů se třepením. — Dřevěná schráňka na šaty slove šatník; komora pro šaty — šatnice; kdo šaty ukládá a schovává, na př. ve velkých domech anebo ve společnostech, jmenuje se šatní. Šatstvo jest vůbec oblek, jímž člověk se odívá. — Šaty neb oděv jistých stavů jmenuje se uniforma, na př. vojenská, úřadnická, haviřská a j. v. — Zvláštní způsob šatů neb oděvů, jímž se obyvatelé jisté krajiny neb celé země odívají, nazýváme kroj; na př. kroj domažlický, hanácký, slovácký a j. v. — Krejčí mužský a ženský.

Kdo pěkné šaty miluje, nerad se v myslí sůlzuje.

Zástěra — (pasniče, kasanka, slc. rúbek), šat z předu u ženštin a mnohých řemeslníků, jako: kovářů, tesařů, žedníků, řezníků a j. z látky lněné, bavlněné, hedžávné, kožené a j. Zástěra přivazuje se na tělo dvěma kalounky, jež na límci jsou přisity; anebo jest bez límce, a zapíná se v zadu na přezku, anebo se přivazuje tkanicemi, visící zároveň za poutko na krku. — Zástěra znamená též zámysl (baryu, skrytost, lajnost).

Zástěrou býti něčí nešlechetnosti. — Tento pod zástěrou práva svůj hněv nad poddanými provozuje. — Povídají, že by se dalo všecko to jako pod zástěrou.

Plášt — (koř., plachta) široký to oděv svrchní bez

rukávů a také s rukávy. Části jsou; *přední* a *zadní dil*, u krku *límec menší*, od tohoto dolů *límec veliký*, jinak *převěsek*, a pak *rukávy*, anebo místo těch jen *rozparky* pro ruce. Plášt jest výrobek krejčovský.

Kam vítr tam plášt. — Kde vítr, tam drž plášt. — Pod pláštěm (zámyslem) upřímné lásky chodí k tomu, jehož chce osočiti. — Přijmouti někoho pod plášt (pod ochranu).

Střevic — nízká obuv, kryjící spod, vrch i patu nohy. (Části viz *bota*.) — Slřevice mužské, ženské; *taneční*, *balletní*; s. *svrchní* či *kalosé*; střevice *plšťové* (bačkory, bůfy); slřevice *dřevěné* (dřeváky, trepky, krpce); střevice bez opatku — *pantofle* (škrample); pouhý podešev, který se řemínky k noze přivazuje, slove *sandál*; obuv, v níž se po sněhu choditi může, jmenuje se *krápě*; nástroj k uvažování na nohy, aby se mohlo po ledu choditi a jezdit, slove *brusle* (kosle, kraple, klůštky); slřevic, lépe stopa — *délka* dvanácti palců.

Sám jeden každý ví nejlépe, kde ho střevic hněte (tlačí). — Ještě dětinské střevice neroztrhal.

Bota — vyšší obuv nežli střevic. Části boty jsou: *spodek* a *svršek* (holinka). Na spodku rozeznáváme: *podešev* (podešev), spodní část boty pod šlapadlem; a ten se opět dělí v *bříško*, *ohbici* a *podpatek*. Bříško jmenujeme onu část podešvu, která se podráží, když se byl podešev protrhal; *podpatek* jest onen dil boty, který leží pod patou; ohbici nazýváme spodní dil mezi bříškem a podpatkem, který slouží k upevnění celého spodku, jsa podložen *dračkami*. Podpatek sestává z mnohých sešitých a sbitých fleků; nejspolnější, začínajice od podešvu dolů, jest z kůže nejsilnější, do niž se nýtky, někdy i cvoky zarážejí; tento spodní flek, u ševců *vrchním* nazván, jmenuje se též *patník*. Dále rozeznáváme na spodku nad podešvem tak zvané *šváby*, t. lístky ze slabé kůže (slabizny), a nad těmito leží opět jiná tenká kůže, známá pod jménem *stelka* (branzol), na niž noha bezprostředně spočívá. — Svršek dělí se opět na

dva díly, na *přednici* a *zadnici*; oba tyto díly jsou spojeny *ševníkem*, a tento opět upevněn u vnitř *postránekem*. Na přednici i zadnici nalezáme u vnitř od hora dolů *podšívku* zšíří několika palců se dvěma *pouzdry* pro *štengle* (ucha). Spodní díl zadku jest přidělán na *opatek*, t. část okolo paty, skládající se z tvrdé a měkké kůže. Spodní prohnutý díl předního dílu jmenuje se *nárt*, pod nártem kolem podešvu jde prouh slabé telecí kůže, a ten slove *obsázka*. — Boty a střevíce šije švec, *obuvník*, pomocí *šidla* a *dravé*; za nejnovějších časů také přibíjí se někdy podešev na holinku dřevěnými nýtky. Roztrhané boty buďto se *podrážejí* anebo *podšívají*, aneb *přistípkы* se vypravují; špinavé boty se *cídi* a *leští kartáčem* a *leštídlem*.

Boty *přezouvaci*, *nepřezouvaci*, *ohrnovaci*, *šněrovaci*, *pérové*: boty německé (s jedním ševníkem v zadu), uherské (čižmy, bakanče, topánky, botánky, jančárky, škorně), *lovecké* (myslivecké, honecké), *jezdecké* (rejtharské); *polouboty*, boty *telecí*, *juchtové*, *korduanové* (kordobanové), *manžestrové*, *safianové*, *aksamitové*, *lakyrované*.

Punčocha — (z něm. *Bundschuh*) starodávná obuv, která se nad kotníky zavazovala; nyní oblock na nohy, upleten nebo ulákán z nití bavlněných, lněných, vlněných, hedbávných. Pletení punčoch jest zaměstnání ženštin. Pomocí několika drátů (obyčejně pěti) dělají ony oplétáním a proplétáním jediné nití množství *ok* bez uzlů, takže vznikne síťový celek, jenž, jsa dosti pružný, na tělo dobře přiléhá. — Jiné a rychlejší pletení odbývá se na *stávku*. Tu navlékne *punčochář* nit na mnoho set jehel jedním rozboupnutím stroje a učiní totéž množství *ok*. — Pletením v rukou nabývají punčochy hned své náležité oblosti; na stávku vytvořené pletivo musí se dle délky sešívat. Aby punčocha dostala pletením v rukou tvar nohy, jest polřeba, aby se oka jednou *odnimala* (ubírala), po druhé opět *přidávala*. — Na punčoše rozeznáváme *holeň* s *obrubou* a *cestičkou*, *nárt*, *patu*, *slapadlo*. Punčochy jdou buďto až ke kolenu

kde se podvazují *podvazkem*; anebo jsou jen krátké, zvláště v botách, a tu slovou *ponožky* (krátké punčochy).

Ty punčoho bez cvíku, dám tě do cvíku!

Rukavice — oděv na ruce. Známe rukavice *bez prstů* (kožichové, zimní) a *s prsty*, a tyto opět s prsty *celými* aneb *husými*. Jsou také rukavice *šermířské* s okrajem ze silné kůže, aby ruku chránily při šermování před ourazem. — Co do látky máme rukavice *lněné*, *bavlněné*, *vlněné*, *hedbávné*, *kožené* a *kožichové*. První čtyry druhy budto se pletou, anebo se hotová tkanina sešívá; kožené zhotovuje rukavičkář. Tyto mohou se práti anebo nic. Rukavice kožichové dělá *kožešník* z kožišin ovčích, kozích, zaječích, liščích, tchořích, kuních, psích a j. — Místo rukavic anebo vedle nich užívá se v zimě, zvláště u ženských *rukávniků* (štuclů) z rozličných pěkných kožišin.

7. Pokrmy.

Chléb — (obyčejný) z mouky vodou zadělaný a v peci upečený bochen (bochník, pecen). V městech peče chléb pekař, ve vesnicích každá skoro hospodyně. Nejprvnější práce při pečení chleba jest zadělání mouky. K takové práci vezme se kromě kvasu čistá měkká a teplá voda. Ta vyleje se do *díže* na mouku, což se rukama, anebo lépe *kopistí* (měsídlem) dobře promichá. Když pak těsto zkynulo nebo vzešlo, přidá se opět částka mouky, a těsto se *přemísť* a opět nechá se zkynouti. Nyní nastane *válení*, t. vytváření z těsta *bochníků* či *pecenů* nejvíce *okrouhlých*. Bochníky vyhnětené buď na *osádkách*, buď na prknech nechají se povykynouti. Nežli bochníky do peci sázíme, natírají se vodou, omývají se; tím nabývá chléb pěkného lesku. — Chlebová pec jest obyčejně okrouhlá a nízká, cihlami vydlažená. Vylápení peci děje se suchým dřívím. Polena se spálí na žížavé uhlí, kteréž se pak po celé peci rozhne, aby pec všude byla dobře vytopena. Na to shrábe se uhlí

i popel k ústí, až je po celé peci čisto. Nyní sázejí se bochníky do peci. To se stává pomocí dřevěných lopat, z nichž pecny při malém trhnutí na rozhřátou podlahu sjedou. Po ukončeném sázení ucpou se všecky otvory do peci (ústa a sopouch). Za půl hodiny režný chléb jest upečen; bílý, v malých kouskách, za čtvrt hodiny. — Chléb jest dobré upečen, když spodní kárka při klepání skoro zní. Chléb příliš těžký, odpadlý, klihovatý (mýdlovatý) není dobrý ani zdravý. — Chléb peče se nejvíce z mouky žitné (režné); však také z mouky pšeničné, ječné, ovesné, rejžové, vikvové a měchané; v čas nouze může se chléb páci i ze šrotu.

Chléb černý (domácí, režný), bílý (výražkový, pekařský); kvašený, nekvašený (přesný), klihovatý, odpadlý, vypečený, sražený, plesnivý; chléb komisné; chléb svatojanský (námel); chléb dvakrát pečený — suchár; chléb — potrava, vyživení; chleba skrojek, krajic, patka, skyva (skýva), drobel, kůra, slřida, chlebař; chlebnice.

Umí víc než chléb jistí. — Dobrý chléb, když koláče nemá. — Přichází s chlebička na slanecka (do horšího stavu). — Kdo do tebe kamenem, ty do něho chlebem. — Pečeš-li chléb, nevytápej slamou.

Poznamenání. Dokázáno jest, že pec, čím častěji se vytápi, tím lépe peče a tím méně dříví zpotřebuje. Toho by si měly obce povšimnouti a na tom se usnisti, aby založením společních pekáren ve svém bydlišti učinily jednou přítrž nepředloženému plýtvání pallvou nyní tak drahého, a tak sobě vždy čerstvého, dobrého chleba doprály.

Polévka — (polívka, od politi) vařené tekuté jídlo, jehož požíváme lžici. Rozeznáváme rozličné polívky, jako: polívka čistá, drobená, kapaná, pražená; polívka z krup, hub, mouky, chleba (polévka žebrácká), nudlí, masa, rejže, vajec, vody, mléka, piva, vína, zeleniny, ryb, a j.

Mnoho kuchařů polívku buď přesoli, anebo nedosoli. — Rozlití sobě u někoho polívku.

Maso — všechny pevné a měkké částky živočišného

těla; v mase jsou kosti, chrupavky, na povrchu kůže. K jídlu známe maso *hovězí* (hovado, hovědi), *telecí*, *veprové*, *skopové*, *jehněčí*, *kozí* a j. Maso z lesní zvěři, na př. ze zajíců (nízká zvěř), jelenů, srn (vysoká zvěř), divokých vepřů (černá zvěř) — slovo *zvěřina*. Tak též požíváme masa z mnohých ptáků *domácích* (drůbež) a *lesních* či *divokých*. Maso z domácího dobytka prodává *řezník* (masař) v masních krámech, maso ze zvěři — *zvěřinář*.

Kromě toho dávají nám maso k požívání ryby, jako: kapr, štika, losos, ouhoř, pstruh; tak též *raci*, *plži*, *ústřice*, *žáby* a j. — Co do úpravy rozeznáváme maso *syrové*, *čerstvé*, *zamřelé*, *vařené*, *pečené*, *uzené*, *nasolené*, *zadělávané*; dále jest maso *tučné*, *libové* (libivé); maso v *ovoci*; *masárna* (komora), *masný krám*, *masař*, *masařka* (moucha), *masitost*; *masný*, *masitý*; *masojed*, *masopust*; *masožravý*.

Zelenina — zelená potrava, jako: salát hlávkový a polní, zeli hlávkové, zeli kadeřavé, kapusta, kolník, špinát, řeřicha, cibule, česnek, mrkev, řepa, ředkev, křen, petržel, okurky, melony a j.

Zelenář, zelnice, zelník, zelníky.

Máslo — mastnota ze smetany tloučením dobytá. Máslo dělá se následujícím způsobem: Na studeném místě nechá se mléko stáli, aby smetana od mléka se oddělila. Smetana sebere se pak *sběračkou*, dá se do hrnců, tak zvaných *smetaníků*, kde tak dlouho zůstane, až hodně zhoustne a zakysne. Nyní vleje se smetana do *máselnice*, kde tloučením, vrcením a mícháním máscelné krupičky, oddělivše se od *podmásli*, se sráží. — Máselnice jsou kolikerého druhu. Nejobyčejnější jest *kbelík stojatý*, *střízkek* a *vrhlíkem* (svrchlíkem) přikrytý, v němž *moutvice* s *kotoučem* provrtaným pracuje. Kromě této slává máselnic s *kbelíkem ležatým*; v těchto odbývá několikero perulí provrtaných a na hřídeli upevněných siloukání másla, když ruka hřídelem otáčí. — Když se byly částice másla již spojily, jest vrcení ukončeno. Máslo se nyní vyndá a hodně vypleská, a ko-

nečně ve tvar šíšek či hrud se urovná. Mléko pod máslém zbyvší jest známé *podmásli*. Aby máslo déle vydrželo a se nezkazilo, *nasoluje* aneb *převařuje se*. Převařováním zbytečná voda se odpařuje, a cizí částečky ke dnu padají, činice tak zvaný *kal* či *máselnou kaši*, z nížto se pak přimícháním mouky křehké placky dělají.

Máslo *čerstvé*, *májové*, *nové*, *převařené*, *nasolené*; *máslinka*, rostlina; *máslník*, houba; *máslovka*, hruška.

Vrtí se jako šíška na másle. — Státi rovně jako máslo na slunci. — Být z másla (choulostivý). — Jde jako po másle (bez namáhání).

Připomenutí dívkám o čistotě při tlučení másla, a o zvláštní opatrnosti při převařování ho, aby se nestalo ohněm neštěsti.

Sýr — tuhé a slizké částice mléka. Kromě másla nalézáme v mléce ještě jiných slizkých částic, jež známe pod jménem *sýrovina*. K dělání sýru užívá se mléka buďto se smetanou anebo bez smetany. Z mléka prvního nabýváme sýra tučného, mléko bez smetany dává sýr suchý, málo másla v sobě chovající. Ten to druhý dělá se u nás takto: Na teplém místě s sedlé mléko vyleje se do čistého šatu a v tom se lisuje. Tekutina vymačkaná jest známá *syrovátku*, a hmota v šatu — známý *tvaroh*. Toho se buďto takto užívá, anebo se někdy osolí, s kminem smíchá a na vzdachu v okrouhlých tvarech suší; to jsou známé nám *homolky*, které se mohou ještě dále proměnit v *sýr nakládaný*, v *syrečky*. (Dělání tučného sýru jest složitější, a prozatím je zde opomineme.) Sýr mění se časem v barvě, chuti a vůni.

Sýr kravský, *ovčí*, *kozí*; *sýr švýcarský*, *holandský*, *naložený*, *mazavý*; *syřidlo*, *syrník*, *syrovátku*, *syreček*; *syrny*.

Ovoce — všeliké požitky a úrody země, zvláště stromů. Toto můžeme as takto rozvrhnouti: ovoce *jaderné*, a sice: hrušky, jablka, gdoule, citrony, pomeranče; ovoce *peckovité*: slívy, višně, měruňky, broskve; ovoce *skořepinaté*:

ořechy vlastké, oříšky liskové, mandle; ovoce *jahodové*: maruše (moruše).

Ovoce *zralé*, *nezralé*; *ranné* (roučí), *pozdni*, *letní*, *zimní*, *čerstvé*, *sušené*, *naložené*, *shnilé*; ovoce se stromu *štěpného* a *planého*; *ovocnice*, *ovocnář*.

Jaký strom, takové ovoce. — Ze zlého stromu zlé ovoce.

Připomenutí, jak důležité šetření a pěstování ovocných stromů pro okrasu a užitek. — Semeniště, štěpnice, zahrada.

Koláče — bílý chléb v kolo utvářený a upečený s mazáním. Co druhý koláčů mohou se považovat: žemle, preclíky, oplatky, líhance (něco jiného nežli lívance), dorty, paštety, týkance, měchury, pokruty, pletence, křehotinka, hnětenka, pohlodek, podplamenice, družbanec, makovník, bába, mazanec, vaječník, dolek (vdolek), lívanec a j.

Žáden bez práce nejí koláče.

Zemčata — (zemáky, mor. jabluška, slov. kobzole slc. bobály, brambory), rostlina, jejíž kořeny nesou hrhole na způsob zemních jablek. Rostlina ta jest pro lidské pokolení velmi užitečná. Bramboly její jsou takřka každodenní potravou chudšího lidu, ano i na stůl nejbohatších lidí přicházejí buďto co takové neb rozličným způsobem připravené. Dělá se z nich také škrob a mouka, taktéž poskytuje dobytku a drůbeži výbornou potravu. Tato rostlina byla do Evropy přinesena v druhé polovici 16. století z Ameriky. Praví se, že František Drake, námořský kořistník a světoplavec, to byl, který brambory do Evropy přinesl. Do Čech prý z Braniborska přineseny byly, odkud i jméno *brambory* povstalo.

8. Nápoj.

Voda — tekutina ve své čistotě bez barvy, bez chuti, bez vůně, horkem v páry se mění, studenem opět buď v kapalinu buď v zmrzlinu tvrdou se srážející. Čistou vodu v přírodě ani nelze najít; nebo má tu vlastnost do sebe, že mnohé věci v ní se rozpouštějí. Tím se stává, že

vždy s sebou přináší ze země rozpuštěné cizí částice, na př. sůl, vápno, síru ano i kovy, což vše ne sice okem, ale spíše chutí poznati můžeme. Voda, chovající v sobě rozpuštěné minerály, slove *voda minerální*, a užívá se jí v mnohých nemocích co léčidlá. Voda s rozpuštěnou solí nazývá se *rapa*; z této dobývá se odpařováním sůl. Jinak jmenujeme takovou vodu *slanou*, a onu bez soli — *sladkou*. Mořská voda je slaná a nehodí se k pití. Nejméně minerálních částek chová v sobě voda *dešťová* a *sněhová*. Taková hodí se nejlépe k praní a mytí, každá jiná z předešlých méně, poněvadž pro cizí částice nejsou schopny, vybrati ze špinavého prádla jiné ještě cizí hmoty. Dešťovou a sněhovou vodu jmenujeme také vodu *měkkou*, onu, cizí čáslky v sobě chovající — *tvrdou*. Tvrdá nehodí se k vaření jídla, spíše ale k pití; voda měkká nedává žaludku zase tu lahodnost, jako tvrdá. Překapáním (odpařením) můžeme obdržet *čistou vodu*. Někde vychází ze země voda *teplá*, *horká* i *vřelá*; přičinou toho úkazu jest podzemní oheň, který vodu na blízku tekoucí zahřívá. — Jiná vlastnost vody jest ta, že se mění v páry, při větším teple rychleji, při menším zdlouhavěji. Páry pro svou lehkost vystupují do výšky, kde opět větší studeno je proměně buďto v kapky anebo ve sněh, as tak, jak se to děje v zimě na oknech, anebo na jiných studených tělích, když se jich páry dotknou. Takto můžeme si vysvětliti vzniknutí oblak, rosy, mlhy, jinovatky, sněhu, krup, ledu, o čemž na svém místě více. Deštěm vraci se voda s oblak opět na zem, přinášejíc jak živočišstvu tak rostlinstvu potřebnou vláhu; ze země vynáší se ve způsobu páry zase do výšky, odtud opět na zem, a tak se to neustále opakuje od toho času, co nevyzpytatelný Tvůrce všehomíra dráhu takovou živlum byl vykázel. Při tom neustálém kroutění a obíhání zůstává na zemi vždy veliké množství vody, činíc tu prameny, potoky, řeky, veletoky, louže, kalužiny, močály, jezera a ohromné moře. Jakého užitku voda člověku přináší v průmyslu, nedá se ani vyčíslit.

Voda pramenná (pramenitá), *studničná*, *říčná*, *dešťová*,

sněžná (sněhová); *slaná*, *sladká*, *tvrdá*, *měkká*, *minerální*, *cementová*; *čistá*, *kalná*; *studená*, *vlažná*, *horká*, *vřelá*, *zmrzlá*; *svěcená*, *svatocudná*; *kolinská*; *vodička čpavá*; *vodák*, *vodárna*, *vodnář* (na nebi), *Vodan* (bůh pohanský), *vodnice* (řepa), *vodnatelnost*, *vodoměr*, *vodojem*, *vodoměrka* (živočich), *vodomět*, *vodostřik*, *vodomil* (hmyz), *vodopád*, *vodorovnost*, *vodosplav*, *vodotok*, *vodovod*, *vodstvo*.

Jak se zhyzdíš jednou vadou, nesmyješ se žádnou vodou. — Není hoděn, aby mu vody podal. — Dotud se džbánkem pro vodu chodí, až se mu ucho utrhne. — Do lesa dříví nikdy nevoz, a do moře vody nenos. — To je voda na jeho mlýn. — Pustil se na vodu bez vesla. — Mlynář sedí na kolesi, a vodička mu žitko nosí.

Připomenutí. Voda jest nejzdravější nápoj. — Opatrnost při plání, když jsme uhřáti. — Čištění těla. Mytí, koupání.

Mléko — bílá neprohledná tekutina, která se v jistých cevách ssavých zvířat shromažďuje. Mléko k požívání dávají nám krávy, ovce a kozy. Čerstvé kravské mléko jest sladké; stojí-li takové delší čas, oddělí se od něho sметana a usadí se na vrchu; stojí-li dlouhý čas, zhoustne a zkysne, a to jest mléko *kyselé*, *ssedlé* (sražené). Po zelené pici a po zrní dávají krávy mnoho dobrého mléka. Koží mléko není tak dobré, mívá někdy protivnou chuf a vůni. Pije se často pro uzdravení. — Mléko *dojí* se do *dížky* (dojačka, hrotek), z dížky přelévá je dojička do *konve* anebo do *krajáčů* (ušáku, ucháču, pucláku), a v těch uschová je do sklepa či *mléčnice*. Z mléka dělá se *máslo* a *sýr*; také na zadělání mouky k bílému pečivu, na vaření polívky se ho užívá. Syrové jest dobrým a zdravým nápojem.

Mléko *mandlové*, *vlčí* (hadí, pryšec); *mlékařka*, *mléč* (mlíč).

Také černá kráva bílé mléko dává. — Vyhliží co krev a mléko.

Čaj — (thé) nápoj odvařením listův anebo květu z jakékoli bylinky nabytý, na př. z květu bezového, lipového, heřmánkového a j. Pravý čaj (čajovník) roste jen v Číně a Japonsku (Žaponu). Jest to keř silně větevnatý, 20—30

stop vysoký. Zná se tam mnoho dřuhův. V Číně a Japanu sebirají obyvatelé listí na jaře a na začátku září. Jarní sbírka dává lepší čaj, tak zvaný *císařský*, který se jen vznešeným osobám darem přinášívá. Sebrané listí uvrhnou tito obyvatelé do vřelé vody na půl minuty; když osáklo, rozhrnou je na veliké, mělké, železné a ohřaté pánev, a na těch je neustále míchají. Dostatečně ohřaté rozhrnou po stolech rohožkami přikrytých, a pak jedni rukama je *svalují*, a druzí je velikými vějíři ochlazují. Nyní je zbaví chuti ostré, hnusné, pražice je na železných plechách. Tak připravený čaj (alespoň některé druhy) potom jistými vonnými květy koření, a hned na to do truhliček jej zabední. — Mírně pitý čaj jest zdravý nápoj, obzvláštně při povětrí chladném, mlhovém, vlhkém; též proti hostci (Rheuma) a přílišné tučnosti se schvaluje. Ospalost zapuzuje.

Pivo — nápoj z ječmene nebo pšenice, chmele a vody připravený. První práce sládka je dělání *sladu*. Ječmen dobrě se vypere, potom dá se do velikých kádí, vodou se poleje, a nechá se močiti několik hodin, až *prejchuje*, t. až počiná růst, kořinky vystrkovati. Potom se voda vypustí, a ječmen vyndá se odtud na *humno*, t. na dlaženou podlahu v sladovně, kde ve čtyrhranných hromadách, 12—15 palců vysokých, počne *kličiti* (střelčiti). Prejchováním a kličením proměňuje se *škrob* v *cukr*, odkudž jméno *slad*. As po 14 dnech odklidí se slad na jiné prostranné místo, na tak zvanou *valečku*. Tu musí ležetí jen v tenkých vrstvách, aby zponenáhlá vyschl, a kličení aby se zamezilo; také nutno, aby se zde pilně přehazoval (válel). Někdy již na valečkách při ouvětrí a při slunečním teple sušení sladu se odbude. Tako usušený slad jmenuje se slad *větřený*, a užívá se ho na vaření piva *bledého*. Jinak přicházivá slad z valeček do *hvozdu*, kde úmyslným teplem se vysouší. Ve hvozdě jest podlaha na způsob malé střechy stavena, a sice z drátu aneb z děrkovatého plechu; stříška ta jmenuje se *valach* (lísky), jímž teplo ze spodu na slad působi. Ve hvozdě

usušený slad slove slad *hvozděný*, kterýžto dle silnějšího anebo slabšího výhřevu nabývá bledší neb tmavší hnědé barvy; od sladu pochází zase barva piva. — Takto připravený slad rozmílá se ve zvláštních anebo v obyčejných mlýnech na hrubo, t. šrotuje se, čímž nabýváme tak zvanou *tluč*. Tato se promichuje pomocí dřevěných *hřebel* (karbovaček) s horkou vodou v *kádi vystírací*, takže vznikne pivní břečka, kterou jinou jmenujeme *rmut*. Rmut přendavá se z vystírací kádi *nandaváky* (lopatami) do kotle, aby se tam svařila; odtud převádí se opět do kádi, a z kádi ještě jednou do kotle a zase nazpět do kádi. (Práco ta není ve všech pivovárech stejná.) Kád vystírací mívá nad obyčejným dnem 3—6 palců zvýší ještě jiné dno silovitě provrtané, tak zvané *jalové dno*, skrze které protéká čistá tekutina (mladinka, sladké pivo) na spodní dno, a odtud čepem (pipou) do žlabu. Ze žlabu přelévá aneb pumpuje se do vyčištěného kotle. Zbytek v kádi vystírací jest známé *mláto*, které se někde ještě jednou horkou vodou proplákne; scezenina tak nabytá slove *ředina, patoky*. Mláto pozůstalé slouží ku krmení dobytka. — Mladinka v kotli je lepkavá a sladká, a nedala by se dlouho držet; trvanlivosti přidává jí *chmel*. Tento hodí se nyní do mladiaky, aby se obě věci svařily a dobře promíchal. Z kotle vede se chmelová mladinka, když se byla uvařila, skrze cedítkovou nádobu, *ciz* zvanou, po žlabech do *chladicích stoků* (ne štoků) v prostranném a chladném místě postavených, aby se tu ochladila. Po ochlazení, což se stane za 7—9 hodin, převede se mladinka do tak zvaných *kvasicích* či *zášlavňol* kádi. Zde se má chmelová mladinka kvašením proměnit v *čisté pivo*. Kvašení není nic jiného, než se proměnuje díl cukru v *lít*, při čemž vybavená *kyselina uličitá* těká, berouc s sebou cizí částice plovací, na povrchu co pěna nebo škrálop žlutohnědý se vznášející. Aby kvašení se urychlilo, přidávají se kvasidla, na př. *droždí* (kvásnice). — Po ukončeném kvašení, což se z potápění pěny nebo škrálopu pozná, pivo se *spilá*, t. nalévá se do sudů vysmoljených, v *spilce* rozstavených. Toto

vysmolení zabraňuje vypařování piva a přístup vzduchu; také studený sklep chrání později pivo před zkázou, proto jsou na blízku lednice. Ve sklepě (při mladém pivě ještě mírně chladném) pivo ještě několik dní zponenáhla a tiše se kvasí; za tou příčinou musí otvor čepový naplněných sudů zůstat otevřen, aby všecko droždí mohlo být vyvrženo; při čemž sudy dolívati se musí buďto pivem z téže várky, anebo vodou. Slivá-li se pivo z kvasicích nádob do láhví (do plosk, pláštíků, Blutzer), dříve nežli se bylo vykvásilo, nabýváme piva *pěnivého* či *ploskového* (moussirendes, — Flaschenbier). Pivo ječné, pšeničné (bílé, Weissbier; Waizenbier), *bledé*, tmavohnědé; bavorské; podkvasní, nadkvasní; nakyslé, hořké; na mále; pivo ležák (bába); pivovár, pivnice, pivník (pivní stůl).

Mest — šťáva z vinných hroznů anebo z jiného ovoce vytlačená a ještě nevykvašená. **Mest z vinných hroznů, z ovoce.**

Víno — nápoj líhový z rozličného ovoce, hlavně z vinných hroznů kvašením dobytý. Připravování vína as takto se děje: Zralé sebrané bobule vinných hroznů rozšlapují anebo lépe rozloukají se, anebo se rozvalují v dřevěných aneb kamenných válcích na způsob kávového mlýnku, anebo konečně rozmačkují se ve zvláštních řešatech; šťáva vytlačená stéká do kádi podstavené. Tato první šťáva slove *samoteč*, a dává víno nejlepší. **Šťáva z oseči** v rozličných lisech se vymačkává; víno z této jest nejšpatnější. Samoteč a šťáva z oseči (patěsky, presovanec) když se smíchají, dávají víno trvanlivé. — Vytlačená šťáva či *mest* musí se nyní *vykvásit* v sudech anebo lépe v kádích. Kdy kvašení začíná, pozná se na bublinkách na povrchu tekutiny se vyvinujících. Později kapanina silně se pohybuje, a kyselina uhličitá mizí. Když kvašení přestává, pěna na povrchu se rozděluje, ke dnu padá, kapanina posud kalná se učišfuje, nabývá vůně příjemné a horvy čisté, až konečně kvašení

docela přestane, a měst u víno jest proměněn. — Nyní víno se spilá do čistých sudů, kde se ještě dokvašuje. Dokvašováním vyvrhuje se z vína kvasnice a rozpuštěný *vinný kámen*. Víno se přechovává ve sklepích suchých, ne příliš světlých aniž příliš tmavých. Víno v sudech delším ležením stává se lepším, ačkoliv ho ubývá; za tou příčinou dlužno nádoby stejným vínom od času k času dolívati.

Víno *červené*, *bílé*; *české*, *rakouské*, *vlaské*; *mladé*, *staré*, *čisté*, *kalné*, *strojené*; víno *ovocné*: z jablek a hrušek (jabčák, hrušfák), z meruzalek (rybís), chlupatek (srstky, angrešt), jahod, malin, ostružnic, brusnic, bezinek, jalovce, moruší, z višní, broskví, merunek, sliv; *vinice*, *vinar*, *vinárna*; *vinopalna* na kořalku; *psí víno* (lílek červený a černý, psinky — rostlina jedovatá).

Káva — nápoj z kávových rozemletých zrnek vařený. Strom kávový (kávovník) jest štíhlý 15—40 stop vysoký, vždy zelený; roste v teplém podnebí v Arabii, Americe, ve východní a západní Indii. Ovoce jeho podobá se višni, z nichž každá v sobě chová dvě zrnka, jež se k nám přivázejí a tu prodávají. Višničký kávové trhají aneb střásají se, a potom se suší. Sušením odloupne se maso od pecičky, a ve mlýně mezi dřevěnými válcí docela se oře; na to se v řešetech čisti. Káva dostává jméno od míst, kde vystoupila. — Je mnoho druhů kávy. — Před užitím musí se zrnka upražit, na moučku semlit anebo rozetřít a konečně vřelou vodou spařit. K odvaru přidává se mléko a cukr, anebo nic. — Místo kávových zrnek užívá se, a to nejvíce pro zdraví anebo z chudoby, i jiných zrnek, jako jsou: žaludy, ječmen, žito, kaštan, bůkvice, hrách, boby, ořechy, rejže, kořen čekanky a j.; všecko ale to nenahradi pravou kávu.

Káva černá, bílá; kavárna, kavárník. — *Připm.* Káva silná jest pro dítky nápoj nezdravý.

9. Nádobí stolové.

Mísa. — vícé méně prohlubená nádoba z hlíny, kameniny, porculánu, cínu, stříbra a také ze skla a dřeva; dno má okrouhlé, stěny na dně přímé anebo vypouchlé a do vrchu rozevřené. Dle menší anebo větší vzdálenosti kraje ode dna rozeznáváme mísy *mělké* a *hluboké*. V hlubokých misách nosí se na stůl *jídla tekutá* či *kapalná*, jako jsou polívka, omáčka; na mělkých — *jídla tuhá*. Hluboké mísy mívají jedno anebo dvě *ucha* a *víčko*. První bývá proto, aby se mohla nádoba pohodlně do ruky bráti a nésti; a víčko opět, proto, aby polívka nevystydla, anebo aby hmyz a jiné nečisté věci do mísy nepadly. Na omáčku užívá se obyčejně nádoby, která má tvar malé lodky. Skříň, do které se mísy a stolové nádobí skládají, nazývá se *police* nebo *mísničk*.

Lepší stará mísa plná, nežli nová holá. — Lepší bažant na mísce, než když litá po oboře. — Nevylož každému všecko na misu.

Taliř — podobá se mísě, jen že je u přirovnání k mísě vždy mělčí. Taliřů má býti na stole alespoň tolik, kolik osob při jídle sedí. V lepších hostincích a v domech zámožnějších lidí přistrojuje se stůl tak, aby vždy dva a dva talíře na sobě před každou osobou ležely. Vrchní talíř jest o něco hlubší nežli spodní; onen (polivečný) slouží na polívku, tento na jiná jídla. — Jako mísa, tak i talíř může býti z hlíny, kameniny, porculánu, cínu, stříbra, skla a dřeva. *Dřevěný* talíř mívá někdy tvar ploského kotouče; takový slouží na rozkrajování a rozdělování mnohých pečených jídel, a někdy, jsa více okolo zahnutý, *okřín* se jmenuje. *Skleněný* talíř bývá nejvíce na ovoce, cukroví a rozličné pochoutky.

Jistí pták na talíři pečený, nežli dva v povětrí vznešení.

Láhev — nádoba obyčejně skleněná ode dna nahoru válcovitá, homolovitá anebo baňatá, někdy hranatá; nahoře

končí se v protáhlý *krk* (hrdlo), s úzkým *otvorem* (ústím). Otvor zacpává se *zátkou* skleněnou anebo korkovou. Někdy bývá láhev *ouškem* a *hubičkou* a ve dně *pupkem* opatřena. Láhev slouží co stolné nádobi na vodu, pivo, víno. Na olej a ocef spatřujeme na mnohých stolích dvě láhve ve zvláštním kovovém podstavku; známe je vůbec pod jménem *karašinky*. Jméno to pochází od francouzského slova *carafe*, které nic jiného neznamená, nežli stolovou láhvici. V podotčeném stativu neb podstavku nalézá se též místo na *pepřenku* a *slánku*. — Na vody minerální užívá se láhví kamenných. Jsou také láhve *dřevěné* a *kožené*.

Sklenice — představuje dutý skleněný válec, na jednom konci otevřený a na druhém dnem uzavřený. Jsou ale také sklenice vypouchlé anebo stáhnuté. Co dō míry rozeznáváme sklenice větší a menší; prvních užívá se na vodu a pivo (sklenice pivné), druhých na víno (sklenice vinné). Míra pivních sklenic bývá *žejdlík* anebo dva žejdlíky (půl pinte); míra vinných sklenic obyčejně as půl žejdlíku. Pivné sklenice (na půl pinte) bývají opatřeny *uchem*, někdy vříčkem skleněným, cínovým a také jen dřevěným. — Někde užívá se na vodu a pivo plechových nádob t. *plechovic* či *plechovců* a *cínových džbánečků*; na drahá vína a rozličné liköviny opět *kališků* a *kališkových sklenic*. — Za starých časů sloužily za picí nádoby *číše*, *košíky*, *pokály*, *řepice*, nádoby to džbánkovité, kuželovité, kališkové a rozličného rozměru.

Sklenář, sklenářství; sklář, sklářství, sklárna (huť), skloviná; skleněný, skelný, sklovitý; skelník (na květiny).

Hrdeč — nádoba baňata aneb válcovitá, ve spod se dnem a na vrchu s krčkem a širokým otvorem; po stranách má jedno aneb dvě ucha. Hrnce se hotoví obyčejně z hlíny; máme však také hrnce kamenné (z kameniny), železné a měděné. Při vaření jídel přikrývají se hrnce pokličkou železnou, měděnou, hliněnou. Pro větší čistotu nemá chyběti

poklička i tenkrát, když se v hrnci jídla přechovávají. — Zvláštní hrnec jest tak zvaný *Papínský hrnec*, anebo jinák *rychllovar*. První jméno pochází od názevce *Diviše Papína*, rodilého Francouze; druhé opět odtud, že se v něm nejtvrdší maso i kosti v několika minutách, tedy rychle, na kaši rozvalí. Takovýto rychlovar je železný kotliček o třech nohách, mající na hoře těžké víko, které k nádobě dobře přiléhá. U prostředního víka je díra, od hora dolů se oužíci; v ní nalézá se čep čili *zámyčka pojíšťovací*, která se může sice pozdvihnouti nikoliv ale vytačiti. Zámyčka je proto ve víku, aby páry u velikém množství nashromážděné tudy dříve ujítí mohly, nežli by svým rozprostraňováním nádobu roztrhly. Kromě toho, že se jídla v rychlovaru spěšně uvaří, je i to veliká výhoda, že se při něm jen asi desátý díl paliva zpotřebuje.

Hrnec hrnet káže, oba černí jako saze. — Čím se hrnec v nově navaří, tím zaspáchá, až se rozrazí. — Chlubné plíce lezou z hrnce. — Malý hrnek rád přetýká (překypí).

Džbán — (čbán) nádoba baňatá, u přirovnání k hrnci vyšší, s *hrdlem*, *uchem* a někdy také s *víčkem*. Látky, z nichž džbánky se robí, jsou: sprostá hlína, kamenina, porculán, sklo, cín. Džbán slouží jako láhev k nošení a přechovávání rozličných nápojů a tekutin. — Džbánu podobny jsou tak zvané *popelnice* (želky, urny). Jsou to totiž nádoby, do kterých před dávnem mnozí národnové popel spálených svých zemřelých t. přibuzných ukládali. — *Vásy* jsou také nádoby džbánek podobné; slouží po dnes za okrasu a ozdobu v pokojích, sálích a palácích.

Dotud se džbánkem pro vodu chodí, až se mu ucho utříne. (Mnohý krade, až ho někdo postihne.)

Konvice — nádoba vysoká, obyčejně oblá, také ale baňatá a rozličně vykrouhlená; u dna širší nežli v ústí; má *icho*, *víčko*, *hubičku*, anebo místo hubičky po straně *trubku* (cívku). Konvice dělají se z plechu, cínu, mědi, stříbra, a

Láhve a sklenice dělají se v *skelných hutích* čili v *sklárích*. Hlavní věci na dělání skla jsou *křemen* a *draslo* neb *soda*. Křemen se v peci vypálí a pak v stoupách rozluče. Mouka křemenová s draslem neb sodou smíchaná rozteklá v silném horku, činí takto hmotu řídkou a průhlednou, již nazýváme *sklovina*. Sklovina pak se vyfukuje anebo leje. Růzeznáváme sklo *duté*, jako jsou: láhve, sklenice; sklo *tabulové*, (v oknách), *zrcadlové*, *křištalové* a j. (Vice o skle viz „*Škola*“ 1853, str. 43.)

Konvice a lžíce cínové, též i misy, talíře a džbánky, jsou-li z cínu, zhotovuje *cinař*, *konvář*.

Dodatek. K stolnému nářadí počítá se také *ubrus*, *ubrousky* (na ubrouskách někdy pánska s parálkem), *slánka*, a pod nože a vidličky, aby se jimi ubrus nezamazal, *kozličky* ze skla neb ze stříbra. Při větších hostinách stavívají se na tabuli *vásy* s *kytkami*.

Pozn. *Modlitba* před jídlem a po jídle. — *Mladší*, podřízený, domácí neboť aniž nežádej jídlo dříve, nežli si byl vzal starší, vzácnější a nebo host. *Mladí*, nezkušení uče se slušnosti při jídle od dospělých, kteří slušnost takovou znají. Nezpůsobné sedění, nemotorné nabírání a krájení jídla, neslušné žvejkání, hltavé polykání, nemírné požívání jídla, šfourání v zubech nožem neb vidličkou, nabíráni jídla z misky na talíř svou vidličkou a svou lžící, kde více osob stoluje, olizování lžice pro omáčku ustanovené a j. jsou *nemravy*, jimiž dítě i dospělý člověk pořádným lidem sebe jen zošklovují. — *Dívky* zvláště nechtí navykají záhy čistotě; z čistotních a pořádných děvčat stanou se také čistotné a pořádné hospodyně a čistotné kuchařky, které pak jistě odstraní v domě a kromě domu vše, co by smysl ten nebo opěn uráželo.

10. Stavy lidské podlé stáří.

Dítě — člověk od svého narození až do 6—7. roku. První žití novorozenátka záleží v tom, že dýše, se pohybuje, a že ssaje mléko mateřské; větší část svého žití zaspí v první tělo době. Tim posilňuje se slabé těliško

pozvolna, ano i smyslové dítka počínají se vyvinovati; nebo po uplynutí 7—8 týdnů točí ono již hlavičku po světle a lesku, a usmíváním prozrazuje i činnost duševní. Před osmým měsícem dostává přední dva zoubky (mléčné zoubky), po roce několik třenovních, tak že jest schopným požívat i tuhých pokrmů. Tehdáž přestává požívat mléka mateřského, *odstaví se*. Po tu dobu nazývá se dítko *kojencem*. — Ku konci prvního roku jsou i svaly již tak sesilněny, že může dítko posedávati, stavěti se, kroky dělati a konečně choditi. V druhém roce jest také ústrojí mluvení dokonalejší, a dítko počne žvatláním a konečně i mluvením pronášetí zdání a city své; mluvením přestane být *nemluvenětem*. Chůze a řeč činí dítěti velikých radostí. Dříve, pokud bylo ještě poutáno na vykázaná místa, mohlo předměty okolo sebe jen zděleka pozorovati, na ně ukazovati, k nim se kloniti, a jestliže chůva donesti nechtěla, zmařena byla radost, zmařena nová zkušenosí malého pozorovatele. Nyní ale, když slabé nožky ač nemotorné ještě tělíčko z místa unestí mohou, jaká to radost malého člověka, že nebezpečnou dráhu po uhlazené podlaze tak šťastně vykonal! A kdyby i po cestě ztrátou rovnováhy malé neštěstí bylo ho potkalo, nic to není u přirovnání radosti té, jaké se dítku dostalo tím, že došlo svého cíle tak vítězně. Jakého tu ohledávání, omakávání a sestavování věcí na novém místě nalezených! Jeho očka spočívají brzy na věci, brzy na osobě při něm stojící, jako by se chtělo tázati, jak té věci říkají. Slyšíc věci jmenovati, podrží si jména v paměti, aby mělo z čeho čerpati, až se jazyk zcela rozváže. Napřed spokojí se ovšem pouhými jmény věcí, později bude ale chtít, aby se mu o věcech také něco vypravovalo. Tak se naučí dítko zponenábla slovům, později větám, a začátkem pátého roku bývá již schopno, rozuměti celým povídкам, které někdy takový mají dojem, že po celý čas života svého v paměti jich podrží. Tof si, milý čtenáři, při vychovávání mládeže pamatuj. Pamatuj si ale i to, že kromě poznávání také snaživost u dítka se jeví; co slyší jmenovati, to jmenuje, co

vidí dělati, to dělá. Užívej před dítkem hrubých a neslušných slov, nebude to dlouho trvat, a uslyšíš tatáž slova od dítka; činí něco neslušného před dítkem, uvidíš to brzy činiti od něho. Dítko je opička, která všecko dělá a dělati chce, co na dospělejším člověku dělati vidi. Kýž by tato pravda v každé rodině hodně hluboko v paměti i v srdeci se zakořenila, aby více příkladem nežli slovem mládež k dobrému se vedla!

Poznamenání. Opatrnost při chování a hledání malých dětí.

Dobré děti krásný statek, zlé pak děti v domě zmatek. — Dítky napravuj studem, a ne hrůzou a bídou.

Chlapec — (hoch, pachole) člověk mužského pohlaví od roku 7. až do 14. Co do těla, pozorujeme, že před 8. rokem mléčné zuby vypadají a v běhu dvou let jinými stálými a pevnými, v počtu 20, se nahražují, k nimž teprva později jiných ještě 12 přibude. Tělo v tom věku je štíhlilejší, kosti pevnější, svalové silnější; vlasy dostávají trvanlivou barvu, a obličej nabývá stálejších tónů; zažití jest snadné (proto mnoho jídla) a řeč dokonalejší. — Co do činnosti duševních, nalezáme je ve věku tom na vyšším stupni, nežli ve věku dětském. Hoch obrací již zřetel k uměním, jakých budoucí stav jeho požaduje; on jeví své povolání a chystá se k němu. Soucit je tu nejdokonalejší; naděje, neslálost, lehká mysl, náruživost a vášně zvláště vynikají.

Každé pachole plno svévolie.

Dívče — (holka) člověk pohlaví ženského od roku 7. až do roku 13. Co do sil tělesných i duševních platí u děvčete totéž co u chlapce.

Mládenec — (jinoch, jonák) člověk mužského pohlaví od roku 14. až do roku 21—24. V tomto věku dorůstá a dospívá tělesné ústrojí, až dosáhne úplného dozrání. Hlas

je hlubší, barva květoucí. — Co do stránky duševní, vyniká tu samočinnost ve smýšlení a jednání; člověk dle vlastních úsudků řídit se počíná a pravdy nabýté skoumá; vychování se končí. Mladeneck oddává se určitému povožení, vůle jeho jest usedlejší, pud eti, společnosti, majetnosti a vlády nejmocnější. Taktéž krasocit nejjemnější a k u vzdělání nejschopnější.

Bud za mladí starcem, abys v starosti byl mládencem.

Panna — (děva, dívka, dívčina, slečna) člověk ženského pohlaví od roku 13. do roku 20—21. Růst za věku toho jest nejpatrnější. Vyvinování těla a ducha viz „Mladeneck“, s tím však rozdílem, že tělo děvy jest slabší a útlejší, při tom ale sličnější a půvabnější. Tak též obraznost, jemnost na vyšším stupni se pozoruje.

Bylina bez květu, panna bez studu, zřídka přichází k jakému užitku. — Panenko, sedávej v koutě, budeš-li ctná, najdou tě.

Mladost radost. — Mladost výši, starost hrbi. — Zelený hrozen není sladký, a mladý člověk není stálý. — Mlad jsa pamatuj, že stár budeš. — Mladý nabývej, starý uživej. — Čím se mladý příliš veselí, na starost toho poželi. — Člověk jeví už v mladosti, jaký chce být v starosti. — Čemu kdo z mládí přivykne, to i v stáří k němu lipne.

Muž — člověk mužského pohlaví od 21—24. do roku 50—55. Ve věku tomto jsou veškeré moci a síly těla a duše zúplna dospělé a v nejživější činnosti. Duch hlubokým skoumáním a vytrvalostí v činnosti své tu vyniká; fantazie a cit zdravou soudnosti a rozumem se řídí; vidiny, fantazie plzené, boří se zkušeností; opatrnost v jednání velká; náruživosti a vášně buďto nejprudší, anebo není-li vášní, podrobuje se vůle zákonům rozumu. Věk ten jest vrch veškeré činnosti člověka v doprovázení starosti a nepokoje.

Kdo chce moudrým mužem slouti, dej řečem mimo se plouti.

Slovo dělá muže.

Žena — osoba ženského pohlaví od roku 20—21 do roku 45—50. Tělo a duch viz „Muž.“

Dobré ženy není ceny.

Starec — (stařec) člověk mužského pohlaví od roku 50—55. do roku 65—70. Rokem 50. počíná člověk poznánahla zcházeti a živosti veškerých mocí a sil jak tělesných tak i duševních pozbývati. Kůže v barvě se mění, vlasy bělají, zuby se obroušují a vypadávají, čistota hlasu mizí, pružnost svalů ubývá, a neobratnost v těle se usazuje, krev váhavěji obíhá, teplota je menší, působení povětrnosti citlivější, náklonnost ku pohodlí, zažití pokrmů slabší, zrak a sluch omlévá, pamět slabne, v návyku starec si libuje, novoty zavrhuje.

Rokem 65—70. počíná vysoké stáří. Slabostí svalův podobá se stařeček (kmel) věku dětskému, a nedostatkem zubů věku kojnému. Tělo jeho je scvrklé, suché a křehké, kůže vráskovitá, zuby vypadale, rtové vpadlé, vlasy bud šedé a řídké anebo žádné, zažívání krmí obtížné, dýchání zdlouhavé a slabé, pohybování oudří nejisté a třaslavé, hlas slabý a méně příjemný, řeč málo srozumitelná, smyslové nejslabší, soucit nejčinnější.

Stařena — osoba ženského pohlaví od roku 50. do 65. Rokem 65tým počíná vysoké stáří, a tu zveme stařenu *babičkou*. Obledně tělesných i duševních mocností a sil shoduje se věk stařeny s věkem starce.

Dejte, dluhy, staré čest, posměváčky čeká trest. — Starost není radost. — Starost žalost. — Staroba choroba. — Přijde starost, nastane slabost. — Přibývání věku, ubývání života. — Šediny hrobové květiny. — Kde starších správa, tam řád ostává. — Drž se starých rady, nedojdeš brzo vady.

Pán, paní — muž a žena vznešenějšího postavení; oba mívají více méně podřízených, kterýmž mohou poroučeli. Nejvice podřízených a poddaných na zemi má císař a

císařovna (král, královna), a tudíž jest nejvyšším pánum na zemi *císař* (král), a nejvyšší paní *císařovna* (královna). Pánem však na nebi i na zemi a pánum všech pánum jest — **Bůh**. — Jinak jmenujeme pánum každého vlastníka nějaké věci.

Jaký pán, taková čeládka. — Jaký pán, takový krám. — Kde mnoho pánu vládne a rozkazuje, tu se zřídka co dobrého způsobuje. — Jeden dům dvou pánu netrpí. — Tam dobře nebývá, kde sluha pána učívá. — Pánu příkladný jest poddaným živé právo.

11. Příbuzní.

Otec, matka — tak jmenují dítky muže a ženu, kteří se o ně starají, je živí a vychovávají; oba pospolu nazývají také svými *rodičemi*. — Pán Bůh stará se o všechny lidí, a proto jest otcem všech lidí.

Cti otce svého a matku svou, abys dluho živ byl, a dobré se ti vedlo na zemi.

Syn, dcera — děti mužského a ženského pohlaví rodičům svěřené.

Děd, bába — tak jmenují dítky rodiče svých rodičů.

Vnuk, vnučka — tak opět nazývá děd a bába syna a dceru svých dětí.

Bratr, sestra — syn a dcera jedných rodičů jsou k sobě bratrem a sestrou.

Dodatek. Rodiče děda a báby *praděd, prabába*; děti vnuka aneb vnučky *pravnuk, pravnučka*. Manžel provdané vdovy jest *otčinem* (nevlastním otcem) jejím dětem; a zase manželka provdaná za vdovce jest *macechou* (nevlastní matkou) jeho dětem; otčím a macecha slovou pospolu *nevlastní rodiče*, a dítě ohledem na ně nevlastní dítěčí *pastorek* (jako by se řeklo: po starším, po prvním manželi); dítě rodičů zhavené *sirotkem* se nazývá.

Bratr otcův *strýc*, manželka strýcova *stryka* (strýcová), děti jejich moji *strýčenci* (strýčen a strýčena); sestra otcova *strýna* (leta), manžel strýnina *strýn*, děti jejich moji *strýčenci* (strýčen a strýčena).

Bratr matčin *újec* (új), manželka újceva *újka* (újcová), děti jejich moji *újčenci* (újčen a újčena); sestra matčina *újčina* (leta), manžel újčiny *újčín* (?), děti jejich moji *tetěnci* (tetěn a tetěna).

Otec manželčin *test* (tchán), matka manželčina *testa* (tchyně), a já manžel dcerin jejich *zet*; otec manželův *sveker* (tchán), matka manželova *svekra* (švekruše, tchyně), a já manželka synova jejich *nevěsta*.

Bratr manželův *dever* (svak, švakr), manželka jeho *devera* (?); sestra manželova *zelva* (svatka, švakrová), manžel její *zelvín*.

Bratr manželčin *šir* (svak, snuřín), manželka jeho *šira*; sestra manželčina *svěst* (švakrová), manžel její *svak* (švakr).

Manželka bratrova *bratrová* (svěst, jetrva), děti bratrových moji *bratranci* (bratran a bratranu); manžel seslřin *svak* (?), děti seslřiny moji *sestřenci* (sestřen a sestřena).

12. Rozličné živnosti a stavy lidské.

Sedlák — (kořen: seděti, selo, sedlo, t. ves, osada, pole, statek; odtud také: Sedlo, Sedlec, Šelčany) vzdělává role a vychovává užitečný dobytek. On nás zaopatřuje obilím a masem, nejhlavnější to lidskou potravou; on připravuje prvniny ku zhotovení rozličných látek a k vyrábění tisícírych potřebností; on prodává soukenníku vlnu svých ovcí na sukno, kožešníku a jircháři kůže svého dobytka, voskáři vosk, perníkáři a cukráři med svých včel; on připravuje len a konopí tkalcí na plátno a tkaniny, barvíři boryt a mořenu; on přiváží do olejny řepku, mák a lněné semeno na olej, cukrovou řepu do cukrárny na cukr, sládkovi chmel a ječmen na pivo; on konečně vychovává potažný dobytek, jímž kupec zboží přiváží a odváží. —

Sedlák má své bydliště ve vsi; s ním sousedí *polosedláci* (pololáni), *chalupníci*, *domkáři*, *výminkáři*, *podruži*; všickni ti zaměstknávají se hlavně polní prací a chováním dobytka.

Kněz — (duchovní) vykonává služby boží a obřady církevní; na př. čte mše svatou, káže lidu slovo boží a přisluhuje svátostmi atd., všecko to koná v rouše kostelném. K posluhování při službách božích jsou kněžím dány *kostelníci* a *ministranti*. Nejvyšší kněz (biskup, viditelná hlava) v církvi katolické je dle hodnosti a úřadu *římský papež*, po něm následují pp. *kardinálové*, *arcibiskupové*, *biskupové*, *kanovníci*, *děkaní*, *faráři*, *kaplani*. — Mnozí kněží žijí, bydlí společně v klášteřích; ti se jmenují *klášterníci*, *řeholníci* čili *mniši*, a představení jejich *opatové*, *preláti*, *probostové*, *převorové*, *provinciálové*, *quardiáni*, *rektorové* a p. Nejznámější duchovní rády jsou: kapucínský, františkánský, dominikánský, augustiánský, benediktinský, piaristický, křížovnický, maltezský, premonstrátský, liguriánský, řád milosrdných bratří a j. — Kromě klášterů pro mužské stává též klášterů pro ženské, kde osoby ženské pod správou a vedením *abatyše* (opatkyně, velebné matky, představené, vrchní) klášterní život vedou a jeptišky (řeholnice, mnišky) se jmenují. Jména vůbec známých řeholnic jsou: alžbětiny, milosrdné sestry, voršulinky, anglické panny, karmeliánky aneb barnabitky a j. v.

Učitel — učí mládež ve školách obecných, hlavních, realních, gymnasiálních a vysokých. Učitelé na vyšších školách jmenují se *professori*. — Povinnost učitele je, aby učil, a povinnost žáka, aby se učil.

Lékař — je k tomu ustanoven, aby nemocným ku zdraví pomáhal, t. aby je léčil; nemocných povinnost opět je, aby lékaře žádali. Lékař, když nemoc pozná, předpisuje na ceduli lék (recept), ten připravuje *lékárnik* v lékárně a přechovává jej v truhličkách a láhvích. Léky prodávají se v kapkách,

prášku, kuličkách (pilulkách), koláčkách anebo v lektvaři. Nejlepší lék pro zachování zdraví je *střídmost*.

Rychtář — tak jmenuje (jmenoval) se ve vsi představený obce. Představeného povinnost je, aby se staral o pořádek v obci, aby každý občan živ byl dle zákona. On přichází časem k nejbližšímu úřadu, aby slyšel, co ciniti a jak se chovati má se svými sousedy, když vyšší místa něco nového nařizují. Úřední rozkazy a zprávy předkládá sousedům na rychtě, když se byli sousedi sešli; schůzku tu jmenují *hromadu*. V městech nazývá se představený obce *měšťanosta* (purkmistr), a dům, kde purkmistr s radními a výbory se scházívá a radi, *radnice*. Nyní i ve vsech přidání jsou rychtářovi radní a výborové.

Kupec — kupuje a prodává zboží anebo jinak vede obchod ve zboží. V rozmanitém zboží vede obchod *velkoupec*, kupec ve smíšeném zboží, *kramář* a obchodník *podomský*. Věci, které nám slouží za potravu a nápoj, jakož i nádobí na potravu a dříví zaopatrují obchodníci (*kupci*) v obili, mouce, ovoci, víně, zvěři, soli, másle, ve dříví, v hrnčeném, kamenném a porcelánovém zboží, ve zboží *kuchyňském* a osadním. Látky na oděv prodávají obchodníci v přízi, plátně, vlně, sukně, v střížném zboží, v nitěch. Věci, jež k duševnímu vzdělání slouží aneb v rozličných uměních se potřebují, mají na skladě papírnici, knižkupci, kupci uměleckých a hudebnických strojů. V jiném opět zboží vedou obchod železníci a kupec v norimberském zboží. — *Tarmarečník* (tandlér, vetešník) kupuje a prodává staré zboží rozličného druhu; *antiquar* (vetešník) staré knihy. — Obchod podporují: sensal, kupec cestující, jednatel čili zprávce, přijimatel a rozsýatel zboží, knihvedoucí, pokladník, kupecký mládenec; dále železné dráhy a silnice, pošta, vozka, lodník, nakladač.

Voják — (bojovali, boj = voj) hájí jmění a život občana,

když nepřítel toho se dotýká. Ku hájení či bránění polře- buje voják *zbraň* a ve zbrani *cvík*. Zbraň hlavně sestává z *pušky* (ručnice), *bodáku* a *šavle*. Do pušky polřebuje *střelného prachu* a *olova* (kulky), t. *střeliva*, *náboje*; obě nosí v tobolce, již známe pod jménem *tobolka na patrony* či *sumka, kulovnice*. Kromě toho má voják na sobě *rak* (torbu) na prádlo a jiné potřebné věci. Vak, tobolku, šavli, bodák, časem i pušku nosí vojín na sobě v řemeni. Dů- stojníci nosí na *opásném řemeně* (na přípasu) *šavli se zla- tým třapcem*.

Veškeré vojsko dělí se na vojsko *pozemní* a vojsko *námořské*. Pozemní možno opět dělit na *pěchotu*, *jezdectvo* a *dělostřelstvo*. Při pěchotě jmene se v císařství rakouském 60—200 mužů dohromady *setnina*, kteráž se opět dělí na čtyři *zdělky* (Zug), dvě setniny činí 1 *divisi*, 3 di- vise (6 setnin) 1 *prápor*, 4 prápory 1 *pluk*, 2 pluky 1 *brigadu*, 2 brigady (4 pluky) 1 *divisi plukovou*. Při jezdectvu říká se na mísle setniny *švadrona*, dvě švadrony činí divisi, 4 divise lehkých jezdců (husarů a bulánů) 1 pluk, těžkých jezdců (kyrysníků a dragonů) počítá se jen 3 di- vise na 1 pluk. Při dělostřelstvu jmene se 6 děl (kanonů) a dvě houfnice (houbice) *batterie*. Jistý počet pluků činí *sbor armády*, několik sborů *komendu armády*, kteréž opět pod- řízeny jsou jedné *nejvyšší komendě* a tato se všemi předešlymi oddily *jednomu nejvyššímu vůdci* a *veliteli Císaři Pánu*.

Pořad důstojností při c. k. vojsku jest: *sprostý voják*, *svobodník* (Gefreiter); poddůstojníci: *desátník* (Korporal), *šikovatel* (Feldwäbel), při jezdectvu *strážník* (Wachtmester); důstojníci: *poručík* (Lieutenant), *nadporučík* (Oberlieutenant), *setník* (hejtman, Hauptmann), při jezdectvu *rit- mistr* (Rittmeister); vyšší důstojníci: *práporník* (Major), při jezdectvu *vrchní strážník* (Oberstwachtmeister), *podplukovník* (Oberstlieutenant), *plukovník* (Oberst); jenerálové: *jenerál-major*, *jenerál-poručík* (General-Feldmarschall-Lieutenant), *jenerál jezdectva* (General der Cavallerie), *jenerál*

zbrojmistr (General-Feldzeugmeister) a konečně *jenerál maršál* (General-Feldmarschall).

Znaky sprostého vojáka: kromě vojenského oděvu a zbraně jemu přináležející není žádných známek; svobodník liší se od sprostého pouze tím, že má na límci u kabálu jednu hvězdičku ze sukna a na klobouku (čáko) žlutočernou šnůrku.

Znaky poddůstojníků: soukenné hvězdičky na límci, žluté harasové prýmy na klobouku a harasový neb hedbávný trapez na šavli. Desátník má 2 hvězdy a 1 prým, šikovatel 3 hvězdy a 2 prýmy (prouhy).

Znaky důstojníků: stříbrné neb zlaté hvězdy na límci dle toho, zdali jsou knoflíky bílé neb žluté, prýmy na klobouku zlaté a trapez na šavli jakož u všech vyšších důstojníků též zlatý. Poručík má 1 hvězdičku a 1 prým, nadporučík 2 hvězdičky a 1 prým, setník 3 hvězdičky a 2 prýmy (2 prouhy).

Znaky vyšších důstojníků (Stabs - Officiere); stříbrné neb zlaté prýmy na límci dle knoflíků, stříbrné hvězdičky na zlatém a zlaté hvězdičky na stříbrném límci, 3 zlaté prýmy (3 prouhy) na klobouce. Praporník má 1 hvězdičku, podplukovník 2 a plukovník 3.

Znaky jenerálů: širší zlaté prýmy na límci s červenou obrubou, stříbrné hvězdičky, klobouk založený se širokým prýmem a zeleným chocholem. Jenerál major má 1, jenerál poručík 2 a jenerál jezdectva a jenerál zbrojmistr 3 hvězdičky.

Znaky maršála: límec celý zlatý se zvláštním vyšíváním a bez hvězdiček, ostatní jako při jenerálu.

Při každé setnině pěšího vojska počítá se 1 setník, 1 nadporučík, 2 poručíkové, 2 šikovatelé, 12 desátníků, 12 svobodníků; potom 2 bubeníci, 2 trubači a 2 tesaři. — Při každém praporu 1 praporník (u prvního podplukovník) a při pluku 1 plukovník. Jenerál dvou pluků nazývá se brigádér a jenerál čtyř pluků divisionér.

K pozemnímu vojsku počítají se ještě *měřiči* (Genie-co ps), *minari* (Mineurs), *sapaři* (Sapeurs), *pumaři* (Bombar-

deurs), mostaři (Pontoniers) a cestáři (Pioniers); potom také vozatajstvo, které dováží polovinu, náboj, děla; sbor zdravotnický (Sanitätcorps) k odnášení raněných vojínů z bojiště a ošetřování jich, než přijdou do nemocnice.

Námořské vojsko vede bitvu na válečných loděch pod velením admirála.

Řemeslník — (meslo, rukomeslo, remeslo, řemeslo) zhotovuje a připravuje rukama rozličné věci, které nám slouží k užitku a pohodlí. *Jídlo a nápoj* připravuje mlynář, krušpař, pekař, řezník, sládek. *Látku na oděv a obuv*: jirchář, koželuh, kožešník, tkadlec, soukenník, cajkář, poštříhač, punčochář, rukavičkář, knoflíkář, portář (posamentýr), vatař, krejčí, švec, kloboučník. — Při stavbě obydlí pracuje cihlář, kamenník, vápenník, zedník, tesař, pokrývač a j. — *Nádobi, nástroje, nářadí* a j. v. zhotovují hrnčíř, sklář, kovář, zámečník, nožář, mečeř, kotlář, konvář, cinař, špendlíkář, truhlář, soustružník, bednář, mydlář, voskář, papírník, knihář, provazník a j. Řemeslník musí se řemeslu dříve učit, je napřed *učeníkem*; když se byl vyučil, dostane za vyučenou a je *tovaryšem* a konečně *mistrem*.

Vozka — přiváží a odváží zboží. Před odejelím maže nápravy *kolomazí*, pak s nakladači naloží zboží na vůz, přivěší *hever*, *závárku* (čubku, šubku, šubu) a jiné potřebnosti, a konečně když všecko připraveno a naloženo, zapřáhá nákladu zapřáhá jednoho, dvé (pár), tré, čtvero (2 páry) a více koní. Kůň na pravé straně voje slove *náruční*, kůň na levé straně *podeslní* (podsední).

Při náčiní tažného koně rozeznáváme: *chomout* na krku, od chomoutu jde ku předu k voji *držení* (návojník), do zadu k vozu po těle *pobočnice* a *postránky* (prostránky), po hřbetě *podocasník*, od toho dolů k postrankům *pohřbelník*, a opět kolem břicha ku postrankům *podpénka*.

Řemení na hlavě jmenuje se *ohlav* (ohlávka), která se opět skládá z *náčelníku*, *nánosku*, *lícnic* a *podhrdelku*. Od lícnic k očím jdou *stíniella* (klapky) a do huby železné, obyčejně pocínované *udidlo* (uzda, kousadlo, krotidlo, stíhlo) a odtud přes chomout *oprat* (otěž). Oprati vozka koně řídí a bičem je pohání.

Vozka při kočářích nazývá se *kočí*, který sedě na kozliku, koně otěží řídí. Slovo *kočí* pochází od slova *kočár* a toto opět od kořene *kot*, t. *kotec*, *kouteč*, tedy něco vydutého; odtud také *kotník*, *koč*, *kočka*.

Připomenutí, aby koním a vůbec potažnému dobytku se nena-kládalo většího břemena, nežli síla jejich stačí; i při lehém nákladu aby se jednalo s dobytkem vlivně a lidsky, když kopec aneb špatná cesta jízdu obtěžuje.

Lodník — je na vodě to, co vozka na zemi, i ten přiváží a odváží na lodi zboží, zvířata, lidi. Ku převážení malého nákladu a přes malou vodu slouží mu *malá lodka* (člun, kocábka), kterou bidlem, *sochorem* aneb *veslem* odstrkuje a řídí. Ku převážení většího nákladu, jako dobytka, vozů přes větší řeky užívá *prámu*, t. větší mělké lodi se dnem *přímým*, odtud jméno prám. Ku dovážení zboží na daleko po řekách slouží místem tak zvané *vory*, t. mnoho břevén řadou spojených, které jediné proudem vody tedy jen po vodě do nižších krajin se ženou. Jinak užívá se na delší cesty po vodě, zvláště na moři, *lodí plachetních* aneb *parních* anebo *korábů*. Plachetní lodi a koráby ženou se větrem, parní lodi parou; *opačinou* (*veslem*) se řídí a *kotvou* (kotvicí) se zastavují. Všecko to děje se dle velení *lodního správce* čili *kapitána*, který se opět řídí dle *kompasu*.

Části korábu jsou: V středu korábu vypíná se *stězení* (stežeň) s *korouhlí*, na něm jsou upevněny *rejny* (ráhna) a na těch *plachty*, které se mohou proti větru rozvinouti. Přední špic korábu jmenuje se *nos*, zadní díl *zad* (korma), střední *břicho* (boky), svršek korábu *palub*, vnitřek *kotku* (kotec, kajuta, kajita). Aby lodi aneb koráb

vždy ve směru kolmém se udržel, dává se do spodního dílu přítěž, záležející ve zboží, anebo není-li toho, v jiných věcech, jako písek, kameny, staré kanony, koule a j. Aby loď do mělčin nezajela a tam neuvázla, musí se časem hloubka vody měřiti olovnicí.

Pastucha — (pastýř, slouha) vyvolává troubou z chlévů skot (hovězí dobytek), brav (ovce), vepřový dobytek a někde i husy a žene je na pastvu. Při pasení pomáhá mu pes. Pasák bývá opatřen holí, bičem neb žilou, a žene-li na celý den, brává sobě potravu do tobolky. Dlouhou chvíli krátivá si pískáním na pišťalu neb troubením na polnici.

Nádenník — najímá se do práce na den. Za práci má se mu spravedlivě zaplatit, on ale má poctivě pracovat.

Pacholek — (čeledín) a **děvečka** (služka) najímají se od hospodáře (pána) na delší čas. Oni pomáhají hospodáři pracovat na polích, lukách, v lesích, zahradách, v domě. Za to jim dává hospodář stravu, byt a plat. Velký hospodář potřebuje mnoho čeledinů, nad těmi je pak usanoven **nádcorní** anebo **šafář**. Při velikém hospodářství jsou také zvláště **mlatci**; jejich poručník jménuje se **poklasný**.

Připomenutí, aby dítky vlivně se chovaly k služebným osobám již proto, že ony rodiče a je obsluhuji, a také proto, že pro svou chudobu a nemajetnost vlivnosti zasluhují.

Dodatek. Ponočný, hajný, hlídač, sadař.

13. Zvířata domácí.

Pes — (čubka, štěně) má tělo rozličné velikosti, po těle chlupy (srst) jedné aneb několika barev; huba (morda, řuchna) jeho je podlouhlá, zuby ostré, nos nahý; na

předních nohách má 5, na zadních 4 prstíky s krátkými a tupými drápy. Pes živí se masem a také potravou z rostlinstva. Pes štěká (hafá), vrčí, vyje, skučí. — Pes jest věrným průvodčím člověka; on touto svou věrností, jakož i svými schopnostmi velmi jest prospěšným. Škoda jen, že časem, zvláště v tuhé zimě a ve velikém horku, upadá do hrozné nemoci; jest to ona strašná *vzteklosť* (běsnost, pominutost). V takové nemoci jest lidem a zvířatům velmi nebezpečen; nebo trhá a kousá všecko, co mu je v ceslě, a pokousaný člověk aneb pokousané zvíře upadají do též nemoci, která i na těch strašně se jeví. Máme tedy příčinu, abychom byli na psy opatrni. Je-li pes smuten, hledá-li samotu, nechce-li žrati, nelichotí-li se k svému pánu: je podezřelý; takový musí se zavřít a pilně pozorovat. Jestliže ale těžce dýchá, štítí-li se vody, potáčí-li se, teče-li mu z očí, má-li pěnu u huby: důkaz to, že jest vzteklý; tenť nechť se bez odkladu zastřeli. — Kdo psa drží, starej se, aby nedostával horkých pokrmů a nápojů, aby netrpěl žízeň, a aby se neuvažoval na místa, kam v letě slunce pere. — Byl-li kdo kousnut od psa podezřelého, ten ať ránu hned vymyje vodou mýdlovou, vápennou aneb slanou, anebo není-li těch, alespoň vodou čistou. Dobře činí, kdo ránu záhy rozpaleným železem vypálí. Především nezapomeň nikdo na lékaře.

Nejznámější odrůdy psů jsou: *domácí pes*, nosí hlavu obyčejně vodorovně, ocas vzhůru a zavinutý; hlídá dům. — *Pudl*, hlava zakulatěná, morda krátká a tlustá, uši široké a visuté, ocas skoro rovný, chlup kadeřavý; prozrazuje nejvíce schopnosti a nejvíce oddanosti k člověku. — *Ohar* (pes myslivecký), hlava veliká, uši široké visuté a dlouhé, nohy silné a krátké; pomáhá myslivci loviti zvěř. — *Pes řeznický* (hafan), tělo zavalité, morda krátká, pysky visuté a slintající; pomáhá řezníku přihánět koupený dobytek. — *Mops* (mupslík), tělo malé a složité, morda též krátká, nos vysedlý, uši visuté. — *Chrt*, tělo dlouhé a štíhlé, hlava též dlouhá, suchá a zoužená, uši od polou visuté, nohy vysoké a tenké; jest nejrychlejší v běhu. — *Špic*, morda

dlouhá a ostrá, uši přímé a špičaté, ocas nahoru zavinutý; hlídá dům. — *Jezevčík*, tělo prodloužené, morda dlouhá, uši široké a visuté, nohy nízké a sice přímé anebo křivé, ocas rovnovážný; potřebuje se při honu na jezevce a lišky. — *Pes pastýřský* (ovčácký), podobá se psu domácímu; slouží při pasení dobytka. — Mezi psy náleží také *vlk* a *liška*.

Mnoho psů, zajíceova smrt. — Snadno hůl najít, kdo chce psa ubiti (bít). — Nemůže-li pes kosti hrýzti, bude je lžati. — Nebuď pes, když spí. — Poruč pes, pes ocasu; pes si lehne, a ocas se nehně. — Dvou dvorů pes. — Musí psem zel' vozit.

Kočka — (kocour, koť) má hlavu zakulatěnou, mordu krátkou s dlouhými kníry, oči veliké s podlouhlou zorničkou, jazyk drsný jako pilník, zuby špičaté, na předních nohách 5, na zadních 4 prsty s hakovitými pazoury, jež může vystrčit a opět zastrčit jako do pošvy; ocas je víc než půl těla dlouhý, barva jednoduchá neb pestrá. Kočka žíví se masem a také potravou z rostlinstva. Kořist dopadá napřed plazením, potom skokem. V chvízi našlapuje na měkké tlapy tak, že se drápy země nedotýkají, proto jest její chůze tichá, a pazoury se neubrušují. Zvláštní jest kočky předení, čímž blahobyt svůj prozrazuje. Hlas kočky jest *mňoukání*. Kočku chováme, aby čistila dům od myší. — Mezi kočky počítáme: *lva, tygra, levharda, rysa*.

Co se z kočky narodí, nebude než myši chytat. — Co kočka rodi, to myši loví.

Kráva — (jalovice, tele; býk, vůl, junec, bulík = hořevzí dobytek, skot) má tělo veliké, na těle krátké chlupy barvy nejvíc višňové, na hlavě dva oblé, duté rohy, kopyta rozdělená ve dva paznehty. Kráva žíví se potravou rostlinnou, již dvakrát žvýká. Žaludek její má čtvero oddělení; první oddělení jmenuje se *bachor*, druhé *čepec*, třetí *kni-*

hy, čtvrté pravý žaludek. Po prvním žvýkání přichází potrava do bachoru, kde se jemně rozetře; z bachoru vejde do čepce, aby se tam promíchala s kyselou šťávou žaludku. Z čepce vyvrhuje kráva potravu do huby, a tu ji žvýká ještě jednou, přežvykuje ji. Po druhém žvýkání přichází potrava do knih, jenž se skládají z masitých listů, a konečně odtud vejde potrava do žaludku pravého, kde zažívání se ukončí. Od tohoto přežvykování nazývá se kráva zvíře *přežvyková*. — Kráva je zvíře tiché a velmi užitečné; od ní máme mléko, maso, kůži, loj, rohy, paznehty, kosti, srst, mrvu; ano v čas nouze také se zapřáhá do vozů a pluhů.

— *Kravín, kravář.*

Také černá kráva bílé mléko dává. — Potmě každá kráva černá. — Je čerstvý jako kráva na ledě.

Vůl — je silnější nežli kráva, a kromě mléka máme z něho tentýž užitek jako z krávy, jen že jest maso jeho chutnější, zvláště když se dobré krmí. Jinak potřebuje se vůl v hospodářství co potažný dobytek. — Náčiní na vola tažného je; *chomoutec* (nákrčník, klika, jho, jařmo, krumpolec) s *obojkem* (houžví), od chomoutce jdou *pobočnice* s *postránky* a *podpěnkou*. Je-li chomoutec na čele, jmenuje se *náčelník* (jho, jařmo). Oprati řídí se vůl. — Kráva a vůl bučí.

Kůň — (oř, hřebec, valach; kobyla, klysna; hříbě) je vyšší nežli kráva ale štíhlnejší, má hlavu podlouhlou, na krku hřívou, nohy vysoké a tenké, kopyto celé, v ocase dlouhé žině; živí se potravou z rostlinstva, oves je mu nejprospěšnější. — Kůň je zvíře krásné, silné, rychlé, srdnaté, učellivé, dobré, a při hospodářství, obchodu, honu, ve válce velmi užitečné. Maso koňské se nejí leč v nouzi; kůže se vydělává, žiněmi vycpávají se žiněnky (matrace), sesle, polohovky, žiněmi potahuji se smyče, ze žiní hotoví se tkaniny. — Kůň chodí krokem, běhá klusem (klusá), cvalem

(tryskem, evalá). Aby jistěji a pevněji chodil, aby v běhu kopyta si neurázel, přibíjí se mu železné podkovy, okovává se. Hlasu říkáme řehtání, kůň řehce. — Dle barvy dostávají koně rozličná jména, jako hnědouši, vranici, bělouši (brůna), lišáci (ryzka), plaváci, siváci a j. Dle potřeby známe koně tažné, jízdecké, soumarské (nosné), dostizné (běhoun). — Konírna, koňař, koňák.

Letos přijel sv. Martin na brúně (suh napadl). — Hledá koně a sedí na něm. — Darovanému koni na zuby nehled. — Dostal se s koně na osla.

Osel — (oslice, oslátko) je menší nežli kůň, ale co do krásy daleko za koněm; má dlouhé uši, kratší hřívou a na ocase jen u konce krátké žině; kopyto jest jako u koně nerozštípnuté. — Osel je dosti silný, vytrvalý, trpělivý, a spokojí se s potravou dosti špatnou; žere bodlák, slámu, otruby. — Osel nosí břemena a čini tím dobrou službu zvláště v hornatých krajinách; chodí sice zvolna ale jistě po stezkách pro jiná zvířata neschodných. Kůže jeho se vydělává; z ní připravuje se pergamen (bělpuch). Hlas oslovy je hýkání. — Mul, mezek.

Ovce — (beran, skopec, jehně = brav) má tělo vlnou porostlé, hlavu s rohy aneb bez rohů, kopyta rozdělená ve dva paznehty. Ovce živí se rostlinami, jež jako kráva přezvykuje; miluje také sál. — Největší užitek máme z vlny, která se jednou nebo dvakrát do roka stříhá (vlna jednostrížná a dvoustřížná). Z vlny dělají se sukna a jiné vlněné tkaniny. Kromě vlny užívá se masa k jídlu (maso skopové), kůže na kožichy, loje na svíčky a mýdlo, vnitřnosti (útroby) zvláště střev na struny, paznehtů a odpadků na klíš, mléka na syrečky a j. — Ovce je zvíře dobré, tiché, bážlivé, ač si někdy předc na nepřítele zadupne. Její hlas je bečení, ať se ji vede dobré neb zle. — Nejznámější nemoc je vrtohlavost, kteráž po-

cházi od zapálení mozku a toto od hlistů čili červů. Vrtohlavá točí se do kola, anebo věší hlavu stranou. — *Ovčín, ovčinec, ovčárna, ovčák.*

Koza — (kozel, kůzle) je velká jako oyce, má na hlavě dva hranaté, do zadu nahnuté rohy, na bradě dlouhé vousy, na noze dva paznehty. Koza žije nejvíce v horách, umí dobře lezli po skalách, okusuje ráda mladé křoviny, zeleniny, je mlsná a výběračná. Jí také mnohé jedovaté rostliny, jako; vlčí mléko (hadí mléko = prýsec), bolehlav, aniž si tím uškodí. Potravu přežvykuje. — Z kozy užíváme mléka, masa, sýra; kůže vydělává se na rukavičky; také připravuje se z ní korduan (cordoban), safian. — *Koza břecí, meká, vřestí, vřiská.*

Koza při lešení, při řezání dříví; koza u mostu; koza zadní žnec; kozlík na ohniště, při kočáře; kozlík bylina; kozlík na sušení jetele; kozička na nebi; kozák voják; kozel zlý člověk (das); kožinec chlív.

Rozumí tomu co koza petrželi. — Kožu zahradníkem udělat. — My o voze, ty o koze. — Dělá se beránkem, a trká co kozel. — Svázati někoho v kozelec.

Prase — (kanec, vepř; svině; podsvinče, cucavé prase, čunče, sele) má krátký rypák, na hrhetě štětiny, na noze čtyry krátké prsty s paznehty; živí se nejvíce rostlinami, žere mnoho a při žrádle mlaská. Prase je zvíře nečisté, rádo se vádí v blátě a v zemi rádo ryje. Chová a krmí se pro maso (maso vepřové) a sádlo. Štětiny berou se na štětky, kartáče, ke draví; střeva a krev na dělání jelit, jitřnic, klobásu. — Jsou také prasata divoká; ta jmenujeme pro jejich černou barvu *zvěř černou*. Divoká mají veliké ohnute zuby (tesáky), delší hlavu a delší rypák; chovají se nyní v oborách. *Prase kručí.* — *Prasinec (chlév).*

Pes, kočka, kráva, kůň, osel, ovce, koza, prase —

žíví svá mláďata na počátku mlékem, mláďata mléko ssaji, a proto jmenují se zvířata tato zvířata ssavá či *ssavci*, a protože se přechovávají v domě, jsou to *ssavci domácí*. — Pes a kočka žíví se nejraději masem; jsou to *maložravá* čili *dravá* zvířata, *drari ssavci*. — Kůň a osel mají na noze jeden pazneht, jedno kopyto; jsou to zvířata *jednopaznehtá, jednokopylá*. Kráva, vůl, ovce a koza mají na nohách po dvou paznehlách; jsou to zvířata *dvojpaznehtá*. Prase má čtyry paznehy na noze, jest proto zvíře *čtyrpaznehté* čili *mnohopaznehté*.

Kohout — má na hlavě červený masitý hřeben, zoban klenutý, pod zobanem dva visuté červené laloky, na krku dlouhé zlatožluté peří, v ocasu svrchní péra delší a srpovitě ohnutá, na noze čtyry prsty, tři do předu a jeden do zadu, na každém tupé drápy; nad zadním prstem viděti jest ostruhu. Kohout jen málo litá, zdržuje se na zemi a živí se zrním, hmyzem a červy. V zemi a hnoji rád hrabe, a vyhrabe-li co, zve k tomu slepice; tyto vždy za sebou rád vodívá. Známé jest kohoutí *kohrhání*. — Kohoutek u čepu, u ručnice; kohoutek *pověrná korouhev*.

Sem náleží také *kapoun*; kohrhá jen málo a ne tak dobře jako kohout, dobré se ale krmí, a vykrmený dává výbornou pečení.

Slepice — menší nežli kohout, nemá nad zadním prstem ostruhu aniž na krku delších per, a péra v ocasu jsou přímá. Slepice snáší vejce. Někdy zůstane na nich seděti a zahřívá je svým teplem, ve třech týdnech líhnou se pak *kuřátka*. Tehdáž nastanou pro slepičí matku (pro kvočnu) starosti. Hledá drobečky, svolává kuřátká a předkládá jim, co byla našla; jsou-li kousky pro malé zobáčky veliké, rozklobá je dříve, a potom teprv rozdává. Ač je slepice jindy bázlivá, co kvočna prozrajuje velikou srdnatost. Běda sebe většímu psu, kdyby se co škůdce blížil

kuřáškům; v okamžiku sedí mu na hlavě, aby ulrpěl za svůj přeslupek. Jinak, hrozí-li nebezpečí, ukrývá kvočna mládáta svá pod křídla, nejvíce ale proto, aby je tak chránila před zimou. — *Slepice kdáče, kvoká, krákorá; kuře pipká.*

Kuže — *mládě od slepice; kuřátka na nebi; kuřátka houby; kuřinec (kurník).*

Kuře učí slepici hrabat. — Když kuře učí slepicí, tuč mistrují učenici. — Ani kuře nerado darmo kutí a hrabe. — Dobrý jako kuře.

Kohout, kapoun, slepice, kuře jmenují se také *kúry, drúbež (drobná zvěř), havět.* Drúbež chodí spal na řad.

Husa — (chouser, house) má široký u hlavy něco tlustší zoban, na těle husté, přilehavé a mastné peří, nejvíce barvy bílé, na noze prsty blánkou srostlé. Mastné peří a srostlé prsty (plovací nohy) činí, že může husa na vodě plovati; zdržuje se však více na suché zemi a v hejnech. Potravou husy je tráva, zrní a hmyz. Z husy máme peří, péra, maso, sádlo. *Husa jáje, hejká, sičí.* — *Husinec (ohlév), huska, husopas (husák).*

Počkej času jako husa klasu. — Lepší dnes kus, než zejtra hus.

Kachna — (kačena, kačice, kačer, kačátko, kachně, líče) je menší nežli husa, jí ale podobná; zoban kachny je spleštilý, u špičky široký; nohy nízké a více na zad těla postavené, proto chod její kolibavý. Na vodě umí výborně plovati i se obratně tam potápěti. Kachna živí se zrním a malými živočichy. Chová se v domácnosti pro peří a maso. *Kachna kráká, káchá, skřeká.* — *Kachna domáca (krotká) a divoká; kačinec.*

Holub — (holubice, holoubě) má křídla dlouhá a špi-

čatá, nohy krátké, prsty na noze rozdělené. U holuba rozšíruje se jícen ve vole, v němž zrní požívané dříve zmékne než vejce do žaladku. Z volete krmivá starý holub svá mládala. Chová se pro maso anebo také jen pro vyražení, buďto že peří jeho je krásné anebo pro jiné zvláštnosti. — Známe mnoho odrud holubův, jako: *bublák* či *bubňák* s hlasem bublavým; *voláč* s velkým voletem; *rousňák* s prsty opeřenými; *purclík*, který se sráží dolů v kotrmelcích, je nejmenší; *doupňák* malý divoký holub; *hrévnáč* největší divoký holub; *hrdlička* a j. Holub *vrká*, *horuká*, *bublá*; hrdlička *cukruje*, *chechtá*. — *Holubář*, *holubník*.

Nikomu pečený holub do huby nevletí. — Točí se co holub na báni. — Nadýmá se jako holub.

Krúta — (morka, ťopka, krušák, krocan, morák, **krútě**) je větší nežli husa; má na hlavě a na krku bradavičatou kůži, na čele masité přívěsky, na noze tři prsty s toupými drápy. Krocan rozeznává se od krúty tím, že jest větší, že má na nohou ostruhu a na prsou svazek štětinových per; on může ocas postavit do kruhu. Krúty živí se zrním, jež celé polykají; ve voleti zrno zmékne. Z krut maso jest velmi chutné. — Krúta *pipka*, krocan *hudruje*.

Páv — (pávice, pávě) má hlavu malou, na hlavě **chochol**, krk tenký a modrý, v ocase velmi dlouhá a krásně barevná péra, jež může v kolo rozložiti; nohy jsou uspořádané jako u slepice ku hrabání. Páv živí se zrním a hmyzem. Drží se při dvořích pro krásu jeho peří, maso jeho není chutné, a křik je nepříjemný.

Páv má peří andělské, ale kroky zlodějské a zpívání ďábelské.

Kohout, slepice, kuře, kachna, holub, krúta, páv — mají tělo pokryté peřím (prachové, krycí, peruf), pysky končí se v zoban; mají dvě nohy, dvě křídla a snášeji **vejce**;

jmenujeme je *ptáky*, a že se zdržují v domě, jsou to *domácí ptáci*.

Kohout, slepice, kuře, krůta, páv mají nohy ku hrabání zřízené, ptáci to *hrabaví*; husa, kachna jsou od Tvůrce ku plování odkázány, jsou to ptáci *plovací* či *vodní*.

14. Rostliny.

Strom — roste ze země ze semena, je rostlina; on střílí do výšky, a proto jméno strom. Části stromu od dola nahoru jsou: *kořen*, *kmen* a *větve*. Kořenem je strom upevněn v zemi, kořenem doslává strom nejvíce potravy. Kmen stojí nad kořenem, na něm vidíme *káru*, pod korou *lyko*, dále *běl*, *dřevo* a v středu *dřen*. Větve činí dohromady *korunu* či *koš*; na větvích spatřujeme *pupeny* a *poupata*, z nichž vyráží *list* a *květ*; po květu zůstane *ovoce*. List (lupen) je upevněn na stromě *řapíkem* (slřenkem), ten se rozkládá v širokou *čepel*, v níž opět viděli *žebírka* a *žilky*. Květ má na sobě zelený *kalich*, barevnou *korunu*, uprostřed koruny *tyčinky* (nitky a prašníky), *semenník* (va-ječník) se *čnělkou* a *bлизnou*. — Stromy lesní a ovocné, listnaté a jehličnaté. Sázení a štěpování ovocných stromů.

Keř — rozeznává se od stromu tím, že vychází z kořene několik tenkých pníčků, jako je bez, růže, trn, jalovec, líška a j. — Strom a keř dávají nám ovoce k požívání, dříví k pálení a na stavbu, a zdobí krajinu.

Obilí — je také rostlina, která roste na půdě připravené, na poli. Pro obilí musí se půda hnojit, orat a vláčet; obilí musí se zasít. Mladé obilí na poli jmenuje se *osent*; větší má pníčky oblé, duté a kolinkovité s úzkými lističkami; takovému pníčku říkáme *stéblo*. Na vrcholu stébla vyrůstá, když obilí dozrává, *klas*, obilí *metá*; později ukáže

se květ, po odkvětení roste v klásku moučnaté *zrnko*, jsouc obaleno v lenounkých slupkách t. v *plevách*, na těchto vidíme někdy *osiny*. Dozrálo-li obilí, že ne je hospodář *srpem* anebo seká je *hrabici*, a klade je v hrsti. Požaté váže pomocí *roubkou* a *povřesel* do *snopů*, tyto snáší do *mandelu*, potom je nakládá na vůz a vozí do stodoly, kde je vymláti, zrno čistí a do pytlů sype, aby je buňto prodal anebo do mlýna na mouku odvezl.

Tráva — podobá se obili, roste bez přičinění lidského všude, nejvíce ale a nejlepší na lukách a v zahradách. Tráva slouží ku krmení dobytka buňto čerstvá anebo sušená. Posečená a sušená tráva jmenuje se *seno*, vyrostle-li po odklízení sena ještě druhá tráva, je to pak *otava*.

Bylinky — (zeliny, koření) jsou rostliny, které za léto vyrostou, odkvětou a plody přinesou zahynou. Pniček bylin je obyčejně měkký a jen u některých trochu dřevnatý. Bylinky v lékařství se potřebují.

Houba — nemá listí ani květ ani patrné ovoce, na ni pozorujeme *třen* (hloubek) a *klobouček*. Mnohé houby mohou se jísti, jako hřib, mnohé jsou jedovaté, jako muchomůrka. Tyto jedovaté rostou v lesích na mokrých místech, kám slunečné světlo a čerstvý vzduch nevniká. Mají nejvíce barvu kříklavou (muchomůrka), vůni nepříjemnou, chut ostrou, při vaření skoró všecky zmodrají anebo zčernají anebo také ztvrdnou a zluhnou.

Mech — roste na stromích, kamenech, střechách a na zemi, zvláště v lesích. Má pník a list jako jiné rostliny, jsou ale tak malé, že je pouhým okem nerozeznáme. Mech je užitečný, udržuje zemi v lese vlhkou, hnije a jest úrodnou mrvou. Mimo to potřebuje se ku zacpávání šterbin na loděch a v domech, při bednění rozličného zhoží a j. Na lukách a na stromech škodí mech.

Lišejník — podobá se mechů, není ale tak měkký, je tuhý, někdy jako kůže, nemá pořádných prsteků ani listí. Roste na stromech a na kameni. Největší druh jest tak zvaný *lišejník č. mech islandský*, z toho dělají v Islandu mouku a pekou chléb. Užívá se ho také co čaje v pleních nemocech.

Plesnina — (plíseň) jsou houby nitkovité; rostou ve vlhkou, na chlebě, ovoci, na mase a j., když se tyto věci kažití počínají. Řídký, obyčejně zelenavě šedý povrch na oněch věcech neni než plíseň.

15. Mineraly a látky na oděv.

Kámen — neroste ze země jako strom, je *nerost, mineral*. Částky kamene drží pevně při sobě, ony se nedají bez znamenité síly od sebe dělit, kámen je tvrdý. Kámen nalezáme na povrchu i také uvnitř země v malých a velkých kusech. Nejdrohnější kousky kamene jmenujeme *písek*; kameny ve velikých kusech, někdy jako hory rozsáhlých, nazýváme *skály*. Tyto jsou v zemi as to, co kosti v těle lidském a zvířecím. Skály lámou se na kusy menší, těch užíváme při stavbě, dlažbě, sochařství a j. Mnohé kameny vyznačují se zvláštní tvrdostí, zvláštním leskem a krásnými barvami, jsou to *drahé kameny*. Králem mezi takovými druhými kameny jest *diamant* (demanter).

Kámen *úhelný* (základní), *štukový*, *mýnský* (žernov), *památní*, *hroborý*, *pekelný*, *vinný*, kámen *20 libér*, *kamenáč*, *kamenec*, *kameník*, *kamenina*, *kamna*, *kamenopis*, *kamenotisk*.

Těžko z kamene olej vytlačiti. — Jakoby kámen do vody hodil. — Kámen, který se často z místa hýbá, nerad mechem obrostá. — Kámen za chléb obdržel (nevdečnost). — Kdo do tebe kamenem, ty do něho chlebem. — Mlýnu dal do kamene (polehčil mu). — Dva tvrdé kameny řidko dobré mouky nameli. — Kámen zlato průbuje, zlato lidí. — Trefila kosa na kámen. — Já kámen, on kosa. — Čije kosa kámen. — Jak by mi kámen s prsou sňal. —

Dřevo — (drvo) dostáváme ze stromů; tvrdnutím běli pod korou přibývá dřeva každým rokem kolem kmene, od-tud ony kruhy ve dřevě, *léta*. V zimě, když lesní stromy nejméně mají šlávy ve kmene, porážejí se. Vrchol kmene, větve a ratolesti usekají se, a přesekané vážou se v otýpkы. Kmen zbaven vrcholu, větví a ratolestí, kmen okleštěný (kláda) ponechá se budto v celosti, aby sloužil lidem co stavebné dřevo, anebo se pilou rozreže v *špalky*, které se rozšípou, rozkálají opět sekerou a klínem v *šlepiny* (pro-kole) na palivo. Rozdělané dříví rovná se do sáhů, a tak se i prodává. Otýpkы počírají se na kopy. — Kromě tu jmeno-vaných věcí zbývají v zemi kořeny s částí kmene; takový zbytek jmenujeme *pařez* (co po řezu zbylo). Pařez musí se pracně dobývat ze země, ale práce nezůstává bez odměny, nebo pařez mnohých stromů obsahuje mastné, smolnaté dříví, které se hodí na smolničky, louč, na dobývání dehtu. Špalíčky ze slabých kmenů neštípají se, z těchto a ze sil-nějších větví dělá se tak zvané *špalíčkové dříví* (hůlkové, klesfové).

Dřevař, dřevěnek, dřevnice (dřevník), dřevorez, dřevor-ryt, dřevoštěp, dřevotoč, dřevěný, dřevenatý, dřevní.

Klícem dříví štípá a sekerou dvěrce otvírá (činí vše naopak). — Dříví do lesa nevoz, vody do moře nenos. — Dřevo kam se šině, tam padne.

Stříbro — je jako kámen nerost, dá se ale kouti, je kov, a sice vzácný a drahý kov. Co do barvy je bílé jako cín, mnohem ale tvrdší. Stříbra užívá se na růžení peněz, jako: dvacetníků, lolarů, n. a dělání rozličných věcí, rozličného nářadí, nádobí a j. Při zpracování přidává se do stříbra něco mědi, aby bylo tvrdší; to se jmenuje *směsování* (legirování). Čisté stříbro jmenujeme 16lotové; je-li mezi 16 loty (v jedné hřívñě) n. p. 12 lotů čistého stříbra a 4 loty přísady, máme stříbro 12lotové; je-li v 16 lotech 13 lotů čistého stříbra a 3 loty přísady, je to 13lotové stříbro. Stříbra 13lotového brává se nejvíce na věci stříbrné. Jaké

stříbro věci v sobě obsahují, poznáme na zvláštním znamení, jež jmenujeme *znamení puncovní*. — V Čechách kopá se nejvíce stříbra v Příbrani, v císařství Rakouském nejvíce v Uhřích.

Zlato — je kov ještě vzácnější a dražší nežli stříbro, ano zlato je králem mezi kovy. Barvu má žlutou, ryzou a na vzduchu ji netratí. Ze zlata razí se dukáty; také užívá se zlata na skvostné věci, které se budto celé ze zlata hotoví anebo jen pozlaciují. I zlatu musí se při zpracování přidávat stříbra, aby bylo tvrdší. Čisté zlato jmenuje se 24-karátové. Je-li ale na př. mezi 24 karáty (v 1 hřivně) 20 karátů čistého zlata a 4 karáty přísady, je to zlato 20karátové. — Zlato nalezá se nejvíce v drobných zrnkách na jiných horninách. Z těchto někdy dešťová voda zrnka vymyje a do řek zanese; tím se stalo, že mnohé řeky zlatonosný písek na dně chovaly. V Čechách u řeky Votavy blíž Sušice pamatuje množství hromádeku, že druhdy z písku říčného zlato se tam vypíralo. Čech jmenuje práci takovou *ryžování zlata*. Ano i jméno Sušice odvozuje se od sušení zlata. — V císařství Rakouském nalezá se nejvíce zlata v Sedmihradsku; v Čechách dobývá se něco málo u Jilova.

Zlato a stříbro nejhorších věci podnět a osten. — Křívdu činí zlatu, kdo je k olovu rovná. — Kámen zlato průbuje, a zlato lidi. — Není všecko zlato, co se třpty. — Není vše zlato, co se svítí; ne vše svato, co se vidí, chválí, slavi, velebí, ctí. — Co se blyší, ne všecko bývá zlato, kdo co mluví, pilně pozoruj na to.

Železo — není sice tak vzácný a drahý kov jako stříbro a zlato, jest ale užitečnější. Nářadí hospodářské, tisíce rozličných nástrojů (malých a velkých) v průmyslu a umění hotoví se ze železa. V přírodě čisté železo nenalezáme, je vždy sloučeno s jinými nerosty, jež známe pod jménem *železné rudy*. V Čechách máme mnoho železné rudy (v Hořovicích). Štýrsko, Korutány jsou ještě bohatší na železo a ocel. Železné rudy musejí se ve zvláštních tak zva-

ných vysokých pecech páli; velkým horkem rudy se rozstavují, a železo od cizích hmot se dělí. Rozstavené železo leje se pak do forem čili kadlubů, anebo do stružek v písku dělaných; tu stydnouc činí tak zvané *hůsy*, *gásy* (Gus), *litinu*. Z roztaveného železa slívají se rozličné věci, drobné prsténky a náušnice i také velikánské pomníky. Litina je křehká a nedá se kouti ani svařovati. Má-li se stát litina tažným, kujným železem anebo ocelí, jak to potřebujekovář a zámečník, musí se ony hůsy ve zvláštních pecech ještě jednou rozpalovati a těžkými kladivy (hamry) roztlukat. — Ač je železo tvrdé a pevné, předc bývá vzduchem a zvláště vzduchem vlhkým přemoženo. Na vzduchu vlhkém železo hnědne a žloutne, až se i v prach rozpadne; železo na vzduchu *rezovat*. —

Nouze železo láme. — Moc železo láme. — Dokud železo horko, kuj. — **Tvrz** jako železo.

Hlina — jest země místná a tuhá, která se dá ve vodě snadno rozdělati, hněsti, je hnětelná. Kromě toho má ještě tu vlastnost do sebe, že v ohni tvrdne. Na těchto dvou vlastnostech zakládá se celé ciblářství a hrnčířství. — V přírodě nalezá se hojnost hlíny, ona skládá mnoho nerostů a mnohé drahé kameny, jaho rubín. Hlina je hlavní část orniny, vždy ale ve společnosti s jinými nerosty, zvláště se železem; od železa pocházejí její rozmanité barvy.

Vlna — srst ovčí. Ovce na jaře v říčné vodě se vyplavou, potom se střihají (stříž). Vlna vepává se do žoků a odvážená prodává se soukenniku. Tento vlnu dá přebírat, kramplovat, přist a navíjet, z předené vlny tká sukno a cajk. Sukno se pak čistí, valchuje, barví, pere a štětkami (soukenickými) rozčechrává, postřihuje, dekatuje a lisuje.

Len — na poli vyrostlý a dozralý vytrhá se, na to se mu hlavičky strhuji na *drhlenu*, lodyhy se ve vodě několik dní močí a pak na slunci suší, anebo na trávník se prostí-

rají, kropí a suší, t. rost se. Kde mnoho lnu, tam stává zvláštních suširen, tak zvaných *pazderen*. Usušený len tře se na *olybačce* (trlice, klepačka), potom na *potěračce* (mědlice), při čemž *pazderči* odpadává. Vlákna zbyvší železnými *vochlemi* se vochlují (česají), napřed na vochli řidší, na *strhovacce*, potom na vochli hustší, na *počesačce*, při první odděluje se od čistého lnu *koudel*, při druhé *pačíška*. Třený len váže se do svazků po 30 žemních (sejmě, zejmíčka), z nichžto každá z několika hrstek sestává. Takto připravený len váže se na *kužel* na *přeslici* upevněný, a přede se na *vřeteně* *přeslenem* obtíženém anebo na *kolovratě*. Odtud přichází příze na *moták* (motovidlo) anebo na *viják*, a s vijáku sejímá se co *přadena*. Příze dělí se na kopy, kopa na štuky, štuka na přadénka, přadéanko na čteníky a čteník na niti. — Z příze tká tkadlec plátno.

Konopě — vlákno z konopě potřebuje se na hrubší tkaniny, na provazy, motouzy, dratev a j. Viz dole.

Hedvábí (hedváví) dostáváme z hedvábných červů čili z *bourceů*. Tito vylihnuvše se z malých vajíček na jaře, žerou hltavě list marašový, tak že za 25 dní dorostou. Po tom čase přestávají žrát a připravují se ke spánku. Tehdáž dají se jim metličky, a v těch zavinují se, pouštějíce ze sebe šťávu, která na vzduchu rychle tuhne. Šťáva činí kolem bource žlutou as jako holubí vejce velkou obálku, t. zámotek (kokon), a ten se skládá z hedvábí. Po 14 dnech probuzují se ze spánku a vylezají co neouhledné můry ze zámotku. Prolizáním můry zámotek se trhá a hedvábí trpi. Za tou přičinou musí se motýl ještě před vylezením umorit. To se děje obyčejně v horké páře. Pro plemeno musejí se ovšem také někteří bource při živobytí zachovat. Závitkové umořených bource hodí se pak do horké vody, aby klihovatina v hedvábí se rozpustila. Na to vlákna se závitků navijejí se pro tkání hedvábných látek. Svrchní hedvábí na zámotkách je nečisté, je to známá *boura* (zadní hedvábí).

16. Řemeslnici.

Mlynář — připravuje ve mlýně z obilí mouku. Hlavní věc ve mlýně jsou dva na sobě položené kameny; spodní jest **upevněn**, vrchní (běhouň) otáčí se velmi rychle působením vody, páry, větru. Kolem obou kamennů leží tak zvaný **Zub**, skládající se z dřevěných dužin a obruců. Mlynář anebo mlynářský chasník sype obilí do koše nad běhouňem **upevněného**. Dno v koši je pohyblivé a neustále se potřásá; dno takové známe pod jménem **korčák**. Zrní korčákem padá mezi kameny, kde se na mouku rozetírá č. rozemilá. Však jedním nasypáním a proběhnutím obilí není mletí ukončeno; práce taková musí se opakovat vícekrát, a každý druh obilí potřebuje skoro jiné a jiné přípravy.

Žito má-li se mlítí, zkřeše mlynář kámen **voškrdem**. První nasypání a proběhnutí žita skrze kameny nazývá se **špicovaní**. Špicované žito nasype se na koš, přitom padá do **moučné truhly** mouka **zrnovka**, a z pytlíku **šrot**. Nabýtý šrot proměnuje se však ještě dále, a tak připravuje mlynář **mouku ze šrotu**, mouku z třetího, čtvrtého atd. **sejiti**. Mouka ze šrotu nazývá se **výražek** č. **mouka výražková**, mouka z posledního sejiti — černá, mouka, již nabýváme při **sejiti** druhém, třetím atd. mezi výražkem a mezi moukou černou, slove mouka **chlebová**. Dělá-li mlynář ze žita jednu toliko mouku bez odejmutí mouky černé, jest to pak mouka **režná**. Pak-li ale mlynář melí žito na bílý chléb t. na **dalamán**, dělá ze žita **kozu** (drobnou krupicí), z kozy mouku na **dalamán**, dále mouku po **dalamáně** (režnou) a konečně **mouku černou**. Ku konci padají prázdné **otruby**.

Ku mletí pšenice křeše mlynář kámen jako ku mletí žita. Pšenice špicuje se jako žito. Vyšpicovaná pšenice nasype se na koš, při sejiti vyráží pytlík **mouku zrnovku**, a z pytlíku padá na žejbrovačku **šrot**, **krupice** a **koza**. Tyto tři věci dělí se od sebe na žejbrovačce. — Šrot byv nasypán, dá při sejiti do truhly **mouku krupičnou** a na žejbrovačku tak zvaný **hašpan** a **šrotovou kozu**. Z posledních dvou věci připravuje se opět **mouka šrotová** a dále **mouka žemlová**.

Zbytky po hašpanu jsou otruby *velké* a otruby *hašpan*, zbytky po koze jsou otruby opět *kozy*. — Krupice když sejde, dá do moučné truhly *mouku z krupice* a na žejbrovačku *krupičné kozy a otrubce*. Krupičné kozy semílají se na nejjemnější mouku, již známe pod jménem: mouka *dorová, cajková* a j. Nesezletá krupice prodává se pod rozličnými jmény, jako: krupice *shonky* (šmirlant), krupice *prostřední*, krupice *drobná* (dětská). — Ze zrnové kozy připravuje se mouka *výrážková*, dále *šrotová* a *žemlová*. — Tak v mlýnu obyčejném, jinak děje se opět v mlýnu nového způsobu.

Ječmen nasypce se na tak zvaný *holandský stroj* (holandr). Při tom obdržíme z ječmene tak zvané *holcové kroupy* č. *holce*, největší to kroupy; prach z nich se tvořící slove *prach krupový*, v stoupách *opišky*. Holce se nasypou, a ze stroje padají menší kroupy, *švábské kroupy* č. *šváby*; prach z těchto je pěknější. Ze švábských krup dělají se *poloperle* a mouka krupová; z poloperlí padají *perle* a jemnější krupová mouka; a konečně z perlí vyvádějí se *nejjemnější perle* (cimprperle) a mouka ještě jemnější. Z holeň mohou se dělat i *trhané kroupy*, ne však na stroji holandském, nýbrž na mlýně; zde padá krupice, mouka i koza. Krupice vyfouká se na foukacím mlýnku (na fošru), a kozy se domelou na mouku po krupkách.

Pekař — peče chléb, ze žitné mouky chléb černý: bochníky, pecny; z pšenice chléb bílý: housky, žemličky, rohlíčky, preclíky, koláče, pletenky (věnečky) a j. Pekat podsívá mouku na *sítě* (řešatě) moučném a dává ji do *díže*, potom přilévá vody, někdy mléka, dělá těsto, misí je *kopistí* dřevěnou a pak tvorí bochníky. Tyto klade na lopatu a sází je do peci čelestnem (ústím). Pec musí před tím být dobře vytopena, zbylé uhlí a popel musí se *hřeblem* vyhrabati a pec *pometlem* vymesti.

Řezník — kupuje ve všech dobytek, přihání jej domů, při čemž mu pes pomáhá. Doma palicí dobytek poráží anebo

řezákem zařežuje, kůži stahuje, sekrou maso rozsekává a na prodej v masných krámích vykládá. Pořádný řezník musí poznati dobytek, zdali je zdravý, on musí znát také váhu a cenu jeho. Čistota má být hlavní vlastností řezníka. Bílá zástěra, nůž a ocilka jsou řezníka znaky.

Švec — šije na *kopytě* střevice, boty a pantofle, pomocí *šidla* a smolené *dratve*. On také obuv zpravuje: dává příštipky, podráží a podšívá ji. Při práci sedí při *verpánku*, a maje na sobě koženou zástěru, *potěhem* práci drží. Kladivo, kraják (knejp), kleště, pilník, rašple, hladítka (fidlovačka), průboj, maz jsou potřebné věci při ševcovském řemesle. Také nit a jehla nesmí ševci chyběti. Kůži na obuv kupuje švec od koželuha a jircháře, kterou dle míry na prkně *krajáckem* krájí.

Krejčí — šije šaty pro mužské a ženské. K tomu potřebuje rozličných tkanin, zvláště *sukna*, *plátna* a *hedvábí*. Látku dle míry *nůžkami* stříhá, pak *jehlou* a *nití* voskovanou anebo nití hedvábnou sešívá, švy *cihlickou* (žehličkou) žehlí č. bigluje. *Náprstek* a *loket* jsou též potřebnosti krejčího.

Zedník — staví zdi. K tomu potřebuje kámen, cihly a maltu. Kladivem kámen přitesává a zatlouká, *obmítáčkou* (lžici) maltu ze kbelíku nabírá a šterbiny zalívá. Postavenou pak zed' obvrhuje (obmítá), *partáčem* č. *dýnkem* hladí a štětkou ve vápně omočenou bílí. *Opolnou*, *šňárou*, *olovnicí* a *krokvicí* staví zed' do rovnosti, *sagmou* (sajmou) vyvádí římsy. Podávači zedníku stavivo podávají. Časem i kamenník kámen připravuje. K tomu slouží jemu: dláto, kladivo, kyjanka, pravidlo, úhelnice, kružidlo, vyrovnadlo a j.

Tesař — klade břevna na *kozy*, přitahuje je *skobami*, měří *šňárou* v červené ruce omočenou, otěsává *hlavatkou* (ostěpačku) a *širočinou*, dlabe *dlabatkou* (teslou). Jiné náčiní

tesaře jest: pilo, hoblik, nebozez, dláto, úhelnice, krokvice, tužka a j. Ze připravených klád staví tesař hlavně krov, také vrata, mosty, stavidla a j. Při práci umí dřeva dobře spojovat, on takové spojování nazývá zakampování, přeplatovalní, začepování a j. Tříštky dávají dobré palivo.

Truhlář — hotovi nábytek do lidských bytů, jako: stoly, skříně, sesle, židle, pohovky a j. Dělá dvěře a rámy do oken, klade podlahy atd. Jako tesař spojuje i truhlář dřeva, nejvíce ale sblíží a sklížuje je. Lepší věci poliruje (leští), a někdy je pěknějším dřívím pokládá (furniruje). Hoblování odbývá na hoblovací stolici. Náčiní truhlaře je: pilka, hoblik, dláto, nebozez zvláště kolovrátek (trápor), kladivo, kleště, rašple, pilník, úhelnice, stužovadlo, cihlina, kraják (řezák) a j. — Kulaté a okrouhlé věci, jako: koule, kuželky, loutky a p. vykružuje soustružník ze dřeva, kosti, rohu na soustružnické stolici.

Kovář — ková vozy, pluhy a jiné nářadí, ková koně, dělá z kujného železa na kola ráfy, radlice, řetězy, sekery, vidle, podávky, podkovy, hřebíky a j. V kovárně ve výhni rozfukuje kovář oheň měchem, a tak v ohni železo rozpaliuje. To pak vytahuje kleštěmi, klade je na kovadlinu a kladivem (perlíkem) kuje (buší), až jiskry odskakují. Rozpalené dva kusy železa umí také v jedno spojit, když položiv je na sebe, do nich buší; tak kovář železo svařuje. Při kování koní odtrhuje sekáčkem starou podkovu, jehlicí vypichuje díry pro podkováky, struháčkem strouhá kopyto a rašplí je rovná. Na dělání hřebíků potřebuje železnou babku a útinku.

Zámečník — hotovi zámky a klíče, kleště, cihličky, kování, mříže a j. v. Nejhlavnější výrobek zámečníka jest zámek a klíč. V zámku hlavní věc jest závorka, která klíčem se odstrkuje. Klíč totiž sestává z trubky, zubu (ozubu) a oka. Zub při otočení klíče západne do zárezu závorky a

závorku odstrčí. Zámky jsou rozličné, známe zámky kryté a odkryté, visuté (viseci), škadlivé a j. — Náčiní zámečníka je skoro jako u kováře, totiž: výhoň, kovadlina, kladiva, kleště, sekáč (útinka), svirák, pilník, vrtadlo, rohatina, kotouč na díry, haspra (odmykáč) a j.

Sklenář — řezá podle pravídla skleněně tabule do oken, dveří a svítílen, pomocí zadělaného kousku diamantu; naříznuté sklo láme rukou a uštipuje štípcem. Sklo v růmich upevňuje do loutek tmelem anebo zapouští je do olova. Na otvírání a hlazení olova potřebuje na štípci upevněný břitek sklenářský.

Hrnčíř — dělá z hliny hrnce a jiné hliněné (hrnčené) nádobí; okrouhlé vyrábí na hrnčířském kruhu, hranaté v kadlubech dřevěných anebo jen také od ruky. Nádobí udělané pak suší na vzduchu, usušené polévá a konečně v peci vypaluje, anebo syrové nádobí trochu vypálí, potom je polévá, maluje, a potom opět páli. Viz stolové nádobí str. 57. — **Kamnář** dělá z hliny kamna a staví je do bytů.

Kolář — dělá ze dříví tvrdého a měkkého spodky k vozům, kočárům, sáním, pluhům a j. Nejhlavnější jeho práce je vozové kolo. Napřed dělá náboj, k tomu brává tvrdé dříví, obyčejně dříví jilmové, kteréž jednoručkou jen z hruba oseká, potom na soustruhu dohotoví. Díru v náboji provrtá tak zvaným plužnákiem, a jinými vrtáky ji rozšíří. Napotom naznamenaná si na povrchu náboje kruhy, mezi kterými zádlaby pro špice pernáčem provrtá. Špice zastrkané obloží pak loukotěmi. — Nádobí koláře jest: pila, sekera, hoblik, nebozez, kružidlo, struhák, řezací stolice, vzorky a j.

Sedlář — připravuje na kočár kůži, hotoví sedla, pochvy na koně, tlumoky, kufry, závěsy na šavle a j. Nádobí sedláře je: kraják, průboj, kleště, šísla, kladivo, hoblik, hladitko, stroj šicí a j.

Tkadlec — tká na tkalcovském stavu plátno, batist, damašek, cvilich a j. Hlavní části stavu tkalcovského jsou *vratidla* a *brdo*. — Vratidla jsou dřevěné válce. Bývají tři; na jednom válci, na vrchním je příze přivázána; přes druhý, přes prsní, hotová tkanina leží; a na třetí tkanina se navinuje. Příze takto napnutá slove *osnova*. — Brdo (nádobí) sestává ze dvou kolmo a blízko sebe visutých listů, a každý list skládá se opět ze dvou vodorovných tyček, mezi nimiž visí množství šňůr, *hadlavav* nazvaných. Brdo visí na provaze, jenž leží na kladce; od brda jde ve zpod jiný provaz k podnožkám. Šňůry mají oka, jimiž nití osnovy procházejí.

Abychom práci rozuměli, představme si nití znamenány čísla 1, 2, 3, 4, 5, 6 . . . Skrze oka jednoho listu jdou nití 1, 3, 5, 7 . . . , skrze oka druhého listu jdou nití 2, 4, 6, 8 . . . Tkadlec sedě před prsním vratidlem šlapne na podnošku; tím zdvihne list a s ním polovičku nití, n. p. 1, 3, 5, 7 . . . t. *nitoví vrchní*; druhá polovička nití 2, 4, 6, 8 . . . t. *spodní nitoví* zůstane níže. Mezerou mezi vrchním a spodním nitovím (prostupem) prohodí tkadlec *člunek*. Jest to malý nástroj lodičky podobný, který chová v sobě cívku s navinutou nití, *outkem* zvaným. Prohozením zůstaví člunek v prostoru nit. Na to šlapne tkadlec na druhou podnošku; tím stane se vrchní nitoví spodním, a spodní vrchním. Na to prohodí tkadlec člunek s druhé strany, a tak se práce opakuje a tkání vykonává. — Aby outek všude dobře na sebe přilehal, přiráží se tak zvaným *bidlem*; jest to čtyhraný, ku tkáči trochu naklopený rám, který se pohybuje. Ve zpod má *paprsek* č. *růr* sestávající ze štípaných a hladkých rákosek, anebo z hladkého drátu ocelovaného; mezírkami osnova též probíhá. Aby vratidlo a tím i osnova nepovolovala, udržuje obě kolo zubaté (*beran*) s *cukou*.

Podobně jako tkadlec kotoví i soukenník z předené vlny sukno a cajkář rozličné cajky.

Bárvíř — bárví přízi i také hotovou tkaninu. Barvení děje se takto: barva rozpuští se v měděných, mosazných, cínových kotlích pomocí vody anebo jiných prostředků. Roztok slove *koupel barevná č. flota* (břečka). Do teplé koupele potápi barvíř přízi a tkaninu, a každou z nich v koupeli hodně vymáchá. Veliké kusy tkaniny potápějí se pomocí výjáku. Příze spoušti se na hůlkách do koupele. Vlna načechnaná klade se do koší a nebo na sita, a tak se potápi. Tkaniny takto barvené nedržely by barvu, v pradle by ji ztratily. Za tou přičinou musí se barva na tkaninu tak zvanými *pevnidly* (mořidly) stálou učinit. Pevnidla jsou rozloky nebarevné, které ale k barvě a tkanině takovou příbuznost mají, že činí, aby barva s tkaninou chemicky se sloučila. Mnohá pevnidla zase tkaninu odbarvují, a opět jiná barvu v jiný tón mění, činice ji živější a čistější. Pevnidla spojují se s tkaninami buďto před barvením nebo za barvení, anebo po barvení. Po máchání ve flotě následuje provětrání, potom vypírání a opět sušení.

Ku barvení užívá barvíř rozličných barev, které se připravují nejvíce z rostlin, jako červená připravuje se z mořeny bárvířské, březalky, fernambuku, sandalového dřeva, světlíce bárvířské a j. Pěkná červená barva t. karmín připravuje se z červec nopalového. Nejstálejší modrá barva dělá se z indichu. Žlutou barvu dávají bobule řešetlákové, ryt bárvířský, šafran, světlíce, srpek bárvířský, kručinka bárvířská. — Mnoho barev připravuje se i z mineralií.

Od barvení liší se *tisknutí* tkanin; při tisknutí liči se tkaniny jen místem podle zvláštních vzorků rozmanitými barvami n. p. květinami, listy a j.

Bednář — (bečvář) dělá sudy bečky, kádě, škopky, putny, konve, vědra a j. K tomu potřebuje *dužiny* a *obruče*. Dužiny naštípá si sekerou ze dříví, obruče dělá si z prutů, březových, lískových, vrbových na *elku* (osní stolici, dědku) *osníkem* (pořízem). Naštípané dužiny urovnává pořízem a hoblíkem, staví je do železného kruhu, tak zvaného *stavního*

obruče, provazem je stahuje a vnitř ohněm a zvenčí namáčením je kroutí a ohýbá. Na to navleče pomocí železných svíracích háků *obruče* na dužiny, udělá *vtrérákem* drážky a dno zapustí. Potom *obruče* sejme, povrch dužin *hoblíkem* urovňá a uhladí, a konečně nádobu *obruče* váže. *Obruče* spíná pomocí *bečvářského nože* a pobíjí je *kyjanou* (pobiuječkou) a *klínem*. Díry do nádob vyrezává *hemerejsem*. — Náčini bečváře jest: poříz, sekera, skoble, kleště, stužovadlo, pila, nebozez, kružidlo, úhelnice, nože a j.

Kominík — vymetá od času k času komíny, aby saze tam na stěnách uložené oheň nechytily. Do komínu leze po žebříku a opíraje se na stěny nohama a zády *chvoštětem* jej vymetá a šornou vyškrabuje. V městech pouští komínem kouli, viz str. 24.

47. Zvířata plachá.

Jelen — je asi tak velký jako kráva, o něco vyšší a štíhlejší. Barvu má červenou anebo šedohnědou, na bříše bělavou. Na hlavě nosí parohy (rohy větevnaté), jež každý rok z jara shazuje; za 14 týdnů vyrostou mu jiné a stářím přibývají větvi na nich. Patrné jsou pod očima jamky slzni. — Samice jelení jmenuje se *lan*; tato parohů nemá. Mladě slove *kotouch*; tomu teprv v 2. roce parohy vyrůstají. — Jelen žije u nás v oborách; živí se travou, mechem, korou, žaludy, kaštany, bukvicemi a jiným ovoce. Jelen je dobré, bázelivé zvíře, on nikomu neublíží; on zvědavě pohlíží na lidi, dobytek aneb na něco nového, a když byl tyto věci pokoukal, vráti se do houšti. — Z jelena máme chutné maso (zvěřinu vysokou, červenou), dobrou kůži, parohy na rozličné věci, hojící lan.

Jelenu je podoben *daněk* a *sob*.

Srn — podobá se jelenu, je ale menší; má krátké parohy o třech výsadách, jež rovněž jako jelen shazuje. —

Srna parohů nemá. — *Srn* živí se rostlinami, a lidem přináší užitku masem, parohama a koží jako jelen.

Zajíc — je větší nežli kočka, má dlouhé uši (sluchy), silné dloubé kníry, pysk rozpulený, zadní nohy (běháky) delší předních, ocas (pírko) krátký, nahore černý, v dolní býlý, srst šedivě hnědou, na bříše světlejší. — Zajíc žije na polích a v lesích, živí se obilím a zelinami, v zimě ohryzuje stromy, když sníh anebo kůra ledová osení kryje. Ve dne obyčejně leží ve svém lůžku, večer a časně ráno vychází na pastvu. Pro jeho delší zadní nohy umí lépe utíkat do kopce nežli s kopec. — Na zajíce držívají se hony zimního času pro maso a srst, a také proto, aby mnoho škody nedělal na poli. Největším jeho nepřitelem je pos.

Zajici podobá se *králík*; divoký má srst šedivou, domácí rozličnou. Králík podrývá rád zem a tím v staveních škodí.

Smělý jako zajíc. — Chodi s bubnem na zajíce. — Koupiti zajíce v pytl. — Kdo dva zajíce honí, žádného nechytí.

Veverka — je veselé zvířátko as tak velké, jako malá kočka; barvu má ryšavou, někdy také černou a šedivou. Na ocase a na uších vyrůstají delší chlupy, na prstech má ostré drápy. — Veverka zdržuje se v lesích na stromech a umí velmi dobře po nich lézti i také s jednoho na druhý dobré skákat; živí se semením a ovocem. Při jídle slouží přední nohy místo rukou, a sedíc klade dlouhý ocas na záda a hlavu; v běhu na zemi vleče ocas za sebou. — Maso veverky někde se ji, srst dává dobrou kožešinu, ze chlupů dělají se malířské štětičky.

Ježek — malé zvířátko as na píď dlouhé. Od jiných zvířat rozeznává se hlavně tím, že má na místě měkké srsti na hřbetě a po stranách tvrdé as na palec dlouhé bodliny. — Ježek umí se svinouti do koule, zvláště když jemu nebezpečí hrozí. Za byt slouží mu podzemní díry; držívá se

také v domě za příčinou, že čistí dům od myší a švábů. Mimo to živí se hmyzem a ovocem. Pro potravu vychází si večer, za dne spí, takléž i zimní čas přespává.

Myš — (domácí) má tělo as 3" dlouhé na krátkých nožičkách o 5 prstech, hlavu špičatou, dlouhé kníry, přední zuby ostré, ocas dlouhý jako tělo; barvy je popelavé. — Domácí myš zdržuje se v domích a je obtížná pro svou mlsotu a hladovost. Kočka je největším jejím nepřitelem; jinak se chytá také do pasti. — Jiné myši zdržují se v polích, lesích a ve vodě. První, *polní myši* jsou na zádech černohnědé; živí se obilím a jarním osením, dělají dlouhé podzemní průchody a způsobují tím velikou škodu, zvláště když je jich mnoho. *Lesní myši* jsou o něco větší domácích. *Vodní myši* šedohnědé s chlupatým ocasem, dobré umí plovat a ve vodě se potápět. Největší z myší jest *krysa*.

Jezvec — tělo as loket dlouhé s chlupy štětinovitými, hlava podlouhlá, nohy krátké se silnými drápy, ocas krátký, přes oči a uši černý prouh. — V lesích hrabe si jezvec doupatu, ve dne lenoší, v noci hledá si potravu. Živí se myšmi, žabami, kořínky, ovocem. V zimě spí a tráví ze svého tuku. Kůže vydělává se na brašny, chomouty, torby; chlup potřebuje se na malířské štěličky.

Slon — největší ssavec na suchu; tělo jeho je neobratné, kůže černohnědá s řídkými chlupy, hlava velká, oči malé, rypák (chobot) pobyblivý, nohy sloupovité s pěti prsty. Rypák může slon natáhnouti a zase skrčiti; rypákem podává si do huby potravu, jím nabírá vodu a pouští do chrtánu. Na konci choboutu má prstový výrostek, a tím bere peníze, vytahuje zátky, rozvazuje uzle, vypaluje pistole a j. Rypák slouží slonovi co ruka. Kromě té obratnosti pozorujeme i náramnou silu v rypáku: nebo víme, že dosti silné stromy slon svým rypákem; ze země vytahuje a je láme. Ve vrchní čelisti má dva ohromné kly (špičáky), ku-

předu hakovitě ohnuté, někdy 3 stopy dlouhé a co ramena tlusté. Rypákem a zuby slon se brání.

V horkých krajinách žije slon v lesích, živí se travou, listím, ovocem, rejží; krotký jí rád chléb a rád pije lihové nápoje. Slon dosahuje vysokého stáří. Slon dá se krotit, je zvíře učenlivé, citlivé, mstivé, uznalé a vděčné k svým dobrým dincům; vůbec mnoho vypravuje se o jeho chytrosti, takže svým rozumem nejvíce by se blížil člověku. Za starodávna užívali ho lidé do boje; nosil na zádech děla a vojáky po necestných horách. U nás známá jest *slonová kost*.

Opice — má u všech čtyř končin ruce, t. čtyry dlouhé prsty a jeden palec. Opice žijí v horkých krajinách u velkých stádeček, po stromech umějí dobře lézti; živí se ovocem. Opice jsou všechny, chytré, zlostné, mstivé, a rády dělají, co na člověku vidí.

Rys — viz níže „Dravá zvířata.“

48. Stromy.

Dub — je strom, který dosahuje vysokého stáří. Dřevo dubové je tvrdé a těžké; užívá se ho co paliva i co stavíva, zvláště při stavbě vodní. Kůra mladých dubů je hladká, starých rozpukaná, obsahuje v sobě trislovinu, a proto slouží jirchářům, zvláště kůra mladých doubků, při vydělávání koží. List je tuhý a chobotnatý (chobot = záliv). Koncem měsíce dubna anebo začátkem května dub kvete. Květ jeho jsou *jehnědy* (kočičky). Ovoce dubu jmenují se žaludy; jsou to oříšky podlouhlé a hladké, misku ve zpod mající. Žaludy jest výborné krmení pro veprový dobytek; z pražených připravuje se také káva. — U nás rozeznáváme dva druhy dubů: *křemelák* s listem na krátkém řapíku a se žaludy na dlouhých stopkách; *drnák* s listem na dlouhém řapíku a se žaludy bez stopk. Na drnáku uherském vyrůstají pichnutím dubenčice (hmyz), tak zvané *kotvice*; z těch připravuje

se nejlepší tříslo pro vydělávání koží na podešve. — V Asii roste ještě jeden druh dubů; od takových dostáváme pravé dubenky na dělání inkoustu. — Ve Španělsku roste tak zvaný dub *korkový*; kůra takového slupuje se jednou za 8—10 let na dělání korkových zátek.

Když dub padne, ledakdost třísky sbírá. — Na dubě nerostou než žaludy. — Lakomec s dubu lýka by dřel.

Lípa — krásný, Slovanům posvátný strom košatý; dosahuje též vysokého stáří. Dřevo je bílé a husté; užívá se ho na sochy a na rozličné náčiní, jako rýsovací prkna, pravidla, talíře, lžice a j. Dříví spaluje se také na uhlí, které, byvší rozetřeno, co prášku na čidění zubů se potřebuje. Z lýka lipového dělají se rohožky a jiné pletivo; také slouží lýko, zvlášť zahradníkům, eo vazadlo. List lipový je srdecovitý, řapík květový má na sobě tenké lupinky. Květ vydává ze sebe příjemnou vůni a je dobrá pastva pro včely; také se připravuje z něho čaj pro pocení. Ovoce jsou oříšky as jako zrnka hráchu velké, v slupkách kožených uzavřené.

Buk — krásný štíhlý strom lesní; červenavé dřevo je nejlepší palivo, a slouží na rozličné nářadí, jako lopaty, necky, kolářské výrobky; co stavivo nehodí se. Kůra obsahuje výborné tříslo. List je vejčitý, hladký. Ovoce (bukvice) jsou malé tříhrané špičaté oříšky, obsahují v sobě olej; také jsou výbornou potravou pro veprový dobytek.

Javor — dříví bílé, tvrdé, hodí se ku pěknějším práci truhlářským, kolářským a soustružnickým, též na hudební nástroje. List laločnatý, květ v broznech nebo ve vrcholicích, ovoce se dvěma křídlatými přívěsky. Na jaře chová javor mnoho cukrové šlávy v sobě.

Rozeznáváme: *Javor klen* (klenka), list pětilaloký, jako ruka velký, na kraji tupě pilovaný; květ ve vrcholicích. Roste v hornatých krajinách. — *Javor mléčnatý*, list pětilaloký s dlou-

hýmí cípy chobotnatě vykrajovanými; květ zpříma stojící vrcholíky. — *Javor babyka*, list srdecovitý, tří- a pětilaloký, menší temnozelené lístky s cípy okrouhlými a tupě zoubkovánými; květ v stojatých hroznech.

Bříza — nebývá u nás vysoká a také ne silná. Dříví je bílé, tvrdé, a tuhé, slouží co dobré palivo a co dobrá látka kolářům. Svrchní kůra je bílá, tenká, kožnatá, a s mladých břiz loupá se. List skoro tříhraný a vejčitý. Květy jsou jehnědy (kočičky) a vyrážejí zároveň s listem. Z větví březových dělají se košata a metly, z prutů obruče. Kůry užívá se při vydělávání juchty, listí na dělání žluté barvy, t. mízového šlutidla. Na jaře obsahuje bříza mnoho šťávy, z které se připravuje víno a ocet. — Bříza roste rychle, vydrží mezi stromy největší zimu, a proto nalezá se nejdále k severu, ovšem v nejstudenějších krajích jen zakrnělá,

Topol — dříví měkké, květ jehnědy. — Rozeznáváme: *Topol černý*, větev vodorovně od kmene, list třírohý a zoubkováný. — *Topol línský* (bílý), kůra bělavá, list okrouhlý, trochu žaločnatý, vopře bílou plstí posety. — *Topol vlastský* (jehlančitý), větev vzhůru od kmene, list tříhraný, zoubkováný.

Vrba — strom i keř, roste nejlépe na vlhkých místech anebo u vody. Vrba slouží k upevňování břehů, dříví dává dobré uhlí na střelný prach, dá se snadno štipat na tenoučké dračky, z nichž se hotoví řešala (sejta). Kůra slouží na vydělávání koží. Největší užitek poskytuje nám vrba tím, že se pletou z jejího ohebného proutí košíky. Rozeznáváme koliké odrůdy vrb, jako jsou: *Vrba jíva*, list podlouhlý s krajem vroubkovaným, jehnědy ukazují se na jaře mnohem dříve nežli list; brávají se na květnou neděli ku svěcení. — *Vrba bílá*, list úzký, zoubkováný s chloupek bílými jako hedvábí hebkými; jehnědy ukazují se zároveň s listem. — *Vrba ohebná* (potocnjek), list úzký s bílými jako hedvábí jemnými

chloupy posety a skoro bez zoubků; větve jsou dlouhé, velmi ohněné a cožloutek žluté. — *Vrba červená*, list obráceně vejčitý, větve nachově červené. — *Vrba smuková* (babylonská), větve velmi dlouhé a svěšené; vidáme ji na hrobích a v zahradách.

Olše — dříví žlutočervené; kůra šedá a hladká, uvnitř červenožlutá; list okrouhlý, pilovaný, z předu jako usafý; jehnědy rozvíjejí se dříve nežli list. — Olše daří se u vody a ve vlhkých místech a roste rychle. Dříví hodí se zvláště k stavení vodnímu, truhlářskému a soustružnickému, také dobré uhlí páli se z něho. Kůry užívá se co třísla v jirchářství a na barvení na černo. List dává dobrou píci pro dobytek.

Kaštan — (divoký, madal, jirovec) má list na dlouhém řapiku, z patra anebo sedmera lístků složený v podobě ruky. Poupatá jsou před rozvíjením obalena lepkavými slupkami. Květ bílý s červenými tečkami stojí vzhůru v kyticích homolovitých. Ovoce je tobolka kožnatá, měkkými ostny čili kolem poseta, jedno neb dvě semena hnědé barvy (kaštanové) v sobě chovající. — Pro košatou korunu chová se kaštan v zahradách a v stromořadech. Dříví je měkké a dává dobré uhlí na střelný prach. Kůry užívá se v jirchářství. Kaštany (madalky) pro hořkost nemohou se jísti; však slouží co krmení pro koně, jeleny a jiná zvířata; také škrob a maz (lépidlo) dobývá se z nich. — Jeden druh kaštanů má květ červený, tobolku hladkou a list pětilistý. — V teplých krajích (ve Vlaších) a u nás v zahradách roste dobrý kaštan; jeho ovoce ji se pečené. Vlaské velké kaštany jmenují se marony.

Smrk — (vlastně: sosna smrk) strom kuželovitý, kůra červenohnědá, větve svěšené, do vřetena (do přeslenu) rozstavené, jehličí (špendličí) kolem větví rozložené; květ červené jehnědy, ovoce as na píď dlouhé šíšky svěšené.

Smrk roste zvláště v hornatých krajinách. Dříví jest měkké, obsahuje mnoho pryskyřice a terpentínu (šuškáru), užívá se ho co staviva a paliva, dělají se z něho resonanční desky, a také na uhlí se spaluje.

Sosna — (vlastně: sosna borovice, chvoj, chvůj) jehličí více než 2 palce dlouhé, v malých snopečích okolo větví rozstavené; květ jehnědý barvy nachové; ovoce šiška (šula) vejčitohomolovitá, as. $1\frac{1}{2}$ palce dlouhá; kůra (na staré borovici) tlustá, rozpukaná, načervenalá; dříví měkké. Na mladých borovicích stojí větve kolem kmene ve vřeteně, později trati se spodní větve, a vrchol bývá nepravidelný. Borovice roste dobře v nižších hornatých krajinách, zvláště v půdě písečnaté. Dříví obsahuje mnoho pryskyřice, zvláště dříví v pařezu. Hoří dobře (dráčky, smolničky, louč) a je dobré stavebné dřevo. Ze dříví smolného (mastného) dobývá se terpentin (šuškár), smola bednářská a ševcovská, kolomaz, dehet, kalafuna, kopt. — Na temeně Krkonoš, Šumavě a na Alpách roste borovice kleč; kmén nejvýš 6 palců tlustý, a větve plazí se po zemi. Kleč roste velmi zdlouhá, a proto je dřevo husté. Drevo, jinak *kosodřevina*, hodi se na soustružnické práce.

Jedle — (sosna jedle) kůra bělavá, větve do vřetena postavené, jehličí na větičkách ve dvou řádkách, na lici tmavozelené a lesklé, na rubu nelesklé. Květ jako u smrku; šišky přímo vzhůru, a tak velké jako u smrku. — Dříví hodi se na stavení a pálení jako dříví smrkové.

Jablon — větve činí koš kulovitý, vždy skoro širší nežli vyšší; listi vejčité a zoubkované, vespod plásnaté; květ bílý, narůžovělý, v kolicích; ovoce jablko s pěti pouzdry po dvou čemenech. — Jablon roste u nás planá a štěpná. Ovoce plané jabloně (pláňata, pouchňata) není k jídlu; teprve očkováním, roubováním a j. vyvádějí se dobrá a chutná jablka, *jablka štěpná*.

Hruška — větve a ratolesti ženou více do výšky; list vejčitý neplstnatý, drobně zoubkovaný; květ bílý v okolíku; ovoce hruška s pouzdry dvousemenými. Rozeznáváme též planou a štěpnou hrušku; ovoce z plané hrušky jest malé, chuti trpké a nepoživatelné; štěpných známe mnoho odrud jako u jabloně.

Ořech — koš veliký, list lichopeřený, květ jehnědy, ovoce ořechy s pokrovkou (rubinou) zelenou a s dvouchlopňovou skořápkou; v té leží olejnaté jádro, zaobaleno v tenounké slupce. — Dříví ořechové je nejkrásnější z domácích stromů pro truhláře; užívá se ho zvláště na dělání hlavní k puškám. Listi a zelená pokrovka byvše třeny zapáchají. Pokrovkou barví se na černo a hnědo. — Rozeznáváme u nás dva druhy ořechů: *kamenáče* s ovocem malým ve tvrdé a tlusté skořápcí, *křapáče* s ovocem velkým ve skořápcí tenké.

Slíva — list eliptický, pilovaný, syrasklý, spodem chlupatý; květ bílý, ovoce švestka vejčitoellipsovítá s peckou smačknutou. Rozeznáváme hlavně dvě odrudy: *švestky* a *slivy*; poslední jsou více okrouhlé, a maso neodlupuje se od pecky; obě odrudy vyskytuje se v četných tyarech a baryách. — Slívám podobné ovoce jsou *slivky* a *trnky* s kulatou peckou. Nejznámější slivky jsou *zelenky* či *renklody*.

Třešně — (višeň sladká) list vejčitě kopinatý, zoubkovaný a na rubu poněkud svraštělý; květ bílý v okolíku, ovoce kulaté a sladké s peckou též kulatou. — Rozeznáváme třešně: *ptáčnice*, drobné, černé, velmi sladké na dlouhých stopkách; *chruplavky*, černé a bílé, s masem tuhým; *třešně voskové* či *voskovky*, s masem měkkým a žlutým. — Třešním podobají se *višně*; tyto jsou ekusi kyselé. Známe višně černé a červené; mezi červenými jsou nejznámější *amarely*.

19. Zvířata dravá.

Kuna — má prodlouženější tělo nežli kočka, špičatou mordu a na ní dlouhé štětiny, špičaté a ostré zuby, krátké nohy s ostrými drápy, kratší ocas nežli kočka ale chlupatější. Srst je barvy kaštanové a dává dobrou kožešinu. — Rozeznáváme kunu *skalní* a kunu *lesní*. Skalní je tak velká jako kočka, co do barvy ryšavá, na hrdle bílá. Zdržuje se v kamení a skalách, a navštěvuje také domy, leze po střechách a zdech, chytá slepice a holubý, udavuje je a sice víc než potřebuje; krev udávených zvířat vypije. Kuna chytá se do želez. — Kuna lesní je tak velká jako skalní, má hrdlo žluté. Ona se zdržuje v důtých stromích lesních a chytá veverky, zajice, bažanty, koroptve a j. Srst je lepší nežli kuny skalní. — Kuna, dřevěný sloupec v plotě.

Tchoř — skoro tak velký jako kuna, ocas kratší, spodní chlup žlutý, vrchní tmavý, morda a špičky na uších bílé. — Tchoř zdržuje se na blízku domů, také v lesích v důtých stromích a v podzemních děrách, podhrabuje se do kurníků, usmrcuje ale jenom jedno zvíře, které odnesete. Kromě toho žere také myši, žáby, ještěrky, hady. Tchoř nepřijemně zapáchá. — Srsti tchořové užívá se na sprostří zimní čepice, rukávníky a výložky.

Liška — na dvě stopy dlouhá a 16 palec vysoká; morda špičatá, ocas chvostnatý, barva červeně hnědá, hrdlo bílé.

— Liška zdržuje se v lesích v podzemních trubovitých jámách a skalních rozsedlinách; někdy vyžene jezevec, z jeho brlohy a ubytuje se tam. V noci vychází na lov. Honí králíky, zajice, mladé srnce a j. V nouzi přichází i do hospodářských stavení a odnáší drábež. Také med a vinné hrozny vyhledává. Liška drží se za zvíře velmi chytré, a myslivci velmi mnoho umějí o lišce vypravovat. Liška střílí se anebo chytá se do želez; srst její dává dobrou kožešinu.

Liška, chytrý člověk, — kůň ryšavé barvy, — houba, — připálenina.

Zastávati, kde si lišky dobrou noc dávají. — Liška srst změní, ale obyčejně nezmění. — Chytrý jako liška.

Vlk — má skoro podobu velkého ovčáckého psa, morda špičatá, zadní díl těla úzký a skloněný, ocas syšený, srst huňatá, barva šedá hnědou promichaná, na předních nohách černá prouha. — Vlk zdržuje se v lesnatých a hornatých krajinách; od nás nejbližeji v Polsku. Vlk dává ovce a hořevží dobytek a vždy u větším počtu, než může šežrat. Při velké zimě srotí se mnoho vlků v tlupy, a teď dáž, hladem moření, bývají i člověku nebezpečními. Vlci kůže připravuje se na kožichy, na tak zvané vlčury, pak na pokryvky na nohy do vozů a saní.

Vlk, nesytý člověk, — šamrda dutá, — stolice u bednářů, — kolo mlýnské, — neužitečná ratolest na stromě.

Kdo chce s vlky být, musí s nimi vytí. — S lidmi lišky být, s vlky vlcky vytí. — My o vlk u, a vlk za humny. — Vlka za uši držeti, a hady v klíně nositi.

Medvěd — (hnědý) tělo as na sáh dlouhé, nemotorné, s dlouhou huňatou srsti barvy hnědé, lama špičatá, nohy veliké, ocas velmi krátký. — Medvěd chodí zdlohu a nashlapuje na celou plosku; umí také i na stromy lezti, i na zadních nohách chodit. Takto na zadní nohy postaveny přepadá svého nepřitele, rozdává tlapou rány, a také umačká, koho může obejmouti. Medvěd žíví sé houbami, bobulemi, rybami, zvláště med miluje; však ale přepadává také menší i větší zvěř, ano běže si svou kořist i ze stád a stájů, a doveče i krávu odvléci. Přes léto ztuční, větší dří zimy přespí ve svých brlohách, aniž čeho požívá. Hony na medvědy bývají nebezpečny. V mládi chycený medvěd dá se zkrotit a tanči naučit. — Medvěd zdržuje se u nás v Ra-

kousku na Alpách, zřídka v Šumavě, hojněji v Uhersku a Polsku. — Z medvěda potřebuje se srst, maso i tuk.

Medvěd, souhvězdí na severním nebi, jinak vůz.

Rys — největší mezi evropskými druhy koček; oči velké a jiskřící, zrak nadobyčejně bystrý, proto také jména *ostrovid* se užívá; na koncích uší (boltců) malé, zpříma stojící štětičky, barva rezavě červená, ocas dlouhý jako hlava. — Rys nalezá se v severních zemích, leze na stromy, čihá tu na ptáky, zajíce a laně, a může i jelena přemoci, skočí-li mu se stromu na záda. — Srst rysa je měkká a dává váženou kožešinu na rukávníky a výložky.

Zdravý jako rys.

Lev — největší a nejsilnější kočkovité zvíře (8—9 stop dlouhý až ku špici ohonu); hlava skoro čtyrhraná, ocas se chvostem skoro tak dlouhý jako tělo, barva playá nebo hnědožlutá; u samce na krku a šíji dlouhá tmavá hříva. — Lev nosí hlavu vzhůru, tím a svou hřívou nabývá pěkné a hrde postavy, tak že ho králem zvířat zoveme. Mimo to převyšuje všecká ostatní zvířata také svou silou a obratností. Kořist svou dopadá skokem, jak to u kočky vidíme; uchvácenou kořist popadne do tlam a hodí ji na záda; tak prý může i celou krávu odnesít. Také svým ocasem může mnohé zvíře usmrtil. Člověka dopadá jen když má hlad. Na lov vychází obvykle v noci, tehdyž řve, a všecka zvěř se třese, jsouc v strachu, kohož za pokrm si vyvolel. — O velkomyšlnosti a všechnosti lva mnoho se vypravuje. Otrök Androklaus. Prorok Daniel. Kolby (hry na boj, turnaj). — Lev žije v Africe, Arabii, Persii a Indii.

Jako lva srdce jest srdce reků silných. — Nebudu lvem v domě svém, a nezavazuj všecko na své hrubé a neustupné hlavě. — Nelapuje lev mouchy, orel vrabce pouští. — Lepší stádo jelenů pod vůdcem lvem, nežli houf lvů pod jelenem.

Tygr — v těle slabší nežli lev, ostatně má podobu kočky; barva jest bělavě žlutá s černými prouhy na příč, srst

hladké. — Tygr je nejlítější zvíře, dáví zvěř a sice více, než sežrati může; svými drápy zasazuje rány několika palců hluboké a unáší i člověka; tím slává se ve své vlasti Indii strašlivým. Zdržuje se v rákosí a houštinách při řekách, aby lapil kořist, když přichází zvěř k nápoji; umí také na stromy lézti, ano i se stromu spouští se na kořist. Hony na tygra jsou velmi nebezpečné, nebo rozlícený tygr vztekle na lovce se vrhá. Za touto příčinou bývají odvážliví lovci v Indii u veliké vážnosti. — Kůže tygrová slouží co pokryvka na koně a k lemování kožichů, a také co vývěsný znak u skladů kožešnických.

Zde uvedená zvířata mají špičaté, vynikající kly (zuby), prsty volné a na nich drápy; živí se hlavně masem jiných zvířat, ona tato drou, a proto jméno jejich zvířata *dravá* čili *dravci*.

20. Zeleniny.

Salát ← (hlávkový) rozkládá své široké lupeny anebo svinuje je do hlávky. Lupen připravuje se octem a olejem k jídlu; takto připravený je lehko záživný. Salát sazí se v zahradách. — Známe ještě salát okurkový, bramborový, celerový, chmelový, polní, zahradní a j. — Jméno salát odvozuje se z ital. *salata*, t. zeleniny s octem a solí připravené.

Želí. — (hlavaté, hlávkové, hlavatice) s lupenem širokým v hlávku zavřeným; lodyha jmene se *kostál* (od slova: kost). — Hlávky budto čerstvé s masem se vaří, anebo se krouží a nakládají. — Zelí *květné* či *karfiol* má u prostředí hlávky květ hiltý, masitý ve tvaru růže.

Kapusta — (zelí kadeřavé) s lupenem bublinatým čili kadeřavým, v hlávku řídkou sklímeným (postaveným). Kapusta požívá se s masem vařená.

Kedluben (?) — (brukey, zelní řepa) lodyha nad zemí v hlízu (jablko) masitou napuchlá. Hlíza a mladý lupen při-

pravuje se k jídlu vařením anebo dušením (parením, smažením).

Bob — (hrách ledvinkový, fasole, koničky) stonk slabý, který se vine okolo tyček a provázků; lístky vějčitě přišpičatělé; květ v hroznech, bílý aneb světle fialový; semeno bílé, podlouhlé v lusku stlačeném. — Zralé semeno je moučnaté; užívá se ho co vařiva, aneb s octem, olejem a pepřem co salátu. — Kromě tohoto obecného bobu známé u nás v zahradách bob či fasol *turecký* (zahradní), se květem barvy šarlatové a pestrým semenem; chová se pro okrasu. — Bob *konský* či *svinský* má na bílém květu černé skvrny; semeno slouží co píce pro dobytek.

Ředkev — list lyrovitý, draslavý, kořen masitý. — Rozznáváme ředkvičku s bílými a rozmanitě červenými a fialovými barvami, ředkev bílou a ředkev černou či zimní. — Ředkev je chuti hořké, a pěstuje se pro kořen, jehož se užívá syrového aneb s octem co salátu.

Okurka — lodyha položená, štětinatá s úponkami; list s pěti ostrými rohy na dlouhých řapících; květ zvonkovitý, žlutý, na krátkých stopkách; plod obly, hladký aneb bradavičnatý s mnohými semeny a šťavnatými buňkami. — Okurka pěstuje se v zahradách a na polích; užívá se jí co salátu aneb naložené.

Hrách — lodyha pnulá s vidličnatými úponkami; list zpeřený s vejčitými lístky; květ bílý, motýlový na dlouhých stopkách; plod dvouchlopňový s kulatým semenem. — Hrách seje se v zahradách a na polích v několika odrudách. Hrách chová zrna jedí se dílem zelená, dílem uzralá, dílem požívají se také lusky.

Více umí než hrách vařiti. — Má se jako hrách u besty! Jakby hrach na stenu házel. — Milý brachu, dokud se tomu naučíš, ještě pojdeš mnogo slovenského hrachu.

Čočka — (čečka, šocovice) lodyha nízká, větvenatá; listy zpeřené s úponkami; květ zamodralý; lusk krátký, ploský se dvěma plosce okrouhlými semeny. — Moučnatá vařená seménka slouží za potravu.

Mrkev — kořen homolovitý, žlutý; lodyha málo větvenatá; listy zpeřené; květ bílý v okoliku (činí kolo). — Mrkev je dobré vařivo.

Cibule — stvol dutý, nadmutý; list též takový; květ bílý v okoliku kulovatém. Cibule sama skládá se z mnohých na sebe přilehlých kožiček (sukniček) barvy rozličné, chuti ostré, vůně čpavé. — Cibule užívá se syrové aneb smažené.

Česnek — cibule složená z mnohých cibulek (stroučků) pod bělavými nebo červenými blankami hustě uložených; stvol oblý a dutý; list úzký a plochý, a jako stvol dlouhý; hlavička vykvětlá v podobě kulatého okoliku; lumen kyšový bělohnědě pruhovaný. — Česneku užívá se v kuchyni.

K česnekovitým rostlinám počítá se také *pažitka* (šnítlink); nař její slouží, pokud do květu nevyhnala, vůbec co přisada k rozličným pokrmům.

21. Stavby.

Dům — stavení k přebývání lidí. Ves pod domu spátrujeme základy, mezi nimi sklepy, na základních zdech hlavní zdi, v těchto dvěře, okna, mezi zděmi pokoje, světnice, komory, kuchyň a j. Jsou domy o jednom, dvou, třech a více patrech či poschodích, anebo mají komnaty jen při zemi, přízemí. Do vrchních patér přicházíme po schodech. Vrch domu kryje střecha tašková, prejsová, plechová, šindelová anebo došková. V teplých krajinách není žádných anebo jen nízkých střech; v studených krajinách staví se vysoké střechy, aby sníh na nich se nedržel.

Hlavní stranu domu jmenujeme *průčelí*. Na mnohých domech spatřujeme *hromosvod*, *korouhvíčku*. Dvár čili nádvoří patří též k domu.

Dům velký a skvostný slove palác. Stavení jen sprosté, jaké nalezáme ve vsích, jmenuje se *chalupa*, *chatrč*, *chýše*, *barák*. Divoci lidé přebývají v děrách pod zemi, kočující národnové v stanech, jež sobě dělají ze zvířecích koží, stromových větví a z rákosí. — Na stavbě domu pracují: zedníci, kamenníci, tesaři, truhláři, pokryvači, zámečníci, sklenáři, podávači a j. Stavbu řídí stavitel, který i plán ku stavbě a rozvrh stavebných útrat vyhotovuje. Mistru stavitelskému jsou podřízeni tovaryši, učenici. Palír k práci dohlíží.

Dům pro chudé, dům pro nemocné č. *nemocnice* (špitál), dům pro chorobné č. *chorobnice*; pro sirotky *sirotčinec*; domy pro slepé; pro kárance; *trestnice*; dům pro hosti *hostinec*, *hospoda*; *radnice*, *divadlo* a j.

Každý, před domem svým, prvé umět. — Ne dům pánu čest dává, ale pán domu.

Kostel — (chrám Páně) stavení, kde kněz u příslušnosti shromážděného lidu služby Boží koná. Na kostele spatřujeme vysoké zdi, jednu anebo dvě věže, ná věži hodiny a zvony, nad zvony báň, nad bání lucernu s umíráčkem a nejvýše makovici s křížem. Někde je na věži byt pro hlásného. Kostel vždy vyniká nad příbytky lidské, a již zevnějšek prozrazuje, že to dům Páně. — Vnitř kostela nalezáme loď se stolicemi, hlavní oltář s oboltářím (presbyteryum), vedlejší oltáře, sakristii, kazatelnu, zpovědnici, křesťtelnici, sochy a obrazy Svatých, kropenku, obětní pokladnici, sloupy, pilíře, klenutí, kruchtu s varhanama. Kostely (chrámy) známe *hlavní*, *farní*, *klášterní*. V Praze jest hlavní chrám sv. Víta, ve Vídni sv. Štěpána, v Římě sv. Petra.

Připomenutí. Chování se v kostele. Modlitba a zpěv.

Zámek — velký a skvostný dům. Pokoje (sály) jsou velké, schody a chodby široké. Ozdobou zámku bývají věže. Mnohý zámek jest obehnán příkopy a hradbami; od-tud jméno *hrad*. Císařský hrad v Praze a ve Vídni jsou veliké hrady. Jindy byli slavnými hrady Vyšehrad v Praze a Velehrad na Moravě.

Stodola — stavení hospodářské na obili, pokud je zrno v slámě. Do stodoly přicházíme vraty. Od vrat vkočíme na *mlat*, vpravo a vlevo spalštíme *pernu* (záteň, zádeň, pareň, opoteň, pažeň), nad mlatem a pernou *patro* (odr, vodr, dyje). Při mlácení vyházejí se snopy na mlat, ty se, je-li obilí dlouhé, jako žito a pšenice, po obou stranách ce-pem oklepají. Na to se snopy rozvážou, a obilí se po mlatě podle perny hráběma nasadí a dvakrát vymláti. Potom se obrátí a opět mláti. Mlátiči stébla obilných zrnek zhavená (slámu) výtraskama anebo rukama vytresou a v otýpkы svá-žou. Otýpkы pak ještě mláti, aby v slámě zrno nezůstalo. Po první slámě shrábne se od perny vymláčené zrní a ura-žené klasy; po druhé slámě dělá se řad a *oulírábky*. Když pak řad dosti zrní v sobě chová, shrne se obilí k jedné straně, a pak se věječkou věje, aby plévy od zrna se od-dělily. Potom na zvláštním mlýnku obilí se ještě čistí, vy-čistěné dává se do pytlů a odnáší se na sejpku (šepejchar); to je *zdvíž*.

Ves — mnoho menších domův a hospodářských sta-vění pohromadě. Obyvatelé jsou obyčejně *rolníci*, t. sědlaci, pôlousedláci (pololánci, půllánci), chalupníci, domkáři, po-druži; mezi těmi žijí někdy i řemeslnici. Některá ves má také kostel, faru, školu. Místo v středu vsi, všech stavení prostě, slove *náves*.

Dědina — tak jmenujeme roje, luka, zahrady, lesy, rybníky, jenž náležejí k jedné vesnici; proto také i ves tak se nazývá.

Městys — bydliště rolníků a řemeslníků. V městysi držívají se trhy na obilí, dobytek a jiné potřebnosti.

Město — bydliště sestávající z domů větších a pěknějších, někdy i z nádherných staveb, jako jsou: chrámy, kláštery, školy, nemocnice, paláce, úřední stavení, kasárny, divadla, hostince, pomníky, sochy, kašny, vodárny, vodojemy, kanály a j. Domy v městě stojí v řadách, činice ulice přímé anebo klikaté, náměstí, trhy, plácky. Města jsou dlažena a v noci osvětlena, někdy hradbami, valem (náspevem) a příkopy obehnána. Stará města mají na hradbách bašty a věže. Místo mezi hradbou a městem slove parkán. Obyvatelé v městech jmenují se *měšťané*. — Z města přicházíme do *předměstí*. Okolo města nalezáme procházky, zahrady, sady. Města rozdělujeme: sídelní, hlavní, krajská; obchodnická (kupecká), hornická; pevná, přímořská a j.

22. Ptáci.

Vrabec — zobák krátký, kuželovitý, silný, s okrajem do vnitř zahnutým; barva na zádech šedohnědá, vespoď světlejší; u samečka hrdlo černé. — Vrabec zdržuje se blízko domu a nejradiji blízko stodol a špýcharů; také v zahradách, zvláště když třešně a víno zraji. Pro jeho krádež v stodolách a zahradách není milován, však bez užitku není; lapá mnoho hmyzu. Vrabec je odvážlivý, při tom ale opatrný a chytrý.

Pěnkava — (obecná) zobák skoro jako u vrabce; temeno a plece šedivé, čelo černé, záda červenavě hnědá (kaštanová), hrdelko a prsa začervenalá, spodek olivově zelený. — Pěnkava zdržuje se v lesích a hájích, živí se semenem a také hmyzem, a na zimu stěhuje se do teplejších krajin.

Skřivánek — zobák rovný, špičatý, na zadním prstu dlouhý drápek, pera šedohnědé a na krytcích perách světlé-

hnědé kraje. — Skřivan zdržuje se nejvíce na zemi, živí se semenem a hmyzem, lítá do povětrí kotoučovitě a tak se i dolů spouští, a zpívá v letu. Skřivan je také stěhovavý pták. V mnohých krajích chytají se skřivani u velikém množství; maso jejich slouží co labuťka. — *Chocholoush* s chocholem a delším peřím náleží též mezi skřivany.

Vlaštovice — zobák krátký, u kořene široký, a jenom na konci rohovitý; oči hrdelní velmi široký, nohy krátké, drápkyně ostré; hrdlo a čelo rezavě červené, bříško a prsa bílá, ocas vidličnatý a bíle kropenatý. — Vlaštovice hnizdí se přítně uvnitř domů, staví hnizda nejvíce z hlíny a bláta, živí se hmyzem, jejž v letu chytá. Na zimu stěhuje se do teplých krajin a k jaru opět se vracejí.

Sýkora — (sýkora koňadra) zobák krátký, po stranách stařený, u kořene malé vousky; temeno a hrdlo černé, tváře a spánky bílé, záda zelenavá, spodek žlutý. — Známe kolikero druhů sýkor. Všechny jsou veselí a smělí ptáčkové; živí se zrním a ovocem, nejvíce ale hmyzem, housenkami a hmyzovými vajíčky; staví umělecká hnizda ze stebel, vlny, mechů, peří. Některé na zimu odletují, jiné opět zůstávají.

Kos — zobák žlutý, peří černé. — Kos jest pták stěhovavý, místem přeletavý a v teplejších krajích usedlý. Zpěv má hvízdavý, naučí se rozličné písničky hvízdati.

Havran — (obecný) zobák silný kuželovitý, peří černé. — Lítá z rána a večera v hejnech, zvláště po polích nově zoraných, škodí osením, ačkoliv jen ponravy vyhledává.

Krkavec — (havran krkavec) zobák silný kuželovitý, u špici trochu zahnutý, kolem nosových dírek malá štětinová pérka, peří zelenavě černé, lesklé. — Krkavec žije

pospolitě, hýzdí v lesích a na skalách, žere mrchu, myši, žáby, také částky rostlinné, má jemný čich, je chytrý a bázelivý, unáší rád lesklé věci. Mladý dá se krotit, učí se slova říkat, a krotký běhá v domě a po dvoře jako pes. Péra z křídel potřebují se ku kreslení a drobnému psaní.

Orel — (skalní) zobák již od kořene zahnutý, nohy opeřené, drápy silné a těž zahnuté, peří temnohnědé; výška obňáší $2\frac{1}{2}$ stopy, rozkrídlen měří 6 stop. — Orel vyzdvihuje se do znamenitě výšky a plove takřka ve vzduchu ve velikých kruzích, aniž při tom křídlama po několik hodin nehne. Na svou kořist spouští se rychle co střela. Mrtvoly nežere, jen živá zvířata, když leží neb běží. Přemůže i srnu, v nouzi spokojí se také s menšími zvířaty, časem i myšmi. Peří a chlupy, jež byly s masem polknut, vyvrhuje ze sebe později v malých koulích. Své hnízdo staví v osamělých krajinách, na vrcholu vysokých stromů anebo na nedostupných skalách. Každý párek orlů má svůj zvláštní obor, v němž jiných dravých ptáků netrpí. — Pro svou sílu a velikost nazývá se orel králem ptactva. Orel žije v střední a severní Evropě, v Asii a Americe.

Sova — hlava velká kulatá, oči veliké, vypouchlené, zobák krátký, velmi zahnutý a peřím obalený, drápy ostré, peří měkké, temně zbarvené; zevnitřní prst pohybuje se ku předu a do zadu. — Sovy obyčejně v noci svou kořistloví; ve dne jsou nemotorné, a vyskytou-li se přede, bývají pronásledovány od velkých i malých ptáků. Příšerný jejich křík a tichý let zavdaly příčinu k mnohým pověrám. — K sovám počítá se také: *výr a kulich* (seje).

23. Obili a požitky polní.

Pšenice — lodyha oblá a dutá s kolínky, stéblo;

anebo bez osin. — Rozeznáváme pšenici jarní a ozimní. V čas uzrání padají zrna z plevitých lístků. Z pšenice dělá se mouka na bílé pečivo, také škrob a pivo. Otruby a sláma pšeničná potřebují se v hospodářství.

Žito — (réž) stéblo tenké a vysoké; zevnitřní plevy s malými osinami. — Rozeznáváme též jarní a ozimní žito. Ozimní žito má stéblo vyšší a silnější, klas delší a zrno tlustší. Mouka žitná běže se na pečení chleba. Ze žita páli se také kořalka; otruby jsou dobrá píce pro dobytek; slamou pokrývají se (pošívají) ještě podnes mnohé střechy, do ní zaobaluje se mnohé křehké zboží, ze slámy žitné pletou se rozličné věci, a ještě jiný užitek poskytuje sláma v hospodářství. — Při delším vlnitém počasí dělává se v čas zráni z mnohých žitných zrnek tak zvaný *námel* či *svatojánské žito*; jest to zrno veliké a zahnuté, na povrchu černavé, uvnitř modrává. Mnoho námelu v mouce činí chléb červenavý a nezdravý. V lékařství jest námel lékem.

Ječmen — stéblo kralší nežli u žita; osina na zevnitřní plevě velmi dlouhá. — Ječmen seje se pouze co jař. Ječmen se užívá se hlavně na dělání sladu do piva, potom na kroupy a krupici a ke krmení drůbeže. Z mouky ječné žřídka se peče chléb. Sláma ječná je vážena v hospodářství.

Oves — nemá klas jako předešlé obilné druhy; na vrchu ovesného stébla visí každé zrnko na zvláštní stopce jako při hroznu, to slove *tata*. Zrno je v plevách s osinami. — Oves seje se do půdy studenější a méně úrodné. Hlavní užitek ovsy je, že se jím krmí koně. Někde peče se z ovesné mouky chléb, a také pivo může se z ovsy vařiti. Sláma ovesná je dobrá v hospodářství.

Kukuřice — (turecká pšenice) stéblo přes 7 stop vysoké, tlusté a šťavnatou dření vyplněné; list velmi dlouhý

a dosti široký; klás tlustý, osiny velmi krátké, zrno spleštilé, kulaté. — Kukurice roste nejvíce v teplých krajinách, nyní také u nás. Z mouky připravují se jídla; zrnem krní se drůbež, slamou dobytek.

Pohanka — (tatarka) lodyha kolínkovitá a červená s objímavými pochvami; list šípový; květ červenavě bílý v kytících; ovoce tříhrané hnědé oříšky se semenem velmi moučnatým. — Pohanka slouží co píce pro dobytek; ze semena připravuje se krupice.

Proso — stéblo hranaté, krátké a silné; list kopinatý; látka svěšená; zrno kulaté. — Proso roste jen v úrodné půdě. Zrnka odděluji se od plev tak zvanými opichači. Opichané proso jmeneje se jáhly (pšeno, pšano); vařené slouží za jídlo, syrové ke krmení drůbeže. Sláma potřebuje se v hospodářství.

* **Len** — lodyha tenká, list úzký, květ krásně modrý, semeno lesklé, podlouhle ploské, hnědé v tobolce. — Ze lnu připravuje se příze na tkaniny rozličného druhu, na tkání nejjemnějšího batistu a pletení krajk až ke tkání nejhrubšího plátna. Přípravu lnu viz číslo 15, stránka 85. — Semeno lněné dává olej, jehož se zvláště užívá na dělání fermeže.

* **Konopě** — lodyha přímá, list prstnatý; prášníkové květy na jedných, plodní na druhých lodyhách (květ dvojdomy); ovoce dvouchlopňový oříšek. — Po odkvětení vytahají se lodyhy, nesoucí prášníkové květy, t. konopě poskonrá; konopě se květem plodním, konopě hlavatá, zůstává v zemi, až plod dozraje. Vlákna konopná potřebují se na pevnou přízi a tkaninu, jako na plachty, provaznické zboží, na drátev a j. Ze semena tlačí se olej na pálení (olej konopný). Také známo jest semeno konopné pod jménem *semenec* co dobrý zob pro mnohé ptáky.

Řepa — má v zemi pod natí masitý, tlustý kořen (hlízu). Nejznámější odrůdy jsou: *Vodnice* (okrouhlice) s kořenem: okrouhlým, splesklým; jest úrodná a dává zdravou poltravu. *Tuřín* (dumlík) s kořenem jako hlava velkým. *Kolník* s kořenem vřetenovitým; je dobré jídlo. **Řepa burgundská cukrová** (cvikla, kváka, burák, cukrovka); z té dobývá se cukr a jest též výbornou pící pro dobytek (Pokrutiny). **Řepa červená** (cvikla) s kořenem mrkvovitým temnočerveným; nakládá se do oclu a jí se místo naložených okurek.

24. Nářadí rolnické.

Pluh — nářadí k orání polí. Skládá se ze dvou hlavních částí, z přední a zadní. Na zadní části spatřujeme válcovitý *hřidel* s mnohými dírkami, do kterých hřeb, tak zvaný *potykač* se zastrkuje. Na hřideli jest šroubem připevněna *slupice*, která dosahuje až do spodního železem okovaného *plazu*. K slupici a plazu jest přišroubována *rädlice* (ruchadlo, plech), která zem rozrývá; někdy před rádlicí i *krojidle* nalézáme. Kromě toho jsou v plazu na zad dvě ohnuté tyčky, t. *kleče* (tihle) zadělány, nahore *svlakem* (švinkou) a vdale oporou připevněny; na kleče klade oráč při orání ruce. — Přední díl pluhu skladá se ze dvou kolíček, tak zvaných *plužňat*; v těch spočívají *nápravy* (osy). U prostřed nápravy je *drábec* (derec, der) se dvěma *ramenama* a s *podjiždkou*. Přes drábec a nápravu leží tlusté dřevo *náhlaví* (zhlaví). — Obě ty hlavní části, přední a zadní spojuje železná *houzeč*, která, jsouc ku přední části před náhlavím *svorníkem* (závlačkou, kněžnou) připevněna, na potykač se zavěší. Za náhlavím v jednom rameně drábce nalézá se ještě jiné dřevo závlače podobné; nazývá se *náhonka*. Na drábec věsi se *ráhy*, skládající se z *važiště* a *rozporek*. Kování na važišti a na rozporkách jmenej se *cuchta*; važiště a rozporky spojují železné kroužky, jež lid *preclíky* nazývá. Na rozporky navlékají se postránky po-

tažného dobytka. — Jede-li toráč s pluhem na pole anebo s pole, leží pluh na *vlačinách*, t. dvou úhel tvorících dřevách. — **Jindy** užívalo se k odstrkování na pluh nalepené ornice *bodky*.

Brány — slouží k rozdrobování větších hrud na poli, též k vyčistění pole od pýru a trávy, k zahrabání (zadělání) semena do země a k urovnání polí. Brány jsou rolníkovi as to, co hrábě zahradníkovi. Brány se skládají z krátkých dřev, t. z. *paprsků* (branic), jež *mečíky* č. *svlaky* (švinky) spojují. Každý paprsek má 5 hřebů. Čtyry nebo pět paprsků čini jeden oddíl bran; oddily bývají spojeny tak, že při jednom oddilu *očko*, při druhém *zárubíček* (roubíček) se nalézá. Spojené brány věší se pomocí řetízku na *bidelec*, na němž opět rozporky pro postránky spalňujem.

Hrábě — nářadí ku shrnutí či hrabání drobných věcí při hospodářství. Rukovět při hrábách jmenuje se *hrabiště*; na hrabišti jsou přidělány vlastně hrábě se *zuby* či *kolíky*.

Srp, kosa, motyka, lopata — viz náž str. 24.

Vůz — (v hospodářství) nářadí ku převážení a odvážení polních požitků pomocí potažného dobytka. Při voze rozehnáváme spodní a vrchní část; spodní část rozpadá se opět na část přední a zadní; obě ty části spočívají v kolách. — Díly kola jsou: *náboj* (píst, lava), dřevo tlusté a provrtané, leží u prostřed kola; *zděře*, kování v náboji; železné *pasy* (kroužky) kolem hlavy; *spice* (12) vycházejí jako paprsky z náboje; *loukotí* (6) klenou se do kruhu přes konce špicí; *ráf* objímá kruh z loukotí složený. — V náboji čtyř kol visí vůz na železných nápravách. Nápravy mají na koncích díry pro *zákolníky* (záblatníky, záosníky). Mezi kolama leží nad každou nápravou *šárka*, a v předním dle vozu nad šárkou ještě *oplín* (voplín). V zadní šárce a v oplínu jsou na koncích vydlabány díry (zábce)

pro *klanice*, na nichž budto žebřiny aneb *korba* spočívají. Předek a zadní vozu spojuje *rozvora*, která jest za zadní šárkou *závorníkem*, zpředu, kde oplín na šárku přilehá, *nicochlavem* opatřena. Kromě toho leží v předu i zadku mezi nápravou a šárkou *podjíždka* (podjížď, podježď) se dvěma ramenama. Špic zadní podjíždky přilehá pod vozem k rozvoře a je s touto železným svorem spojena; přední podjíždky řepic jest dlouhá a čini *voj* (oj). Kování se železným hrbolem na konci voji slove *formánek* (kačírek); za ten navléká se držení. Mezi ramanama přední podjíždky je přidělán *hák*, na nějž se věší *váh* (važíště a rozporky). — Vrchní část (vršek) vozu hospodářského jsou nazvice budto žebřiny anebo *korba*. Žebřiny skládají se ze dvou *sochorů* a několika *mečíků*. Žebřiny připevňují se k spodku řetězy, tak zvanými *spináky*; nahoru stahuje se *stahovníky* (kleštěmi, rozpěráky). Mimo to opírají se vrchním sochorem o *lisně*. Střed žebřin mívá někdy na místě mečíků visuté *boky*. Mezi žebřiny kladou se pro drobné věci *košatiny* (košiny). Jde-li náklad nad žebřiny, n. p. při seně, přitahuje se *pavuza* (žerdi). Na hlavě má pavuza *táhlo* (řetěz), na zadku *vozici provaz*. — Pro vožení hnoje dává se na místě žebřin prkenný truhlík mezi klanice; takový vůz jmenujeme *hnojník*. Jinak opět vyhlíží *sasunek*. — Pro dovážení osob máme *kočáry* a *bryčky*. — Při každém voze, zvláště s nákladem, nemá chyběti *šubka* (čubka) s *podpěnkem*.

25. Části těla lidského.

Hlava — vrchní část těla. Díly hlavy jsou: z předu *obličeje* č. *předhlavi*, ze zadu *záhlavi*. Na obličeji opět pozorujeme: *čelo*, na čele *žlabinku*, kolmé a příčné vrásky; dále *oči*, na očích výčka s řasami (bryami, chloupky), nad očima obočí s obrvím. Oko skládá se z mnohých blan, jako jsou: *blána bílá* (bělmo), z předu blána rohová (rohůvka), pod rohůvkou blána duhová rozličných barev, se zřetelnější

(zornici), za zorničkou bezbarevná čočka, mezi čočkou a rohůvkou mok vodnatý, a za čočkou u prostřed oka hmota sklovitá. Na obličeji pozorujeme dál: *nos*, na nose hřbet, postranice, ostří, chřipí, přehrádku č. přepážku; *ústa*, na těch pysky (vrchní a spodní pysk), červené rty, koutky, obústí se žlabkem; v ústech čelist, sánč, zuby s kořenem, krkem a korunou, řezáky, kly č. špičáky, třenovce), patro (podnebí), čípek, jazyk; *lice*, na lících pod očima jarma, před a pod ušima lanity, mezi jarmem, lanitou, nosem a ústy na každé straně tvář; *bradu* s důlkem; *uši* s laloškem, v uších zvukovod, blánu bubínkovou, kovadlinu, kladívko, bludiště.

Dily záhlaví jsou: *nadčeli*, nejvyšší díl hlavy *poutec* č. *temeno*, zadní část hlavy *týl*; po stranách temena *skráně* (spánky, židoviny); na temeně a týlu *vlasys* černé, hnědé, rusé, šedivé, bílé.

Uvnitř hlavy nalézáme kosti lebkové (lebku a olbí) s mozkem, a kosti obličejové.

Hlava *představený*, — *počátek č. původ*, — *při strojích*, — *při posteli*.

Dobrá výle koláče jí, zlá hlavu tepe. ... Nevděčnému nic není vděk, by mu pak i pecky na hlavě tloukl. — Nemá to hlavy ani paty. — Kde není hlavy, není pořádku. — Čím větší hlava, tím větší klobouk. — Od hlavy až do paty. — Nejde to o hlavu.

Trup — díl těla od hlavy až k nohoum. Části trupu jsou: *krk*, na krku z předu hrdlo, v zadu šije, po stranách pošíjky. Na hrdle rozeznáváme opět: nadhrdlek s ohryzkiem a podhrdlek s důlkem; na šíji jménujeme vrchní část vaz, spodní zátaň. V krku nalézají se dva otvory, jeden vede do žaludku, a ten slove *jícen*; druhý k plícím, a ten *chrťán* se jmeneuje.

Část od krku až k nohoum je vlastně trup. Sem náleží *hřbetnice* či *páteř*, skládající se ze 34 kloubů č. obratlů, a *šebera*. Spodní část hřbetnice naproti břichu slove *bedro*,

nejspodnější část *kříž*. Na žebrách a hrudní kosti leží *hrud*, po obou stranách hrudi *prsa*, v prsou *srdce* a *plice*, pod prsama *břicho* se žaludkem, ledvinou, slezinou, jatry a střevy. Boky břicha nazývají se *slabizny*; pod slabiznami leží *kyče*.

Oudy — (končiny) slabší díly lidského těla, jimiž trup se končí. K ovdům náležejí *ruce* a *nohy*. K rukoum počítáme plece a páže. Na každé páži rozeznáváme opět rameno (nadloktí), podramení (podloktí) a ruku vlastně. Mezi nadloktím a podloktím jest příhbí a loket. Každá ruka má čtyry prsty, jeden palec a záprstí. Jména prstů jsou: prst ukazovací (ukazováček), prostřední, prstenový a malý (malíček). Na každém prstu člábame tři články a tolíkerož kotníků. Prsty jsou opatřeny nehty. Na záprstí rozeznáváme plochu hřbetní a plochu hrstní č. dlaň. Ruku polozavřenou jmenujeme lirst, úplně zavřenou pěst, dvě hrsti při sobě přehrst (prahoušel).

Noha skládá se ze stehna, bercí a chodidla. Mezi stehnem a bercemi je koleno s podkolením a českou (z předu). Na bercích spatřujeme v zadu lýtko, z předu holeň (hnát) a v dolu kotníky. Chodidlo má vespod plosku (šlapku), nad ploskou nárt, v zadu patu; napřed prsty s nehty.

Celé tělo jest pokryto koží, skládající se z několik blan. Vrchní tenounká blána slove *pokožka*, spodní *škára*. Pod koží je tkanina svělová t. *muso*, které se skládá z vláken tenkých, měkkých, více méně zácervenalých. Maso je propleteno tkaninou cevnatou a nervovou. Tkanina cevnatá jsou blanité rourky, které chovají v sobě krev a jiné moky. K cevám krev v sobě chovajícim náležejí *tepny* a *žily*. Tepnami hřží krev ze srdce do všech dílů těla; vyznačují se svým klepáním č. tepáním. Žilami přichází krev k srdci; tyto jsou tenší a barvy zamodralé, a rozkládají se po těle a tak, jako větve nějakého stromu. — Tkanina nervová skládá se z tenounkých nitek, jenž jsou po těle rozloženy tak,

želční kužel, jehož vrchol v mozkú leží; nervy jsou nástroje čití.

Kromě svrchu jmenovaných tkání nalézáme v těle lidském ještě jiné tkániny, jako: tkání chrustavičnou, tk. žlázovou, tk. kostní a tkání rohovou. — Tkanina chrustavičná je pevná hmota, naplněná tuhou hušpeninou, — Tkanina žlázová jest hmota pevná, kulatá aneb pödlouhlá, zvláští bláhou odděná. Skládá se z cév, nervů a žlabků, po nichž rozličné šťávy, jako sliný, tuk a p. se vylučují. — Tkanina kostní jest kromě skloviny zubů nejtvrdší, nejkřehčí a nejtěžší. Kosti jsou na povrchu potaženy kožicí, vnitřek jest vyplněn morkem. — Tkanina rohová jest hmota, která nechová v sobě žádných žilek ani nervů. Pokožka, nehty a vlasy jsou taková rohová tkánína.

26. Obojživelnici.

Žába — kůže na těle hladká, tlama široká, jazyk přirostlý, zadní nohy delší a silnější nežli přední, stehna a lýtka silná, prsty na zadních nohách plovací blanou spojené, na předních volné. — Žáby po zemi skáčou a ve vodě plovou; živí se hmyzem. Mládata ihnu se z vajíček a jsou známá pod jménem *pulec*. Žáby v zimě ztuhnou, někdy v bahně zamrzou, však z jara se probudí a kvákají. Nejznámější jsou: *Rosnička*, na zádech jasně zelená, na bříše žlutá. Při teplejším počasí zdržuje se na stromech a chytá hmyz. Svým kvákáním předpovídá dešť. — *Žába zelená* se žlutými pruhůmi a černými skvrnami; oči jsou žlutým kroužkem obroubeny. Žije v stojatých vodách, vychází také na břehy. Stehenka se jedí. — *Žába hnědá* s černými skvrnami; pod okem k hrdu táhne se černavý, žlutě obroubený pruh; spodní strana je bílá a také žlutá. Žába hnědá ukazuje se z jara nejčasněji mezi ostatními žabami; hlas jest více vrzavý nežli kuňkavý. Trvá-li suché počasí déle, založe do trávy, mechu a jiných vlhkých

skrejší, odkudž při dešti pak vylízá. Zvláště mladé žabky při takovém počasí všude se objevují, a to zavdalo příčinu k domněnce, jakoby žaby také pršely.

Ropucha — (žába prašivá) podobá se žábě; tělo její jest ale tlustší, kůže bradavicemi posetá. — Ropuchy nejsou tak čilé, ani tak dobře neskákají jako žaby; ony vypoují ze sebe šťávu ostrou a smrdutou, ale nejedovatou. V noci vycházejí na pastvu. Kuňkání jejich je temné a smutné.

Rozeznávám^e: *Ropuchu ohnivou* — záda černavě šedá, spodek ohnivý s černomodrými skvrnami, hlas kuňkavý. Žije v rybnících a bahnech. — *Ropuchu křížovou* — záda olivově zelená s černavými bradavicemi a žlutým podélným pruhem; hlas hvízdavý, temný. Tato leze také po zdech.

Ještěrka — čtyry nohy, zuby špičaté, ocas dlouhý, na hlavě a bříše malé štítky. — Ještěrky jsou malá zvířátka; zdržují se na suchu v rostlinách, rumu a u zdí; chytají hmyz a ztuhnou v zimě. — *Ještěrka obecná* jest šedá; *ještěrka zelená* jest menší, má ale delší ocas nežli obecná.

Had — nohy žádné, tělo dlouhé a oblé, šupinami a štítky pokryté; jazyk vidličnatě rozeklaný. — Hadi plazí se po zemi, obracujíce trup a ocas na pravo a na levo; někteří vylézají i na stromy, a někteří i ve vodě plovou. Při polykání potravy tlama se znamenitě roztahuje. Kůži každý rok sylekou. Hadí žijí z většího dílu v teplých krajinách. Známe hady jedovaté a nejedovaté.

Nejedovatí hadi jsou: *Užovka obecná*, na zádech šedo-modrá, na bříše bělavá, po obou stranách krku polokruh bílý aneb žlutý, délka 4 stopy. *Užovka* žije v rostlinách po celé Evropě; umí také plovat. Za potravu slouží jí žaby, ropuchy, ještěrky. — *Hroznýš* (had obrovský), barva červeně šedá, po zádech klikatý hnědý pruh se žlutými skvrnami, délka těla až na 30 stop. *Hroznýš* leze na stromy,

ovine ocas (około větve) a vrhá se na kořist, uží kosti přeláme; kořist polyká celou. Po jídle zůstává hroznýš líně ležet a může se v tom stavu snadno usmrtil. Hroznýš žije v Americe.

Jedovatí hadi mají duté zuby; z těch vyléká při uštknutí jed do rány. Vypálení a vyřezání rány může pomoci. Nejjedovatější hadi nalézají se v Asii a v Americe. — K těmto náleží: *Zmije*, podobá se užovce, rozeznává se ale svou širokou hlavou, která svou velikostí od trupu se odděluje. Zmije nalézá se zřídka v Evropě na suchých horách a vresovištích. — *Chřestýš*, tělo jest asi 6 stop dlouhé; na špici ocasu má rohové měchýřky, jimž při pohybování se chrestí. Chřestýš žije v Americe. — *Brejlovec*, i as tak velký jako chřestýš; na své šíji má výkres brejlový. Uštnutí brejlovce jakož i chřestýše jest úsmrcující; brejlovec žije v Indii. — *Had šíčí*.

Štír — tělo as 2 palce dlouhé, skoro čtyřhrané, ostenem ukončené, povrch rohovitý; má 3 páry očí, klepeta široká, 8 noh. — Štír (evropský) nalézá se v jižních krajinách ve Francii a Italií; zdržuje se v domech ve skulinách mezi prkny, také pod kameny a v stromové kůře. Osten štíra jest spojen s jedovatým měchýrkem, pichnutí způsobuje zapálení, ba i smrt, pochází-li od větších štíru. V noci vychází štír na lov, při čemž osten vzhůru staví a při pichnutí ku předu pohybuje.

Želva — tělo krátké, skoro okrouhlé, kostěným štítem pokryté, 4 nohy. — Štít skládá se ze dvou dílů, ze štitu hrubetního a prsního. Oba štíty jsou spojeny; po stranách nalézají se otvory pro hlavu, nohy a ocas. Maso a vejce želví jedí se. Želvy žíví se rostlinami, hlemejždi, červy a malými rybičkami; na suchu pohybují se zvolna, ve vodě dobře plovou; dosahují vysokého stáří. — Největší je želva obrovská; tato bývá až 6 stop dlouhá a 8 centů těžká;

žije v moři indickém a americkém. Želva říční je nejmenší, as 10 palců dlouhá.

Krokodil — (také ostrovid) podobá se ještěrce, bývá ale až na 20 stop dlouhý. Pro tuto velikost a pro jeho dravost jest to strašlivé zvíře. Živí se rybami, také mršinou, někdy stává se i lidem nebezpečným. V ocase má znamenitou sílu, tak že jím loďky poraziti může. Krokodil obyčejně žije ve vodě, vychází ale také na zem, nepohybuje se však velmi rychle. Domovem jeho jsou hlavně africké řeky, zvláště řeka Nil. Obyvatelé tajně jeho maso jedí.

Žába, ropucha, had, želva, krokodil mají krev studenou; dýchají z většího dílu plicemi; tělo jejich je pokryto buď šupinami a šlity, anebo je nahé; žijí na suchu i ve vodě, a proto nazýváme je *obojživelníky*. Obojživelníci mohou velmi dlouho hlad snášet; zimu z většího dílu přespávají.

27. Ryby,

Pstruh — podobá se lososu; na zádech má barvu zelenavou, po bocích žlutavou s malými černými skvrnami červeně obroubenými, a také s červenými tečkami. — Pstruh miluje zvláště čisté horské vody; chová se také v rybnících. Chrousti, červi, plži a j. slouží mu za pokrm. Maso pstruha je vzácné.

Kapr — (obecný) dva páry ploutví, jeden na prsou, druhý na bříše; hřbetní ploutev dlouhá, zadní (řitní) krátká, ocasní vidličnatá, šupiny veliké, barva na hřbetě zelenavá, po stranách žlutavá, na bříše bělavá; u huby 4 krátké vousy. — Kapr žije v řekách a rybnících, živí se zvířecími odpadky, rostlinnými částkami a trouchem (shnilotinou). Těžký bývá až 30 liber, obyčejně ale 5—6 liber. — V zahradních vodojemech a ve sklenících v pokojích chová se

kapr zlatý; podobá se zcela kapru obecnému, je ale malý a barvu má šarlatovou s kovovým leskem. Kapr zlatý pochází z Číny. — *Kapr lín*, *kapr bělice*.

Štika — veslové ploutve jako u kapra; hřbetní ploutev malá a nad zadní postavená; tlama široká a ploská s četnými špičatými zuby; šupiny malé; barva zelenavě šedá se žlutavými skvrnami. — Štika je žravá, loupeživá ryba, pohlcuje vodní myši, zvláště ale menší ryhy. Maso štičí jest velmi chutné.

Losos — tlama široká, hřbetní ploutev malá a nad břišními ploutvemi postavená; za hřbetní ploutví k ocasu ještě jedna ploutev bez paprsků, ploutev tuková; ocas v podobě půlměsice vykrojen; barva stříbrošedá s černými skvrnami, na zádech černavá, po stranách modrává, na bříše červenavá. — Losos žije v baltickém a severním moři a náleží mezi stěhovavé ryby. Z jara stěhuje se do řek, plove proti proudu, vymršťuje se přes jezy a malé vodopády, až pak připlave do čistých potoků v hornatých krajinách. Tu klade své jikry a pak se vráti opět do moře. Mladí lososové stěhují se v druhém roce také do moře a v čas tření navštěvují jako jejich staří své rodiště. — Maso lososa má barvu růžovou a považuje se vůbec za nejchutnější rybí maso. — *Pstruh* počítá se také mezi lososy.

Sled — tlama široká, břicho břitké, hřbetní ploutev malá, nad břišními ploutvemi postavená; ocas vidličnatý; hřbet černavě modrý, po stranách a na bříše stříbrobílý. — Sled zdržuje se hlavně v moři baltickém. Lovení sledí náleží k nejvydatnějším živnostem mnohých pomořanů. Vypočítalo se, že každý rok as 100 milionů těchto ryb se uloví. Nejčastěji přicházejí sledi nasoleni do obchodu.

Sardele. — podobá se sledi, jest ale o polovici menší nežli sled, na zádech modrá, ostatně stříbrobílá. — Bydliště sardelí jest středozemní moře. Ryby tyto přicházejí do obchodu nasolené, z časti také v oleji nakládané pod jménem *sardinky*.

Pstruh, kapr, štika, losos, sled, sardele jsou ryby; ony mají studenou červenou krev a dýchají žábrami *) ; tělo je pokryto šupinami; hlava není od trupu krkem oddělena; místo noh dají jim tvůrce ploutve, které jim slouží k plouvání. Kromě veslových ploutví mají ještě ploutve na hřbetě, nad a pod ocasem. Mnohé ryby chovají v sobě měchýř vzduchem naplněný, jímž si pomáhají při potápění a vystupování ve vodě. Početavou rybí jsou z většího dílu látky zvířecí; mnohé ryby živí se také rostlinami, všechny jsou ale žravé. Jen málo ryb může mimo vodu žít a to jen tak dlouho, dokud žábry nevyschnou. Ve vodě polykají vodu hubou a otvory žabernými ji opět vydychují. Hlasu ryby nemají. — Ryby rozmnožují se *jikrami*, t. vajíčky, jež u velikém množství kladou. Rybí maso se jí pečené, smažené, na čerňo, na modro; nasolené, rosolné, uzené,

Rybák č. rybář, rybárna, rybářství, rybice, rybina, rybník, rybníkař; rybí, rybný(i), rybový; ryba leklá.

V povětrí ryby loviti. — Snazej se v kalné vodě ryby loviti. — Ryba chyba. — Ryby na lep, ptáky na udiel i lapani. — Na zlatou udiel ryby lapani (nádherné prostředky). — Host a ryba třetího dne nevoni. — Za rybu štira dáti. — Zdravý jako ryba. —

28. Ovoce stromové.

Jablko — jest kulaté trochu splesklé. Na jablku vidíme slupku, stopku, šomolku; pod slupkou je dužnina č. maso,

*) Žábry skládají se z několika řad kožnatých třepk, jenž po obou stranách za hlavou leží; otvory žaberní bývají přikryty kostnatým poklopem aneb koží.

a u prostřed dužniny pět *pouzder se semeny* (jádry). — Na zralém jablku nalézáme slupku zelenou, žlutou a červenou. Dužnina je měkká a nejvíce bílá, chuti zakyslé a také sladké. Jádro v nezralém jablku jest bílé, v zralém tmavohnědé, chuti hořké. — Jablek užíváme syrových, sušených (křížalky) a pečených; také připravuje se z nich mest (vytláčená šťáva) a ocet.

Jablka kdulová, kožená, královská, míšenská, panská (panenská), rajská, růžová; jablka bubínky, cikánky, hranáče, jakubata, renetky, šišiny, zlatňátko a j. — Jablko říšské, — v koleně, — v oku; jablečník.

Jablko od stromu daleko se nekulí. — Jablko rádo zachovává chut stromu svého. — Červivá jablka s dřeva letí (zlé netrvalé). — Tolik lidí, žeby jablko nepropadlo. —

Hruška — tvar od jablka rozdílný, u stopky slabší, u šomolky silnější; v ostatním podobá se jablku, jenže dužnina v hruškách bývá jemnější a šťavnatější, a proto nedají se hrušky tak dlouho přechovávat jako jablka; také chut není u hrušky kyselá. Užitek hrušky je tentýž jako u jablka.

Hrušky citronky, čapaté (pasovky), čáslavky (vosičky, václavky), červenky, housky, hedvábnice, hejtmánky, jakubky, kamenité, krňavky, krvavky, markétky, máslovky, medovky, muškatelky, peregrysky, pergamonky, pyksly a j.

Když hrušky zrají, tekdáž se česati mají. — Neklat hrušek, až dozrají. — Ne všechnem hrušky, druhým jablka,

Sliva — *švestka* jest okrouhlá a sedí na stopce. Na švestce vidíme na povrchu slupku, pod slupkou dužninu a u prostřed dužniny silně smačknutou *pecku* s jádrem. Švestka zralá má slupku obyčejně modré červenou, maso žluté, sladké a šťavnaté; u nezralé je všecko zelené. — Velké švestky vejcovité, barvy nachové, žluté, bílé, jínaté, s dužninou měkší, šťavnatější slovou *duranče*.

K švestkám počítáme také *slivky* (pravky); tyto jsou kulaté a mají také kulatou pecku. Nejznámější jsou: *karlátka* (červené), *blumy* (fialové; největší slovou řimbuchy); *špendlíky* (žluté) nebo zažlutlé) a především *zelenky* č. *renklody* (zelené). Slivy jedí se buď syrové, buď sušené anebo co povidla; také se z nich páli kořalka (slivovice).

Třešně — (sladké višně) jsou kulaté a sladké s pecíkou též kulatou. Známe: *ptáčnice*, *chruplavky*, *voskotoky*; viz číslo 18. — Třešně jedí se buď syrové, buď zavařené a zadělané anebo také sušené. Z černých třešní páli se *vodka třešňová* č. *třešňovka*.

Višně — podobají se třešním, jen že jsou chuti nakyslé. Známe *vislovky*, *amarele*, *sklenice*. Vislovky často se zavařují a suší; také kořalka se z nich páli; ostatně požívají se syrové.

Broskev — tvaru kulatého; povrch je buďto hladký anebo aksamitový; od stopky k vrcholu (temenu) jde rýha (brázdička); dužina velmi šťavnatá, sladko-kyselá, chladící a občerstvující; pecka vráskovitá a velmi tvrdá s hořkým jádrem. Broskev jí se buď syrová anebo zavařená.

Meruňka — ovoce zakulacené; na jedné straně žlutá na druhé červená; povrch aksamitovým pýřím pokryt; maso měkké a šťavnaté; pecka vejčitá a stlačená. — Meruňky jedí se buď syrové nebo naložené.

Ořech — vlaský, ovoce kulaté; na povrchu s pokryvkou (rubinou) zelenou a kožnatou; uvnitř se skořápkou dvouchlopňovou; v tom leží jádro olejnáte, tenounekou slupkou obalené. Zelená rubina chutná hořce a trpce, na vzduchu černá a prsty na delší čas barví; potřebuje se k barvení na černo.

a hnědo. Jadra zralých ořechů se jedí; čerstvá dají se loupati, usušená musejí se u vodě močiti, když se mají loupati. Také dobývá se z nich dobrý olej na jídla a na malování; malby v ořechovém oleji rychle schnou.

Kdo chce jísti jádro, musí ořech rozlousknouti. — **Tvrz** ořech (težká práce).

Mandle — ovoce podlouhlé, trochu smáčknuté, s rubínom (masem) tenkou a vyschlou, a s dvouchlopní peckou děrkovanou a křehkou; v pecce leží jádro, jež známe v obchodu pod jménem mandle. — Rozeznáváme sladké a hořké mandle. Sladké mandle potřebují se do jídla, z nich dělá se mandlové mléko (mandlovina), anebo vytlačuje se olej. Zbytky po vytlačení (mandlové pokrutiny, výhnětky) potřebují se místo mýdla při mytí a praní. Hořké mandle nehoď se za jídlo, ano muohým zvířatům, jako kočkám, pšum, kuřatům, jsou smrtícím jedem. Pražením a vařením pozbývají zhoubnosti své, a proto co takové mohou se co koření do jídla potřebovat.

Pomeranč — kulatý poněkud stlačený; slupka tlustá, kožnatá, na povrchu červenavě žlutá (pomerančová), uvnitř bílá; vnitřek štavnatá pouzdra s mnohými semeny. — Rozeznáváme pomeranče hořké s hořkou šlávou, pomeranče kyselé (bergamotky) a sladké č. čínské. Sladké pomeranče jedí se syrové; z hořkých zavařuje se kůra; z kyselých dobývá se vonný bergamotový olej a z květů drahocenný olej nerolový.

Pomeranč podobá se citron; ten jest podlouhlý, kulatý, zašpičatělý, jasně žlutý, a má šlávu příjemně kyselou, která se potřebuje do jídel a na dělání limonády. Také kůra potřebuje se co koření. Jeden druh (cedrát) má tlustou kůru, která se v cukru zadělává; takovou známe pod jménem cedrátl č. citronát.

Kaštan — (dobrý, jedlý) dozrává na stromě v bodlinaté pokryvce (rubině) as tak, jako kaštan divoký, jen že jsou

bodliny jemnější. Kaštan je na jedné straně plochý s pupem nahnědlošedým, na druhé straně klenutý a ku předu ostrý. Pod skořepinou tmavě hnědou a dosti tvrdou nalézá se ještě jiná plstňatá skořepina, a pod touto teprvá jádro v tenké slupce.

— Rozeznáváme menší a větší *kaštany*; tyto poslední se jmenují *marony*. Kaštany pečené u nás se jedí; v některých jižních krajinách slouží chudšímu lidu za hlavní potravu; také mouka a chléb z nich se připravuje.

29. Ovoce z krovín.

Hrozinky — jsou sušené bobulky ze sladkých vinných hroznů. Sušení odbývá se buďto na slunci anebo v peci. Sušení na slunci jest opět dvojí: ve Španělsku nažíznou stopku hroznu a nechají hrozen na vinném keři tak dlouho viset, až bobule scvrknou; v jižní Francii hrozny uříznou a na slunce k sušení se rozloží. Sušení v peci odbývá se jen při deštivém počasí. — Známe hrozinky *velké č. ciběby* a hrozinky *malé č. korintky*.

Rybés — (rybíz, meruzalky červené) bobulky červené, bělavé, také černé v hrozničkách. Rybíz požívá se syrový anebo zavařuje se na povidla; také víno připravuje se z něho. K rybízu č. meruzalce počítá se také *meruzalka srstka* (angrešt, chlupatka, měchunka); jsou to bobule chlupaté neb bládké, bory zelenavé, žlutavé neb červenavé, jenž vyrůstají na trnovém keři. Srstky jedí se buď syrové anebo zavařují se v cukru; také víno a výborný ocet připravuje se z nich.

Malina — bobulky červené, otlé pýrité, v chomáčky složené. Maliny požívají se buď syrové anebo zadělané; také připravuje se z nich voda malinová, víno a ocet.

Malinám podobají se *ostružiny*; tyto jsou napřed červené a potom černé. Co do chuti zůstávají daleko za malinami. Z ostružin připravuje se též víno a ocet.

Brusnice — (kýhanka) bobule červené až jako hráček velké; požívají se syrové, obyčejně ale zavařené. Brusnice rostou v lesích na nizounkých kříškách. **Brusniční borůvky** podobají se borůvky (černé jahody, číčeretky); bobulky jsou černé a modrým jiným povlečeny. Borůvky jedí se syrové a rozličně připravené.

Liskový ořech — něco stlačený, v jemnou špic na jedné straně se končící, v zelené a rozklané obálce spočívající, s chutným jádrem v hnědé kožce. Liskové ořechy jedí se syrové, a také dobrý olej z nich se mačká. Keř roste v lesích a v zahradách. Květ jsou jehnědy, které vyražejí před rozvíjením listů. Uhli ze dříví je dobré na dělání střelného prachu. Ze stříšlivých větví dělají se holené obrůče.

Trnky — kulaté černomodré, bílavým jiným pokryté. Trnky mají chuť trpkou a stavají se jedlymi, když vymrznou. Také berou se na pálení kořalky a na dělání octa. — Keř je trnitý a mívá krátký blistr na krátkých stopkách dříve než list se rozvíjí.

Šípek — (šípkovice) červený, džbánečku podobný, v němž má ohnivě chlupatých malých oříšků, č. semenecky nalezneme. Šípkovice užívá se na dělání omáček, když byly dřive zasemen a chloupkův zbabeny a usušeny; také do cukru se zadělávají, a to takové slouží v mnohých nemocích k občerstvení. Šípek roste na keři, s ostny, velmi kosovitými. Na kří šípkovém vyrůstají někdy houby, vlasatým hlavám podobné. Přičinou takovýchto výrůstků jest jistý hmyz, růžová žlabatka nazývaný, který pichnutím a položením vajíčka na houby způsobuje. Na šípky stěpují se růže zahradní.

Jahoda — vyhliží jako mnohé bobule; je šťavnatá, má přejemnou aromatickou vůni a jest oblíbenou lahůdkou. Jahoda užívá se buď nepřipravených a nebo do cukru,

víná a smetany zadělaných. Zvláště známy co do chuti příjemné jsou jahody *truskavci*; u těch je zelený kalíšek nejotevřenější, nebo podhnutý; stopky a řapíky jsou řasnaté. — Jahody rostou v lesích na výsluných místech; kořinky jahodníku vyhánějí výběžky s pýřitými listy na dlouhých řapících. Kořen i list slouží co thé. Listem nakuřují se zuby, když bolí od nastuzení.

Hora — vystoupila-li jen malá část povrchu země nad rovinu nepatrně vysoko, jest to *pahrbek* (pařorek); větší vyvýšenina nazývá se *kopec*, ještě větší — *vrch*, *hora*, a největší vyvýšeniny na zemi slovou *alpy*. Stoupá-li vyvýšenina jen zvolna vzhůru a ne vysoko, máme *návrši*. Mnoho hor vedle sebe rozstavených činí *pohoří*.

Části hory jsou: vespod *pata*, nejvyšší místo hory *týmě* (temeno, vrchol), šikmý povrch hory mezi temenem a patou *svah* (úbočí, stráň). Vrcholy v řadě postavených hor nazýváme *hřeben*.

Hory jsou ložiska kovů a kamenů a zřídlo vod. Povrch jejich pokrývají obyčejně nejpěknější lesy. Alpy dosahují svými temeny do studené vrstvy vzduchové a jsou z většího dílu lesů prosty; za to však kryje ty nejvyšší sníh a led, odkudž i jména *sněžka* a *ledovec* pro ně se odvádí. Před alpami stávají vždy ještě nižší kopce; z těch nazýváme přední *předhorí*, ony za těmi *mezihory*, za kterými teprv *velhory* vzhůru až do oblak se vypínají.

Stává též kopečů, jenž časem ze sebe popel, síru, kamenný a jiné věci vyhazují č. soptí; známe je pod jménem *sopky*. Otvor, jimiž sopky hořlavé věci vyhazují, jmenuje se *jícen*.

Dolina — (důl) tak jmenujeme nížinu mezi kopci. Dle hloubky a rozsáhlosti dostává rozličná jména. Je-li nížina

znamenitější, jmenej se *údolí*; nížina kopcí kolem uzavřena — *kotlina*; nížina hluboká a ne široká — *rokle*; hlubina táhnoucí se mezi pohořím — *úžlabí*; těsné průchodiště mezi přikrými skalami — *klouza* (soutěska); nejužší klouza — *presmyk* (průsmyk), *debř*; hlubina něvýměrná — *propast*; mezi skoro kolmými stěnami — *rozsedlina*; nejnižší místo v hřebeně pohoří — *sedlo* (proluka); vodou vymletý důl — *výmol*; místo duté v skále neb zemi — *jeskyně*; místo takové pro zvíře divoké — *doupě*, *brloh*.

Louka — část povrchu země k tomu chována; aby na ní rostla tráva, která by sloužila dobytku za píci. Luka nalézájí se nejvíce v dolinách a na rovinách, kde by kvůli žدارu píce hojnou potřebnou vláhy se dostávalo. Lučinami vlně se, ne-li hučivý veletok, tedy aspoň srčivý potůček. Jeden i druhý může deštěm anebo novým přítokem nadmouti se tak, že voda vytknutou dráhu opustivši lučiny zatáplí. Vítáno a milo to hospodaři, když povodeň travičku ještě ve spánku zimním napojila, nebo mnohá tím přinesená životní síla k jarnímu procitu lučních rostlin přispěla; však naproti tomu smutný jest pohled na dítky flory, jestliže jim v životě letním krásné roucho jejich kalná voda byla potřsnila.

Když tráva na louce dozraje, sekají rolníci travní kosou trávu do řad, potom ji rozházejí, aby uschlala, po jedné straně uschlou obráti, hráběmi hrabou do *slečství*, tu opět obrací a konečně do *kůpečk* složí, aby nezmokla. Před odvezením kůpy opět rozházejí, usušenou trávu č. *seno* ještě obrací a konečně podávkami na vůz naloží. Náklad na voze upevní se pavuzou, která z předu vozu táhlem, v zadu vozicím provazem se přitahuje. Naložený vůz se pak ohrabe a konečně domů potažným dobytkem odtáhne.

V Americe nazývají se lučiny: *prerie*, *savany*, *pampy*, *ljany*, *selvy*; v pustinách *oasy*. — U nás místa suchá, nízkou travou porostlá, slovou *pastvištata*, a vřesem porostlá *vřesoviště*. Suchopár je půda písčitá, ale k vzdělání ještě schopná. Stepi jsou krajiny bezlidné a bezlesé.

Pole — (role) místo připravené, kde obili a píce vyrůstá. — Pole připravuje se (ovšem ne výše stejně) takto: Na zimu orá rolník strniště, zjara naveze hnůj a ten opět zaorá (mísí); před setbou ještě jednou mělce oře. Potomto orání seje obili a *zahrabičním pluhem* je zaorá. — Na to vláčí *branami* pole ná dlohu, přes příčka do kosy (kosmo), a konečně udělá vodní brázdy. — Oráním vzniká na poli *brázda*; jedno zábrání pluhem; *záhon*, sestává ze čtyř brázd; *líha* skládá se ze mnoha brázd; *rozor*, rýha mezi dvěma líhami; *výhon*, dělá se rádlem č. hákem; *ouvrat*, obruba polí; *vodoteč*, hluboký a stálý rozor pro odvádění vody. — Pole pusté, neorané slovo *lado* (pole leží ladem); pole zaorané, které se nechává až k druhému roku, aby se zaselo, nazývá se *ouhor**). (úhor, příloh, oulehle pole). — Pole dělí se od jiného pole *mezi* a *mezníky*. — Škodná na poli dělat jest hříšné.

Zahrada — ohrazené místo, kde ovocné stromy, zelenina a květiny se pěstují. Ohrada může být zděná, dřevěná, smíšená anebo samorostlá. Dřevěné ploty staví se nejvíce z kolů, latí a pletiva; k pletivu berou se slabé tyčky (plaňky), trny, proutí a j. Od slova plést odvozuje se slovo *plot*. — V zahradě procházíme se po cestičkách (pěšinkách), odpočíváme na lavicích a pohovkách, sedáme v stínových besídkách, hledíme do vzdálených krajin s povýšených letohrádků a altánků. V zahradě spatřujeme kolem sebe záhony s různobarevnými květinami, páreniště s chutnými zelinami, skleníky se vzácnými rostlinami a travnaté plácky co oasy mezi klikatými pěšinkami. Zahradník vychovává na zvláštním místě ovocné stromky, a jako učitel přesazuje on ve své školce z nižší třídy do vyšší, až pak škole odrostlé vychovance do světa vysýlá, aby uesli hojněho užitku.

Les — místo na povrchu země, kde nám ve vysokých stromech vyrůstá dříví k palivu, stavbě, nástrojům; na uhlí a j.). Jindy strniště spalovali; a popel sloužil za mrvu; od slova horečti udrželo se jiného úhor, ouhor, který byl životním jiným

Rozeznáváme stromy jehličnaté a listnaté. — *Nálesný* musí jako zahradník semeno lesních stromů sázeti a mladé stromky výchovávali. Staré stromy nejradijněji v zimě se porážejí (kácejí). Místo stromů zbavené slove *myt* (paseka); místo mladým dřívím porestlé *mláz*; místo s vysokým dřívím *vysoký* (věký) *les*. V mladém lese stojí stromky hustě při sobě, činí *houšt*. Od času k času klestí se slabé dříví, aby zbylým kmenům k zrůstu potřebného světla a vzduchu se dostalo. Po průsekru možno přijít do hustých lesů.

Kromě svrchu uvedeného užitku jsou lesy takřka hlavní nádržkou dešťové a sněhové vody, která, pramenem se prýtic, potoky a řeky napájí.

Potok. — Země ssajo dešťovou a sněhovou vodu, již opět někde pramenem vydává. Sběhnutím se dvou a více pramenů vznikne *potok*; sběhnutím se dvou a více potoků vznikne *řeka*; ze dvou a více řek bývá *veletok*, který, vina se v řečistě mezi pravým a levým *břehem*, do rozsáhlého moře ubíhá. — Kromě tu jmenovaných vod známe na zemi *kalužiny*, *močály*, *baňa*, *rybníky*, *jezera*. — Tekuté vody navlažují krajiny, ženou mlýny a jiné stroje, nesou lodi a chovají veliké množství ryb.

Silnice — (sílná cesta, hradská cesta) cesta hrubým kamenním podložená (štětovaná) a drobným kamením (drtí, šutrem) posypatá. Jízdou silnice se kazi, vyjezdí se, také voda silnici trhá. Na zprávu sváží se kámen na hromádky. Cestař roztlučká a rozdrobuje kladivem ono kamení, vymleté a vyjezděné dolíky zasypává, bláto a prach seškrabuje a drn odrypává. Taková práce děje se pod vedením a dohlídkou *nácestného*. Aby voda na silnici velké škody nedělala, musí být ona vypouchle stavěna, vodotoky, splavy, průplavy a příkopy opařena. Na zprávu silnic dlužno jest, aby občané odváděli *clo* (mýto, mejto, cestné). K vybíráni clo č. cestného je ustanoven *celný* (mejtný). Dle *celné za-hrádky* poznati jest *celnici*.

31. Hmyz.

Moucha — (domácí) tělo měkké, dvěma vroubků na tři členy oddělené: hlavu, hrud (prsa), břicho; na místě huby chobot v koleno zahnutý, a k ssání zřízený (sosáček); oči veliké; na hrudi šest článkovitých noh, na zádech dvě blánitá křídla; břicho žlutavé. — Moucha domácí může svým sosáčkem ssáti a lízati, nikoli píchat; tot dělá moucha *pichlavá* svým pichlavým chobotkem. Článkovité nožky jsou chlupaté, a ty slouží muchám místo kartáčků ku čidění těla. — Mouchy rozmnožují se k mrzutosti lidí velmi četně, a sice takto: Do hnoje a vůbec do hnijících věcí položí množství vajíček; při teple vylezou z vajíček již za půl dne malí červíčkové (larvičky); tito živí se hmotou, v níž se byli vylíhlí; as za dvě neděle zaobalí se do tuhé obálky a spí; v tomto stavu jmenujeme je *kukly č. pupy*. Za týden nebo za 14 dní vylezou co mouchy. Na zimu mouchy pocházejí; jen v stájích a teplých místech některé přes zimu vydrží. Pohybováním křidel při létání způsobují *bzučení*.

K muchám počítáme ještě: *masařku*, *ovada*, *komára*; *mušku zlatou* a j. — *Masařka* má břicho barvy lesklomodré jako naběhlá ocel. Zdržuje se nejraději v masných krámcích, v kuchyni a j., kde maso bývá. Přicházívá také někdy do bytu, vráží do oken a svým bzučením prozrazuje se. Vajíčka klade do masa. — *Ovad* (bzíkayka) je největší moucha u nás; pronásleduje zvlášť koně a hovězí dobytek, který před ní utíká (bzíká). Zdržuje se na pastvinách a blízko lesů. — *Komár* má štíhlé tělo, dlouhý ssavý chobot, dlouhé nohy. Chobotem píchá a ssaje krev. K večeru lítají komáři v nesčíslných hejnech a provozují výrievý tanec. Vajíčka klade na listy aneb na jiné věci na vodě plouvoucí. Larvy a pupy slouží mnohým rybám za potravu, a komáři laštovkám a jiným ptákům. — *Muška zlatá* je zlatě zelená a poletuje v slunci na květinách.

Moucha mu na nos sedlá. — *Moucha mu přes nos přeletěla* (hněvatí se pro málo). — *Vláčí se co moucha z pomýji* (zdlouhá).

Zimouchy (z komára) veiblouda strojí. — *Úlnul* co pták na lepu, co moučka na medu.

Včela — tělo oblé, bříško klubokým vřezem od prsou oddělené, ústní ústroje kousavé, v chobot prodloužené, tykadelá (růžky na čele) malá, 6 noh a 4 blánitá křídla. — Rozeznáváme mezi včelami *matku* (královnu, samici), *trubce* (samce) *dělnice* (pláštnečky). Matka a dělnice mají žihadlo, trubci žádné. Včely žijí ve společnostech v oulu a v dutých stromech. Když se včely do oulu přistěhují, přetáhnou dělničky celý oul *dlužší*, t. jistým klím, jež na smolných poupatech březových, kaštanových a j. nasbírají. Na to počnou stavěti *plášt* (pláštěv), která sestává z buněk šestihraných. Plášt je z vosku, a vosk připravují včeličky ve svém těle z prášku, jež na kvítkách byly smetly. Mezi tím, co jedna část dělniček plášt staví, snáší druhá část do hotových buňek *med*. Med ssají včeličky z květů medonosných a ústy jej opět vydávají. Buňky medem naplněné zalepí včelky voskem. — Mnohé buňky nenaplní se medem; do těchto prázdných klade včelička matka vajíčka; do každé buňky jedno. Za tři dny vylihne se larvička; tu krmí dělničky medem a květovým práškem. As za pět dní dělničky buňky víčkem přikryjí; a larvička se zakuklí; za 8 dní vyleze z buňky včelička. Celá ta proměna trvá as 20 dní. — Když z jara mladé včely příliš se rozmnoží, vystěhuje se jeden díl pod vedením nové matky a vylídá si nové bydliště; toto výstěhování jmenuje se *rojení*, a včelky s matkou *roj*. — Nejdou-li včely na půdžim žádné potravy, zúží vchod do oulu a zlepí opatrně všechny skuliny; z nasbiraného medu tráví v zimě, co z jara zbývá, jest výtěžek včelaře.

Posud tu popsané cbování-se včeliček jest v sku tku podivuhodné a chvalitebné. V srpnu však nastane veliký boj; dělnice vrhnou se na trubce a všechny zavraždí a z oulu vyhodí. Také více matek nežli jedné se netrpí. — Čmelák, — Vosa.

Mezi včely nedmýchej. — Od včely med, od hada jed. — Čím více se člověk včel chouli, tím více se za ním sypou.

Motýl — tělo válcovité a článkovité, 4 křídla šupinkami pokrytá, ústní ústroje ssavé, chobot v. kotouč svinutý, tykadla. — Rozeznáváme motýly *denní*, *večerní* a *noční*. Denní motýlové (deňátky) mají tělo štíhlé a křídla krásně zbarvená, kolmo postavená; litají ve dne. Večerní motýlové (večernátka, večerní můry) mají tělo tlusté, do špičky končící, křídla temně barevná a rozložená; litají v soumraku. Noční motýlové (nočňátky, noční můry) mají tělo tlusté a ohlupaté, křídla málo kdy jasná, při sedění střechovitě sklopená nebo rozšířená; litají ve tmě.

Nejznámější denní motýlové jsou: *motýl fiálkový* s křídly světlohnědými; *motýl kmínový* (otakárek), žlutý se širokým černým krajem; *motýl zelený*, bílý.

Motýlové večerní: *smrtohlav* s nákresem v podobě umrlčí hlavy na svrchní straně prsní části; *lisaj sosnový* barvy popelavé.

Motýlové noční: *hedvábník*, barva bělavá, (ostatní viz hedvábí str. 86.), *borovník*, hnědý; *dubovník*, šedý; *prsteník*, *drvopleň*, *zpínač šeříkový*, *moli šatní* a *obilní*.

Chroust — (májový, babka) tykadla krátká, krovky rohovité a rudohnědé, pod krovkami křídélka kožnatá a složená, hlava, prsa, břicho a nohy černavé, po stranách malé tříhrané bílé skvrny, zadní část těla zahnutá. — Chrousti živí se listím některých stromů; vyskytuje se v máji a koncem máje opět již hynou; velikou část jich vyluhí ptáci. — Chroust klade vajíčka do země; z vajíček vylíhnou se *ponravy* (pondrav, konrad, kunrad), t. tlustí bílí červi, jenž žijí pod zemí as 5 let a kořínky se živí; tím nadělají v polích a zahradách častokráté mnoho škody. Krtkové a vepřový dobytek jsou hlavním nepřitelem ponrav. Ponrava se pak zakuklí, a z té vylíhne se chroust, který v máji ze země vylézá,

Housenka — tělo válcovité, ústní ústroje kousavé, na předních kroužcích 6 krátkých rohovitých noh, na zadních,

kráužcích několik párů měsítých pahýlků čili panožek. — Housenky jsou larvy motýlů; tito kladou vajíčka na rostliny, kde by vyšlachtené housenky potřebnou potravu nalezly. Housenky potřebují mnoho potravy; ony sylékají několikrát svou kůži, a když byly dospěly, zaobali se ve hmotu vláknitou, kterou si ze šávy vlastního těla, na vzdachu tuhnoucí, utvořují. V tomto stavu jmenujeme je *kukly* (pupy). Větší část kukl nehybá se, aniž přijímá nějaké potravy; po čase, proměnivše se v závitku, vylézají co motýlové. — Housenky jsou, vyjímajice hedbávníčka, škodlivé.

Pavouk — tělo ze dvou dílů, t. z. hlavy a břicha, složené, břicho veliké a nečlánkovité, vejčité anebo kulaté, na zadním konci břicha bradavičky, tři neb čtyři páry očí, 8 noh. — Pavouci umějí soukatit vlákna z bradaviček a tkají z nich síti a tenala (pavučinu); oni kladou vajíčka, mladi sylékají několikrát kůži, neproměňují se však jako housenky, a nemají žádných tykadel jako motýlové; jsou velmi draví. Na pavoucích možno poznati také povětrnost. Před pěknou povětrností vylézají, pavouci ze své skryše a předou; před špatnou zalézají do kouta.

Pavouk křížový má na vejčitém bříše nahore, nákres v podobě kříže. — **Pavouk domácí** má břicho vejčité; zdržuje se v domích a přede si v koutku pavučinu, do níž odoře sítí kořist, svou clapá. — **Pavouk u vrat**; **pavouk divoný**, **divoký člověk**.

Mravenec — hlava tříhraná, oči veliké, prsní část tenká, břišní tlustá; samečkové a samičky s křídly, dělničkové bez křídel. — Mravenci žijí ve společnosti také včely. Dělničkové snášejí rozličné látky a staví z nich podzemí obydlí o několika patrech a s přemnogými chodbami. Do obydí snášejí společně potravu, jako: ovoce, malá mrtvá zvířátka a j. V obydí přechovávají také larvičky své, jež při pěkné povětrnosti na slunci svýnášejí a při nehodě opět rychle do skryšo odvlékají. Larvičky mra-

venčí známe pod jménem mravenčí vajíčka, jimiž ptáky krmíváme. V zimě mravenci spí. — Mravenec a kobylka.

Rak — (říční) hlava a prsa v jednom kuse, povrch tvrdý, černavě zelený, oči na násadkách, tykadla dvě velmi dlouhá a dvě krátká, na prsou pět páru noh a na kroužcích břicha ještě několik malých nožek, na předních nohách *klepela*, v ocase čtyry listnaté ploutve. — Rak říční žije v řekách a potocích obyčejně mezi kameny. Pokrývku tvrdou svlékají každoročně, již novou nahražují; tato jest zpočátku měkká, a rak s měkkou pokrývkou jmenuje se *kabátník* (linák). Před svlékáním nalézají se v žaludku račím dvě polokulatá zrnka, tak zvaná račí oka, jichž v lékařství se užívá. Raci považují se při tabulích co lahůdka. Památno jest, že povrch těla jejich při vaření zčervená. Rak dýchá žabrami. — Rak na *něži*, rak *nemoc*.

Ne vždy rak, také někdy žába (nemůže vždy dobře se dařit!).

— Leze opak jako rak. — Mladého řaka starý rak trestal, proč leze znak, neukázal mu lépe jak; i lezou oba podnes tak.

Hlemejžď — (zahradní) tělo měkké, sliznatou koži obejmouté; na hlavě dvě *tykadla* a na jejich koncích oči; pod tykadly dvě *makadla*; vespod široká *ploska* ku plazení; skořápka skoro kulatá s okrouhlým otvorem a na povrchu s rusohnědými pruhý. — Hlemýžď zahradní zdržuje se nejvíce v zahradách a živí se rostlinami. Masitá ploska slouží mu při lezení za nohu. Tělo může do skořápky vtáhnouti. Na zimu zaleze vypasený hlemýžď do listí neb do mechů, vtáhne tělo do skořápky a zadělá otvor vápnitým lepem; na jaře ztvrdlý lep rozmočí a počne znova žít. Mladě živí se hněd na počátku slupkou z vajíčka, z něhož se vylíhlo. Hlemýždi se jedí, a za tou přičinou krmí se ve zvláštních oborách. — Slimák (plž), mlž (mušle).

Kdy hlemejžď zajice dohoní?

Červ — (dešťovka, žížala) tělo oblé, válcovité, kůže kroužkovitá, bledě červená, na každém kroužku dva páry

krátkých štětinatých noh. — Dešťovka zdržuje se ve vlhké zemi, žíví se kořínky a měkkými rostlinnými částkami. V deštivém počasí vychází na povrch země, v zimě hluboko se zavrtá. Krtek a mnozí ptáci žíví se dešťovkami.

Mezi červy počítáme také *píjavici*, *škrkavku*, *tasemnicu*. Píjavice (pijavka) žije v stojatých vodách s bahnitou půdou, zvláště v Uhersku, Srbsku a Valašsku; přikládá se často nemocným lidem na tělo, aby krev vyssala; tím bolesti přestávají. — Škrkavka žije v slřevách lidských, zvláště v slřevách dětí. — Tasemnice žije též v útrobach lidí a způsobuje bolesti a nemoci.

Kroutí (vine) se jako červ. — Vzítí někomu červa (zkrotiti někoho, jako to dělali psům odejmutím uzdičky před jazykem; nebo domnívali se lidi, že uzdička je červ, který vztéklost u psa působí). — Červ v srdci (ve svědomí) hryznoucí. — Uvrženu být do pekla, kde červ neumírá a oheň nehasne.

Moucha, včela, motýl, chroust, mravenec — mají tělo článkovité a bez kostry, kladou vajíčka, z těch vylíhnou se zvířátka, kterým říkáme vůbec *larvy*; larva proměňuje se v *kuklu*, a z kukly vylézá zvířátko, které se podobá opět onomu křídla tému, jenž vajíčka klade. Mimo to nedýchají tato zvířátka hubou, t. plícemi, nýbrž zvláštními otvory, jež spalujeme po stranách těla takovýchto zvířátek; otvory tyto jmenujeme *prádušnice*. Zvířátka takto uspořádaného těla slovou *hmyz*.

Pavouk, rak, hlemýžď, červ — nemají tělo jako moucha, včela atd., aniž podlehají svrchu uvedeným proměnám, nejsou tedy hmyz; však hmyz, pavouky a raky — jmenujeme pro jejich článkovité tělo a nohy *členovce*; hlemýžď a červ náležejí do jiné třídy.

32. Květiny.

Růže — květ bílý nebo červený na trnitém kří; vůně libezná. — Nejjednodušší růže je *růže šípková*, nejkrásnější *růže zahradní* čili *stolistá*. Tato má lístky červené, a sice

ná krajích bledě, na k středu jasně červené. — Pro krásu a příjemnou vůni pěstuje se v zahradách. Růže stolistá nazývá se královnou mezi rostlinami. — Z květových lupenů dělá se růžová voda a drahý olej. Růže je obraz mladosti.

— **Růže červenost na tváři** (ruměnec); **růže zapálení na těle**; **růže ozdoba**.

Čas růže přináší. — **Červený jako růže.** — **Tvář zmočila se bledota, rtů zvadnuly růže.**

Karafiát — květový lumen vroubkovaný, kalich výdole šupinkami pokrytý, lodyha kolínkovitá, list uzounkový a na kolínkách. — Karafiát chová se pro příjemnou vůni v zahradách a pokojích. Počítá se mnoho odrud karafiátů. — Známý jest karafiát *planý* čili *sklizečky* (hvozdík kartouzek).

Lilie — květ bílý a vonný, list kopinatý, lodyha s cibulí. — Lilie chová se pro ozdobu v zahradách a považuje se za obraz čistoty a nevinnosti. — Je také lilie *slatá*; tato má barvu pomerančovou a chová se vše pro ozdobu nežli pro vůni.

Fiala — květ bílý, červený, fialový a také žlutý v hrózných a na krátkých stopkách. Známe mnoho odrud. Zimní fiala má lodyhu keřovitou a list nezoubkovaný. — **Fialka vonná** (violka) je nizounká; ona má květ fialový, list srdčitý a vroubkovaný; kvete v březnu a je to obraz skromnosti a pokory. — **Fialka trajbarová** čili *maceska* nevonnéj má květ růžový a listy srdčité a vroubkované.

Petrklič — (prvosanka) květ žlutý v okolíku, list velmi svraštělý, na kraji vroubkovaný, kvete v dubnu. — **Prvosanka zahradní** (aurikule) má list kožnatý a hladký a jest rozličně zbarvena.

Zvonečky — koruna modrá, tvar zvonkovitý; roste různo po lukách a nevonnéj.

Zvoneček — koruna modrá, tvar zvonkovitý; roste různo po lukách a nevonnéj.

Pomněnka — květ jasnomodrý (blankytový) v středu žlutý, list bez řapíku. Roste na vlhkých lukách, podle tekoucích vod, podle rybníků. Oblíbený to kvítek a známý co obraz přátelského upamatování.

Chrpa — (modrák) květ světlomodrý, někdy také bílý a červený; list úzký. Roste na rolních mezi obilím a kvete v červnu až do srpna. — Modrý jako chrpa.

33. Svět.

Země — obydli lidí a zvířat. Povrch země skládá se z 1 dílu suché země a ze 3 dílů vody. Vnitro chová v sobě kovy, kameny a jiné minerály; prostor kolem země vyplňuje vzduch. Země má podobu koule, která čítá v průměru skoro 1720 mil; ve 24 hodinách otočí se kolem sebe (kolem osy), a v roce (v 365 dnech, 5 hod., 48 min, 48 sek.) oběhne slunce. S otáčením (kolotáním) země vypadá to as tak, jako s otáčením kola při voze, který jede. Otočení země kolem osy je otočení kola kolem nápravy; oběhnutí země kolem slunce je as tolík, jako objetí kolem nějakého kopce, s tím však rozdílem, že n. p. břeb v ráfu při jednom otočení kola kolem osy několik stop a kolem kopce snad několik hodin vykoná, kdežto na zemi každé místo, ležící v největším kruhu (v horkém pásmě, pod rovníkem), ve 24 hod. 5400 mil, a země sama kolem slunce v roce as 130 milionů mil oběhnouti musí.

Otačením země kolem osy vzniká den a noc. Kolotáním kolem slunce povstávají čtyři roční časy. První úkaz můžeme si as takto představiti: Držme kouli proti rozžhaté svíčce, i spatříme, že povrch k světlu obrácený osvětlen jest, a že část od světla obrácená ve tmě se nalézá. Rovněž tak jest to se zemí; povrch k slunci obrácený je osvětlen, a povrch na protější straně je ve tmě. Lidé, kteří bydlí na osvětleném povrchu, mají den, onino ve stínu — noc.

Kolotáním země okolo osy přechází osvětlená část, dle tmy a tmavá do světla, t. den a noc spolu se střídají. Přecházení světla do tmy a tmy do světla děje se zpomenáhla. Když po noci nejprvnější denní světlo pozorujeme, říkáme že se rozdenívá, rozbřeskuje, že je *ráno*, později že je *dopoledne*, a když slunce nejvýš nad námi stojí, že je *poledne*, potom *odpoledne* (spoledne). Když denního světla ubývá, říkáme že se smrká, říčí, že je *soumrak*, až pak nastane *večer* a konečně *noc* (dopúlnoci, půlnoc, spúlnoci). — Kolotání země okolo slunce můžeme si as takto představit: Skrže nějakou kouli, třeba skrže klubko, prostrčí se drát, a na střed nějakého prkénka přilepí se vosková svíčka. Prkénko s rozžatou svíčkou nakloňme a na stole podepřeme tak, aby činilo plochu naklopěnou. Úhel klonu budiž mezi 20 a 30 stupni. Nyní postrčme klubko na drátu tak vysoko, aby drát s klubkem tutéž činil výšku, jako rozžatá svíčka, potom vedme klubko kolem svíčky tak, aby drát, stoje na vodorovném stole kolmo, spodním koncem prkénka se dotýkal. Při takovém pokusu uvidíme, že jednou střed, po druhé vrchní, potřetí spodní část klubka více bude osvělena. Podobně má se naše zeměkoule k slunci na své roční dráze; jednou padá na krajiny, v kterých bydlíme, více světla a tepla, podruhé méně. V první případnosti máme *léto*, v druhé *zimu*. Přechod ze zimy do léta jmenujeme *jaro* (vesna), přechod z léta do zimy — *podzim* (jesen). Jaro počíná dne 21. března, léto dne 21. června, podzim dne 23. září a zima dne 21. prosince.

Slunce — je koule jako naše země, mnohem ale větší; její průmér je as 112krát delší. Z čeho slunce se skládá, není posud známo; to ale víme, že osvětuje a zahřívá naši zemi. Vzdálenost slunce od země počítá se na 20 milionů mil. My lidé vidíme za dne slunce po každém na jiném místě, a to nám přichází, jako by slunce šlo, a my se zemí stáli. To však jest naopak, slunce stojí, a my lidé se otáčíme se zemí. Takové zdánlivé pohybování můžeme pozorovat, když

na lodí ploveme. Břeh a předměty na břehu jakoby ubíhaly, a my s lodí jako bychom stáli, a předc je to naopak. Krajinu, kde vidíme zrána slunce vycházet, jmenujeme *východ*, kde o polednách stojí — *jih*, kde k večeru zapadá — *západ*; naproti jihu leží *sever*. Východ a západ nejjistěji nalezneme v měsíci březnu (dne 21.) a v měsíci září (dne 23.). Ony čtyry krajiny nazýváme také *čtyry úhly světa*.

Měsíc — je menší nebeská koule nežli naše země; jeho průměr obnáší as $3\frac{1}{2}$ krát mň nežli průměr země. Světlo dostává od slunce. Měsíc obíhá naši zeměkouli a spolu se zemí slunce. Postavení měsice k slunci a k zemi jest tak rozmanité, že nemůžeme každou noc jeho osvětlený povrch v stejném tvaru viděti. Jednou, a to brzy po západu slunce, objeví se nám jen jako stříbrný srpek, který jest hřbetem k západu obrácen. Srpek den ode dne se šíří, až po 7 dnech yzroste tak, že osvětlený jeho povrch ploše v poloukruhu se podobá; tehdáž máme *první čtvrt* měsice. Opět po 7 dnech ukáže se osvětlený povrch co plocha v úplném kruhu, a tehdáž je měsíc v *úplíku*. Potom měsice ubývá od strany západní, až po 7 dnech osvětlénou část jen jako plochu v poloukruhu spalříme; *poslední čtvrt* to měsice. Od té doby trati se měsíc vždy více a více, až konečně zmizí. Tehdáž je měsíc obrácen k zemi svou tmavou stranou, a tu říkáme, že máme *nový měsíc*. — Kromě toho postavení měsice k zemi a slunci stává se také, že měsíc mezi slunce a zemi někdy tak stoupí, že obyvatelům některé části země díl anebo celou sluneční kouli na čas zakryje; takový úkaz jmenujeme *zatmění slunce*. Stoupí-li země mezi slunce a měsíc, může i *zatmění měsice* následovat;

Hvězdy — jsou nebeská těla, slunci, měsici a zemi podobná. Mnohé hvězdy mají své vlastní světlo jako slunce, ony z místa svého nikdy nevystoupí; takové hvězdy jmenujeme *stállice* (vůz, polarní hvězda, mléčná cesta). Jiné hvězdy jsou těla tmavá jako naše zeině, světlo dostávají též

od slunce, jež ony jako země obíhají; takové hvězdy jmenujeme *oběžnice č. planety* (venuše - večernička - jitřenka). Jiné opět menší obíhají planety větší, a těm říkáme *družice č. trabanty*. Měsíc jest takovým trabantem k naší zemi. Jiné jsou opět *vlasatice č. komety*, Jenž za sebou vlekou ohňovou zář. Slunce, měsíc, hvězdy a zemi nazýváme svět.

Synu! vzezří k výši nebe,
sklop své oči k země pláni,
pohruž oko vnitřní v sebe,
a pak klekní v děkování;

Nebi dal Bůh hvězdy jasné,
země stvořil kvití skvostné,
moři stvořil perly krásné,
tobě stvořil — srdce etnostné.

Dle Jablonského.

34. Části těla zvířecího.

Roh — výrostek tvrdý, obyčejně ohnutý, na hlavě mnohých ssavců. Rohy slouží zvířatům k obraně, jimi trkají, napichují, vyluzují. U jelenů větevnaté rohy slovou *parohy*. Z rohů mnohé věci soustružník hotoví.

Roh, *pýcha*, *drzost*; roh k *troubení*; růžek na *střelný prach*; roh na *hlemejšdi*; roh u *domu*; roh *hojnosti*; roháč, rohatina, rohlík.

Zmrzlý jako roh. — Dobré býdlo rohy má. — Narostly mu rohy. — Bůh pyšným rohy sráží.

Kopyto — rohový spodek nohy u koně, krávy a j. Kopytem zvíře kopá, a proto kopyto.

Pazneht — díl z rozděleného kopyta. V kopytě i v paznehtu leží prsty zvířete. Kopyto i pazneht sestávají z látky

rohové, dosti tvrdé, a chrání takto měkké prsty před úrazem, as tak jako nehet na ruce. U koně podkládá se kopyto *podkovou*, t. koně se kovají.

Dráp — (pazour) nehet úzký na prstech ptačích a na prstech dravých zvířat. Dravci drápy do kořisti zatínají, i také jimi drápejí. — Pazourek česneku, pazourek *křesací kámen*.

Křídlo — (perut) končiny ptačího těla na místě předních nohou. Křídla slouží ptákům k létání, někdy k veslování v běhu, a někdy i k plování ve vodě. K tomu cíli jsou opatřena silnými pery, tak zvanými brky, jenž, jsouce řadem postaveny, potřebnou šířku pernatému veslu dávají. Ptáci mají po dvou křídlech; hmyzové mívají také čtvero. Křídla hmyzů liší se od ptačích také tím, že jsou rohová aneb blánovitá.

Křídlo u větrného mlýna; — *při vojsku, u domu, dveří*; *křídlo ochrana*.

Pod křídla svá slepice shromažďuje kuřátka. — Chce litati dříve, než mu křídla dorostia. — Utéci se pod křídla něči.

Ploutev — je u ryb to, co křídlo u ptáků. Ploutvemi ryby ve vodě se odstrkují a vznášejí. Jedny ploutve sedí na bříše, druhé na prsou, jiné na hřbetě a opět jiné na ocase. Sestávají z tenké mezi kostmi napnuté blány.

Tlama — otvor u hrubších zvířat, jímž potravu přijímají. U dravých zvířat jménuje se llama také *mordá*. Ptáci mají na místě huby *zobák* bez zubů.

Ocas — (chrost, ohon, oháňka) zadní část těla zvířecího. Ptákům a rybám slouží ocas k veslování; dobytku k oháňení. Myslivec jmenejí ocas u zvěři *péro*.

Ocas zadní věc, — *dluh*, — *zbytek*; *ocáskovec luční*. Kdo za rohy nedrží, za ocas jistě ně. — Zlý pes sám na svůj ocas štěká. — Lišku po ocase, lva a medvěda po pazouřích poznáš.

35. Části rostlin.

částečně je uvedeno, aby bylo možno všechny části jednotlivých druhů srovnat.

Kmen — spodek stromu z kořene vyrůstající; jest dřevnatý, mnoho let trvající. Na kmeně rozekláváme kůru, lýko, běl, dřevo a dřeň. Viz „Strom“ str. 80. Zeliny a mnohé bylinky mají na místě kmene *lodyhu*, trávy a co takové i obilí — *stéblo*, sítiny — *síť*, a mnohé květiny jako tulipán — *stvol*. Kmen, lodyha, stéblo, síť, stvol nazývá se *peň, stonek*.

částečně je uvedeno, aby bylo možno všechny části jednotlivých druhů srovnat.

Větev — (konár) díl z pně rostliny vyrostlý a rostlině obyčejně podobný. Větve za jedno léto vyrostlé slovou *rozhy* č. *létorostí* (ratolesti); tyto činí druhého roku *smítky* a třetího roku *větve*. Zakrsáním větví dělají se *trny, paprucky* (u víná) a *úponky* (u hrachu).

Ratolest — viz větev.

List — odlupek s povrchu stonkového; počátek má v pupenu. Části listů jsou: *pošva, řapík, široká čepel* se *žebírkami* a *žilkami*. List může být: okrouhlý, vejčitý, elliptiční, kopinatý, mečovitý, srpovitý, srdceitý, ledvinovitý, šípovitý, špendlíkovitý, hladký, vroubkovaný, zoubkovaný, pilovaný, vyštěrbený, laločnatý, chobotnatý, kracovitý, dřípnatý a j. Vrchní plochu na čepeli jmenujeme *líc*, spodní drsnou *rub*.

Květ — vyrůstá z poupeče a vyznačuje se svými krásnými barvami. Na květu rozekláváme *stopku* a *květ* vlastně. Konec stopky nazývá se *lůžko*, na lůžku spočívá *kalich* se zelenými lupeny, a *koruna* s barvenými plátky. Vrchní široká část plátku slově *čepel*, spodní *nehel*. V koruně nalézáme *tyčinky*, skládající se z *nitek* a *prášníků*; dále nalézáme *semenník* č. *vaječník* se *čnělkou* a *blíznou*. — Koruny tvar bývá: trubka, koflík, nálevka, zvonek, kolo, tlama, pysky, křídla a j. Dle tvaru dostává koruna též jméno: trubkovitá, koflíková a t. d. — Podobně i kalich rozličně se tvoří;

známe kalich miskovitý, šálkovitý, trubkovitý, na fouklý, rozklaný, laločnatý, zavřený, sklímený a j. — Květy na rostlinách staví se do jistého pořádku, a dle toho obdržely rozličná jména. Rozehnáváme *klas* (při obili), *palici* (při kukuřici), *jehnědy č.* *kočičky* (při vrbě), *hrozen* (při víně), *latu* (při ovse), *kytku* (při modrému bezu), *okolík* (při mrkví), *chomáč* (při lípě), *přeslen* (při kozilistu) a j.

Ovoce — (plod) vyrůstá na rostlinách po odkvětení jich. Známe ovoce *peckovité*: višňy, slívy; ovoce *luskovité*: hrášek, řísole; ovoce *nažkovité*: kmín; ovoce *obilkovité*, *obilky*: obilí, trávy; ovoce *tobolkovité*: mák; *šešulkovité*: hořčice; *ořechovité*: líška; ovoce *bobule*: angrešt; ovoce *jablko*, *šišky*, *jehnědy* a j.

Símě — leží v ovoци, a sice v přehrádkách, peckách, chlopních. Símě samo, t. jádro je obalené slupkami a kožkami. V semeně leží skrytý *kel*, krerý, byvá do země uložen, kořínek a pírko ze sebe pouští.

Kořen — část rostliny, již se ona v zemi drží. Rozehnáváme kořen *peňovitý* a *nepeňovitý*. První má tělo a větve; druhý nemá těla a hned ve větve se rozkládá. Tenounek větvičky nazývají se *vláseničko*.

36. Úkazy na obloze

Oblak. — Z vody vystupují páry, které, srazivše se studenem ve výšce ve vodní bublinky, oblak tvoří. Těžší oblak vznáší se bliže k zemi, lehčí výše od země. Barvy oblaku jsou rozličné, jsou totiž oblaka bílá, šedivá, modrá, žlutá a červená. Čím hustejší oblak, tím tmavější barva, čím řidší, tím jasnější. Tmavý oblak nazýváme *mrakem*. Slunce barví oblak červeně; tuč červenou barvu známe pod jménem *červánky*. — Co do skupení a tvaru oblaku rozehnáváme: *řasu*,

kupu, slohu a tuči. Řasou jmenujeme oblak bělavý, který brzy jako větve, brzy jako kadeře po obloze se rozkládá. Kupou slove oblak zakulatěný, kopci podobný. Sloha vyhlíží jako veliká voda se světlými pruhý. Je-li sloha deštivá, jest to pak tuče. — Oblaka zastiňují slunce a chráni nás takto proti žhavým paprskům. V oblacích připravuje se déšť, který svlažuje zemi a živí prameny. Oblaka zdobí také oblohu.

Mlha. — Vodní páry zkopalní někdy blízko země, a to jest mlha. Zkapalnění takové stává se nejvíce na jaře a na podzim, když jest vzduch studený. Kde mnoho vod, tam mnoho mlhy.

Déšť. — Kapinky mlhové, když ve vzduchu stekou, tvoří kapky větší, které pro vlastní tíži, nemohouce se ve vzduchu udržeti, dolů co déšť padají, prší. Když kapinky sotva viditelné padají, říkáme, že mží větší kapky činí deštíček, kapky obyčejné velikosti déšť, kapky veliké a prudké — lijavec, a když voda celým proudem s oblaků padá, říkáme, že je prátrž oblaků. — Dle velikosti a rozsáhlosti dešť rozeznáváme déšť místní, který zasahuje jen malé místo; přeháňku, když jen krátce déšť trvá; a déšť pozemní, který po celém kraji jest rozšířen a dlouho trvá.

Rosa. — Země a na ní těla zahřejí se za dne jasného a teplého. V jasně noč chladne země, a chladnouc ochlazuje také ji nejbližší vzduch a ve vzduchu tom obsažené vodní páry, které, byvše tepla zbaveny, kapalnějí a na těla se usazují; kapky ty jsou známá rosa. Pod mrakem se rosa nedělá, protože teplo skrze mrak uběhnouti nemůže, také při větrném počasí nebývá rosý, protože vítr páry rozhání a kapalnění zamezuje. — Ochladí-li vychladlá země i vzdálenější páry, tvoří se mlha. — Když se půda orosená tak ochladí, že rosa zmrzne, udělá se tak zvaný padlý mráz č. jím. To se stává zvláště při oblevě v zimě; tehdyž dotý-

kají se páry vodní studených těl, jako zdí, rostlin, a zmrznou.

Sníh. — Přichází-li oblak do vzduchu studeného, kde části vodní mrznou, udělá se sníh. Základ sněhu jsou šestirohé hvězdičky z tenounkých jehliček složené. Při tuhé zimě padají hvězdičky neporušené, při oblevě spojují se hvězdičky v chumáčky, a tak na zem padají; je *chumelice*. — Někdy stává se, že chumáčky sněhové při pádu na krajích se rozplynou, v středu podrživše jadérko sněhové; tím se tvoří *Krupky*.

Kroupy. — Někdy se stává, že sám oblak ještě páry ze sebe vydává; tím uloží se výše ještě jiný oblak, v němž vodní bublinky mrznou, a tak se udělají v tom vyšším oblaku buďto krupky anebo sníh. Krupky však táhnou se k oblaku spodnímu, přibírají na sebe kapalné částky jeho, kteréž ke krupkám přimrznou. Přitom udržuje elektrická síla vzniklé krupky dost dlouho v ustavičném víru, aby krupky novým obalem v strašlivé kroupy vzrůstati mohly. Prouděním trou se kroupy o sebe a trátí ostré hrany. Ono tření je někdy slyšet, a podobá se, jako by ořechy v pytlí chlastily.

Led. — Ztratí-li voda v zimě tolik tepla, že částečky udržeti se nemohou v toku, ztuhne voda, a tak vznikne led.

Blesk, hrom. — Třeme-li na p. španělský vosk suchým suknem a přiblížíme-li ho pak k malým ostřízkům papíru, i přiskočí papírky k vosku a opět odskočí. Totéž můžeme pozorovali, třeme-li sklo, síru, smolu a j. Jsou-li natřená těla větší, vypustí jiskřičku se slabým prasknutím, když prst přiblížíme. Tato neviditelná síla, která ony papírky přitahuje a která tu jiskru vysýlá, nazývá se *elektrika*. Taková elektrická síla nalézá se také v oblacích a ve vzduchu. Jedny mraky ji pustí, druhé ji chytí; při výletu elektriky do jiného mraku vyskočí též jiskra veliká, tot *blesk* se silným prask-

nutím č. bouchnutím. Bouchnutí odráží se od oblaků, hor, skal a j., a takovému mnohonásobnému bouchání, rachocení, praskání, hřmotu a třesku říkáme *bouřka*, *bouře*, *hřimání*, *hřmění*. Blesk a třesk stává se vždy v jednom okamžiku, jako při vypálení pušky anebo děla. Že ale vídáme blesk obyčejně napřed a potom leprv že slyšíme hřmění, pochází od vzdálenosti mračen od nás. Čím blíže k nám mraky jsou, tím dříve následují bouchnutí za bleskem, a čím mraky vzdálenější, tím později zaslechneme zahřmění, právě tak, jako u pušky anebo děla. — Sjede-li blesk na zem, říkáme, že *uhodilo* (hrom udeřil). — Hromošvad.

Při bouři nepřibližujme se k oknům a zdem, varujme se dýmu a páry, odložme kovové věci, zavírejme okna a dvěře, aby nebyl průvan, a nechodem pod stromy.

Vítr duje, nebe bouři,
oblak soptá rudý blesk;
všechn tvor se bázni ohvěje,
slyše strašný hromu třesk.

Ty však, synu, nelekej se;
bouře čistí země vzduch,
bouřemi však v životy
stívá se lidský duch. —

Jablonský.

Zoře (záře, červánky). — Pustíme-li do tmavého pokoje děrkou slunečná paprsky a chylíme-li ony paprsky tříhraným sklem, spálíme na protější stěně mnohobarevný prouh. Slunečné paprsky rozvětvily se proběhnutím skrze tříhrané sklo na několikero barev. Vespoz vidíme prouh červený, dále pomarančový, žlutý, zelený, modrý (jasně a tmavě modrý) a fialový. Co tu při skle, děje se před východem a po západu slunce ve vzduchu. Paprsky vycházejícího a zapadajícího slunce rozvětvení se ve vzduchu v rozličné barvy, z nichž však jen žlutá a červená na obzoru se objevují, a oblohu a oblaky tu se vznášející červeně lemují; úkaz ten jmenujeme *červánky*, a ranní a večerní *zdři* (zoří).

Duha. — Co se stává s slunečným světlem při tříhraném skle ve vzduchu; totéž děje se v kapkách vody. Prší-li tedy, a svítí-li s prostější strany slunce na dešťovou oblohu, rozkládají se slunečné paprsky v padajících kapkách dešťových, a tvoří onen krásný sedmibarevný oblouk na klenutí nebeském. Čím tmavější mrak dešťivý, a čím jasnější slunce déšť osvěcuje, tím jasnější a krásnější jest duha. Barev čítáme na duze sedmero, ač jedna splývá s druhou tak, že meze jejich udali nelze. Rozeznáváme shora dolů následující barvy: červenou, pomerančovou, žlutou, zelenou, jasně a tmavě modrou a vzdole fialovou.

Viz tu převelebnou duhu,
jak se klene k výšinám;
tolik krásných polokruhů
tvoří blesky slunce nám!

Není-liž to slavná brána,
jižto stavěl Tvůrce sám,
jíž nám cesta ukázána
k Jeho rajským končinám? — Jablonský.

Noc a den — viz „Svět“ str. 143.

Jiné úkazy: Padání hvězd (čistění), ohnivé koule, bludičky (ohniví muži).

37. Kostel a věci v něm.

Kostel — viz str. 109.

Oltář — je stůl k nejsvětější oběti mešní. Představuje stůl, při němž Spasitel, konaje poslední večeři, tuto obět ustanoviti ráčil. V oltáři, ve zvláštní dutině u prostřed oltáře, jsou uloženy a zapečetěny ostatky některého Svatého; po obou stranách za svícný postaveny jsou skříně s ostatky Svatých, a to na památku prvních strašných dob

sv. církve, kde trpěli křesťané pro víru muky i smrt; na hrobích těchto sv. mučenníků slavívali věřící obět mše svaté, odkudž oltáře až podnes podobu napříč ležících rukví mají. Povrch oltáře přikryt je prostěradlem z čistého bílého plátna; pamatuje nás na stůl pokrytý k večeři poslední, neb děje se na oltáři co na stole tajemné stolování. — Na jednom oltáři chová se ve zvláštní skrýši velebná svátost pod způsobou chleba; takový oltář jmenuje se *hlavní oltář*, každý jiný *pastranný*. Hlavní oltář stojí vždy k východu slunce, dílem proto, že se Pán Ježíš narodil na východě, dílem proto, že nám s nebe přinesl světlo pravého učení. Před hlavním oltářem hoří ustavičně, t. j. ve dne i v noci, olej v *lampě* (věčná lampa) k úctě k této tam schované velebné svátosti. Nad oltářem visí *obraz* nějakého Svatého, nad hlavním oltářem obraz Svatého, k jehož úctě chrám Páně byl založen. U prostřed oltáře ční vzhůru *kříž* mezi svíceemi voskovými. Planoucí *svíčky* uvádějí nám též na paměť hrůzy plné doby první církve, když věřící, bojice se stíhajících je židů a pohanů, své služby Boží tajili v temnu nočním, v sklepích, lesích a podzemních pohřebních kobkách (katakomb), kde arci světla potřebovali. Září světla zvyšuje se též radostná oslava svatého děje; nebo světlo značí v krajinách východních radost, velebnost a slávu, jako naopak tma co znamení žalosti a zavržení se považuje.

Křestitelnice — nádoba, ve které se chová voda křestní, na bílou sobotu modlitbami a svatými oleji zvlášť posvěcená. Měli být kdo křtěn, nabírá se z nádoby voda konvičkou. V prvních stoletích křesťanských udělovali sv. křest trojím potopením celého těla do vody, a proto bývalo při kostelích zvláštní stavení a v něm hluboká pro křestní vodou nádrž; odtud slovo sv. křest často i *svatou koupelí*. Na víku nebo na podstavci křestitelnice bývá vyobrazen Pán Ježíš, jak jej Jan v Jordáně křtí. Pohled na křestitelnici má nás pamatovat na ty svaté sliby, ježto kmolci při našem křtu za nás a našim jménem Bohu byli učinili.

Zpovědnice — (zpovědní stolice) má sedadlo pro kněze a *klekátko* pro hříšníka, který tu knězi na místě Božím své hříchy upřímně a skroušeně vyznává. Na zpovědnici spatřujeme obrazy představující: kajícího Petra, kající Magdalenu a p. Mají v hříšníku vzbudit opravdovou lítost a naději odpustění. U zpovědnice chová se křesťan s takovou sv. bázni, jako kdyby u samého Boha stál.

Kazatelna — povýšené místo v kostele, odkud kněz shromážděnemu lidu slovo Boží hlásá. Bývá ozdobena obrazy sv. apoštolů, obrazy neb sochami sv. evangelistů, neb sv. učitelů církevních. Kazatelna stává obyčejně od hlavního oltáře po té straně, na které se při oltáři sv. evangelium čítá; nebo kázání jest obšírnější tohočeského Božího zvestování. Pod kloboukem kazatelny, nad blavou kazatelovou vznášivá, je holubice; jest to obraz sv. Ducha, jehož pomocí potřebují posluchači i kazatel, má-li slovo Boží mití žádoucího účinku.

Varhany — blavní nástroj hudební na kruchtě. Jest to uměle složený stroj, o kterém již v polovici osmého století zmínka se činí. Císař Konstantin Kopronymus daroval tehdejší prý takový stroj Pipinu, otci Karla Velikého. Varhany skládají se z kovových (cín, olovo, zinek) a dřevěných pěštal. Měchem nalapá se vzduch, a ten žene se průduchem (kanalem) do vzdusnice pod pišťaly. Pod každou pišťalou je otvor uzavřen zámyčkou, která je pomocí tálka spojena s klávesem. Slačí-li varhaník prstem kláves, odstrčí se zámyčka, a vzduch žene se do pišťaly a vydává tón. Pišťaly jsou rozstaveny v řadách; varhaníci jmenují řadu pěštal k sobě náležejících hlas, rejstřík, mutaci. Pomoci šoupadel, jichž rukověti po stranách klávesnice (manualu) vynikají, možno otevřít vzduchovou cestu pro celý hlas. Pomoci tedy šoupadel otvírá varhaník vzduchu cestu pod celé řady pěštal, a pomocí klávesu pod jednotlivé pišťaly. — Pod manualem nalézá se u nohou varhaníka pedal. — Ozdobou varhan bývá socha starozákonního zpěvce Davida

nebo socha sv. Cecilie. — Varhany jsou hlavně k tomu, aby doprovázely kostelní zpěvy; a v skutku slavný a velebný to průvod, jestliže varhaník svou neumělostí velebnost nekazí.

Orátoř — (kruchtička) je malý výstupek při kostele s oknem do kostela pro vzácnější osoby, n. p. pro biskupa, patrona kostela a p.

Síňka — (kobka) chrámová je klenba, kterou se do kostelní lodi vchází. V té může příchozí svou mysl sebrat, dříve než do chrámu Páně vstoupí. Proto bývá v ní *krucifix* a u dveří *kropenka* se svěcenou vodou, aby příchozí, touto vodou se pokropujíce, se upamatovali, že jdou na místo svaté k dílu svatému, a že jen modlitba čistého srdece v chrámu vyslyšení dojítí může.

38. Služby Boží

K službám Božím počítáme: *mše svatou*, *kázání* (kázání), *požehnání* (nešpory).

Mše svatá jest nekrvavá obět nového zákona, vždy trvající památku krvavé oběti, kterou Ježíš Kristus na kříži dokonal. Pán Ježíš ustanovil oběť mše svaté při poslední večeři. Kněz má při službě Boží roucha, jaká u nás v obyčeju nejsou; ta pocházejí z dávných věků a z cizích, na větším dle východních zemí. Tyto obleky v barvě se mění dle časů a jednání svatých; jsou barvy tu bílé, tu červené, tu zelené, tu modré, tu černé. Barva bílá značí nevinnost, radost, slávu a velebnost, a proto je o svátcích Panny Marie, o Božím těle a p. Červená značí planoucí lásku, a proto je o svátcích sv. mučenníků. Zelená značí panovnictví a naději, a proto užívá se jí každou neděli, nepadá-li na ni jiný svátek. Modrá značí skroušenosť a kající smutek

pro svou podobnost k popeli, v němž, majíce jím hlavu posypanou, za starých časů církevních veřejně se káli. Černá značí smrt a ukazuje na tmu hrobu, a proto užívá se ji na veliký pátek, při pohřbích věřících a p. a. v. a. a. a. a.

Kázání — je hlásání slova Božího. Děje se někdy mezi mší svatou, hned po prvním evangelium, podle příkladu první církve. Jestli na ten den vykázanou částku písma sv. kněz jen sprostě vysvětluje č. vykládá a k plnění jejího obsahu povzbuzuje, slovo to *výklad* (exhorta); pakli některou pravdu náboženskou obširně a důkladně rozbírá, a stává-li se to s kazatelny, jest to pak *kázání* (velké, slavné kázání).

Požehnání — je pobožnost popolední, při které se říkají litanie a modlitby, a zpívají času církevnímu přiměřené písni; celá pobožnost končí se tím, že uděluje kněz lidu shromážděnému požehnání nejsvětější svatosti oltářní, buď v *monstranci* nebo v *cibori*. Monstrancie je nádoba, v které se někdy věřícím ukazuje velebná svatost v způsobě chleba k rozmnožení v nich pobožnosti. Svatá hostie je postavena v nádobě půlměsícové jako na trůnu. Cibor je nádoba pro velebnou svatost pod způsobem chleba v hostiích menších než jaké se berou k sloužení mše svaté; z ní podělují se lidé při svatém přijímání. Cibor má nahore víčko a na něm křížek neb jinou na Krista Pána parázející podobiznu, n. p. beránka Božího.

Nešpory — jsou slavnější požehnání. Ději se jen o velikých slavnostech, jako o Boží hod velikonoční, o pouti a p. Při nešporách kněz sám modlitby říká, při požehnání pak střídavě s lidem. Mezi nešporami okuřuje kněz oltáře za příkladem starozákonného uctění Božího, nebo tehdáž pálico se každé ráno a každý večer kadidlo před východou úmluvy.

Před požehnáním bývá *cvičení křesťanské*. To vykládá

články víry a povinnosti křesťanské. Není pouze pro mládež školní, ale pro všecky křesťany vůbec, zvlášť pak pro mládež, školu, odrostlou. Držívá se nejvíce v kostele; v místech však, kde kostela není, na prostranném a slušném místě.

K službám Božím shromažduje se lid z *osady*, zvláště v den nedělní a sváteční. Při modlitbách slouží lidu modlitebné knížky, při zpěvu zpěvníky. Zpěv doprovázejí varhany; časem i hudba kostelní se provádí. Děje-li se hudba při mši svaté, pravíme pak, že jest mše *figuralní* č. *instrumentální*. Neužívá-li se při zpěvích hudebních strojů, jest to pak mše *chorální*. V neděli a svátek aneb mnohá slavnosti zpívá kněz mnohé mešní modlitby; tehdáž jest mše svatá *velká* (zpívaná), jinak *malá* (tichá). Při větších slavnostech obětuje kněz *kadiľo*, které se přechovává v nádobě; loďce podobné; z té nabírá je kněz lžičkou, sype na žhavé uhlí v *kaditelnici*, aby kouř, znamení to oběti, stoupal vzhůru k tránu Nejvyššího. Po službách Božích kropí kněz lid svěcenou vodou.

39. Věž a věci na ni.

Věž — (kostelní) vypíná se do oblak, jakoby nám ukazovala cestu do nebe. Kříž na vrcholu věže má nás pamatovati, že smrt Spasitele zemi s nebem smířila.

Hodiny — stroj k ustanovení denního času. Závaží udržuje stroj v chodu, a ručičky pohyblivé ukazují na ciferníku hodiny a minuty. Hodiny měly by nás pamatovati, abychom čas svého života jen k dobrému užívali.

Báň — vypouchlá střecha nad zvony. Nad bání nalézáme lucernu s umíráčkem, nad lucernou makovici s křížem.

Zvon — krásný to nález biskupa Nolského sv. Paulina okolo roku 400 po Kr. Před tím dávalo se návštěti o službách Božích bud tichým obesláním po domech (jak ve

dnech, pronásledování); budí hlaholem trub, budí tlučením kladiva o prkno, jako se u nás podnes děje od zeleného čtvrtku až do bílé soboty. — Zvony liší se ze zvonoviny, směsi to hlavně z mědi a cínu. Nové zvony svělí se modlitbami, okuřováním, mytím svěcenou vodou a mazáním svatým olejem. Zvon dostává jméno některého Svatého, jehož obraz na něm bývá vylit. Pomocí čepů visí zvon na silném roubení, a pomocí provazu na klanici upevněného rozhoupavá se, tak že vnitř upevněné srdce na zvon tluče a zvuk vyluzuje. Hlas zvonu měli bychom považovati co hlas toho Svatého, jehož jméno zvon při svěcení byl obdržel, který nás jazykem zvонu k službě Boží a k pobožnosti pobízí.

Zvony zovou k pobožnosti;
tamto člověk k nebi zří,
ve svatém pak zanícení.
Tvůrce světa velebí.

Jablonský.

40. Hřbitov.

Hřbitov — (svaté pole) je posvěcené místo, kde se mrtvá těla lidská uctivě do země kladou. Zakopávají se v luno země, an Hospodin dí (1. Mojž. 3, 19): „Prach jsi, a v prach se opět navrátiš.“ Dříve pochovávala se těla mrtvých v sklepích pod kostelních č. v kryptách, pak býval hřbitov kolem každého kostela (odtud jméno Kirchhof): aby však pára z hrobů neškodila zdraví lidí, do chrámu Páně zhusta se scházejících, nařízeno, aby hyly hřbitovy za městy a dědinami. Jsou nyní u veřejných cest, aby pamatovaly okolojdoucích na hodinku smrti, která i na ně čeká, ano aby jich pobízely k pomodení se za duše v očistci. Aby bylo vidět hroby, mají vrata hřbitovní v hořejší své polovici mříže. Někde je na hřbitově kostel neb kaple, všude aspoň kříž. I na hroby stavíme kříže, co znamení vítězné, té blahé naděje; že slavně *vstanet z mrtvých*, kdo umřel

u výře v Ukřížovaného. Kříž lépe sluší na hrob křesťana než jakýkoli *náhrobek* anebo *pomník*. — Kosti vykopaných lidských mrtvol ukládají se s uctivostí do *kostnice*, jestli je nezakopávají do společných jam. Na krovu kostnice bývá též kříž z toho úmyslu, z kterého bývá na hrobích. K hřbitovům máme mít úctu. Věřící měli povždy hřbitovy u veliké uctivosti a vážnosti; k tomu přispělo nemálo i to, že bývaly místy útočistními, t. j. kdo se do kostela nebo na hřbitov byl utekl, toho nesměli ani zajmouti ani jemu ublížit, pokud tam dlel.

Vím já, vím to dobře,

kde jsem zrozený;

Pán Bůh ví, kde někdy

budu pohřbený.

Narodil jsem já se

v malé vesničce,

a pohřbený budu

v ouzké světničce.

Na tichém hřbitově,

na svalém poli,

kdež mě srdce v těle

víc nezaboli.

Tam ty moje kosti

budou ležeti,

oči mě nebudou

více slzeti.

Nebude-li žádný

pro mne plakati,

bude předc na hrob můj

rosa padati.

V té ložnici skromné

nic mě nezbudí,

až anděl zatroubí,

ten mě probudí. —

Fr. Vacek.

41. Čísla.

Článek ten uvádí nazírání čísel. K úloze té má se přistoupiti v 1. třídě hned na počátku školního roku, tedy zároveň s prvním cvičením smyslů a řeči. Obšírný návod k tomu podává *methodika z počtu z paměti*.

Články od 42 do 46 ukazují, jakby se měly s mládeží v 1. třídě nazírat vlastnosti a činnosti věcí; dále při dějích okolnosti času, místa, směru, způsobu, příčiny, účelu a p. K cvičení takovému podávají předešlé články hojnou předmětů, na nichž jedno i druhé nazírat se dá. Obezřetný učitel použije takovéto přiležitost a bude hned na začátku cvičení smyslů a řeči spojovat jedno s druhým. Za tou příčinou zodpovídány jsou i v tomto spisu hned zpředu otázky v článcích posledních uvedené, a není třeba zvláštního o tom pojednání.

— — — — —

— — — — —

— — — — —

— — — — —

— — — — —

— — — — —

— — — — —

— — — — —

zelenec, der grüne Teig, das grüne Blatt.
 zelenec, der grüne Teig, das grüne Blatt.
S l o v n i k.

Abatyše, die Äbtissin, Vorsteherin, Oberin.

Bachor, der erste Magen der wiederfăuenden Thiere, der Röder.

báň, die Kuppel.

bandaska, ein băuchiger Krug, die Giecke.

barák, die Hütte, Strohhütte, bedra na střeše, lomenice,

hlavina, průčeli, svisle, štit, Schild, Giebel.

běhoun ve mlýně, der Läufer.

běl v rostlině, der Splint.

bělouš, brúna, der Schimmel.

beran, biják, die Ramme.

berce, das Schienbein.

besídka, die Gartenlaube, das Gartenhaus.

bidlo u tkadce, die Lade.

biják u cepu, der Dreschflegel; — kladivo, der Stampfhammer.

blízna, die Narbe.

bobule řešetlaková, die Kreuzdornbeere.

bodák, zbraň, das Bajonett.

bok u vozu, der Bauch, die Seite des Wagens.

borovice, die Kiefer.

borta u posteles, das Kopf- und Fußbrett.

borůvka, die Heidelbeere.

bradáč při zábradlí, die Geländersäule.

brána slávy, die Triumphspforte.

brány na pole, die Egge.

bratran, der Bruderssohn.

bratránka, die Bruderstochter.

bratranci, die Bruderskinder.

hratrová, das Brudersweib.

brázda, die Furche.

brdo, nádobí, paprsek, růr, der Nietkamm.

brečeti, meffern, blöcken.

brejlovec, die Brillenschlange.

broskev, die Pfirsich.

brukev, die Kohlrübe, Kohlrabi.

brusnice, die Preiselbeere.

březalka, prysil, Brasiliensholz.

břitek sklenářský, der Bleischnetz.

bříza, die Birke.

bublati u holubů, trommeln.

buk, die Buche.

bulík, ein junger Ochse, der Bulle.

Cedrát, das Cedrat.

ciz v pivováře, der Hopfenfelscher.

cukrovati jako hrdlička, girren.
cvalem, tryskem běžeti, gal-
lopieren.

cvikl, der Zwickel.

Caloun, die Tapete.

čeledník, die Gesindstube.
čelist, želizka při nůžkách,
die Scherblätter.

čep, der Zapfen.

čepec v dohytku, der zweite
Magen.

čepec na sekere, der Kopf.
čepel listu, die Blattfläche ;
při pilo, das Blech ; —

nože, die Messerklinge.

červec nopalový, die Coche-
nille.

češka na koleně, die Knie-
scheibe.

číše, der Pokal, Becher.

čílárná, das Lesezimmer.

členovec, das Gliederthier.

člunek u tkadlo, der Schüre.

čmelák, die Hummel.

čnělka, der Griffel.

čtvrtka archu, das Quartblatt.

Dělostřelectvo, die Artillerie.

děš inžení, das Siefern ; —

lijavec, der Gussregen ; —

prátrž, der Wolfenbruch ; —

preháňka, der Strelfregen ;

pozemní, der Landregen.

deškovka, der Regenwurm.

dever, svak, švák, Bruder

meines Gemahls, Schwager.

devera, Gemahlin des Bruders

von meinem Gemahl, Schwä-
gerin.

dymník ve sklepě, das Keller-

fenster ; — u kamen, die

Rauchrohre.

dýnko u klobouku a čepice,

der Deckel ; — u zedníka,
das Reibbrett, der Reiber.

díž, der Backtrog, die Backböse.

dížka, die Milchgelste.

dluž, das Vorwachs.

dno jalové, der Stellboden.

došek, das Strohbündel, die

Strohschaube.

doupě, brhol, Lager des Wildes,

die Höhle.

drábec, derec, der, die Schere,

der Hohel, der Spriet.

drhlen, die Raufe, Flachsriffler,

der Riffelfamm.

drnák, die Steinelche.

držení, návojník, die Haltkette.

dřeň, das Mark.

dřevo sandalové, das Sandel-

holz.

drví klesťové, das Reisig.

dub korkový, die Korkelche.

dubenka, der Gallapfel.

dužina, die Daube.

dužnina, maso, das Fleisch.

dvanáctérka archu, das Dürbez.

Falcovník, der Falzhobel.

fasunek, kleiner Lederwagen.

formánek na voji, der Deich-

selknopf (?).

Haček rozpřerač, der Spreiz-

haken.

hadlav, der Spagat.

haluzna, große Stube.

hambalkyvrchní, Hahnenbalken;

— spodní, Kehlbalken.

haspra, odmykač, der Sperr-

haken.

hašpan ve mlýně, Weizenkleien.

havran, die Saatfrähe.

hejblata, Hebebaumen.

hejháti, gackern.

hemerejz, der Spundbohrer.

hever, die Fuhrmannswinde.
 hladík, der Schlichthobel.
 bladítko, fidlovačka, das Glätt-
 holz.
 hlavatka, oštěpačka, die Zim-
 merachst.
 hlavina, lomenice, kabřinec,
 der Giebel.
 hloubek, der Strunk.
 hnědouš, der Braune.
 hnětenka, ein gekneteter Kuchen.
 hnízdo v trámě, das Za-
 psenloch.
 hnojník, der Mistwagen.
 hoblik lodkový, der Schiffsho-
 bels.
 holeň na noze, das Schienbein.
 holinka, der Stiefelshaft.
 holub bublák, der Federfuß ; —
 voláč, die Kröpftaube ; —
 rousňák, die Schlagtaube ; —
 purelik, die Tummeltaube ; —
 hřivnáč, die Ringeltaube.
 homolka, der Quarzkáj.
 houfnice, die Haublže.
 houkati, heulen.
 houžev při pluhu, die Gren-
 delwiede, das Zugeisen, die
 Zucht am Pfluge.
 hrabice, rohatina, der Rechen ;
 kosa, die Getraidesense.
 hrázka, tyčka, die Waldblätte.
 brozinky, eibeby, die Eibeben ; —
 korintky, die Korinthen.
 hrst obili, der Schwaden.
 hrud, die Brust.
 hruška čáp, die Zapfenbirn ; —
 krvavka, Blutbirn ; — má-
 slovka, Butterbirn ; — me-
 dovka, Honigbirn ; — mu-
 škatelka, Muskatellerbirn ; —
 peregriska, graue Butter-
 birn ; — pergamonka, die
 Bergamotte ; — divoká,
 plansá, Holzbirn.

hřbetnice, das Rückgrat.
 hřeben pohoří, der Berggrücken,
 Bergfamm.
 hřeblo, die Feuerfrücke.
 hřidel při pluhu, die Zugstange,
 der Pflugbalken, Grindel.
 hdrovatí, kollern.
 humno v pivováře, die Malz-
 tenne.
 hvězda družice, die Kraban-
 ten ; stálice, die Fünsterne.
 hvozd, die Malzdörre.

Chatrč, die Hütte.
 chechtati, fichern.
 chýše, die Hütte.
 chléb klihovalý, schliefiges
 Brot ; — odpadlý, hohles
 Brot.
 chomáč, das Büschel.
 chomout, das Kümmel, die
 Siele.
 chrt, der Windhund, das Wind-
 spiel.
 chřestýš, die Klapperschlange.
 chumelice, das Gestöber.

Jablko kdoulové, der Quitten-
 apfel ; — kožené, Leber- :
 míšenské, borsdorfer
 Apfel ; — panenské, Jung-
 fer ; — rajské, Reichsapfel ;
 — renetky, die Reinette ;
 — plané, Holzapfel.
 jahoda truskavec, die Brassel-
 beere.
 jalovice, die Färse, gelte Kuh.
 javor klen, der Weißahorn ;
 — mléčnatý, Spitzahorn ;
 — babyka, Feldahorn.
 jedle, die Tanne.
 jednatel, der Agent.
 jednoručka, das Handbeil.
 jehelník, die Nadelbüchse.

jehla rytcecká, die Graveurnadel ; — šněrovací, žengle, Schnürnadel ; — špikovací, Spicnadel ; — náprsní, Busennadel, Vorstecknadel ; — spinací, špendlik, Stecknadel, Spennadel ; — do vlasů, Haarnadel ; — pod mostem, die Pilote.	kdákati, gackern. kdýně, die Kürbisfrucht. kyče, die Hüfte. kyjanka, der Schlügel. klanice při voze, die Wagenrunge ; — při zvonu, der Glockenstiel.
jehlice, babihněv, das Hechelkraut.	kleče, tihle, der Sterz, die Pflugkrümme.
jehněda, das Rädchen.	klejte, die Glätte.
jezdectvo, die Kavallerie.	klepeto, die Krebschere.
jezvec, der Dachs.	klynsa, kobyla, die Stutte.
ježák, der Seeigel, die Seckenwalze.	klobouček u houby, der Hut.
ježaneo, der Igelfisch.	klouza, die Klause, ein enger Bass.
ježek, der Igel.	klusati, traben.
ježková palice, durman, der Stechapfel.	knihy v dobytku, der Blättermagen.
jho, chomoutec, das Joch.	kohoutek povětrný, die Wetterfahne.
jícen sopky, der Krater.	kolouch, das Hirschkalb.
jídárna, das Speiszimmer.	kolovrátek nebozez, der Drehbohrer.
jikry, der Rogen.	komár, die Mücke.
jini, der Reif.	kominek u svíčky, der Lichthut.
jirchář, der Weißgärtner.	komorná, das Kammermädchen, die Kammerfrau.
junec, ein junger Dchs.	komorsk, der Kammerdiener ; — královský, der Kammerer.
K ád kvasici, der Gährbottich ; — vystírací, Fleischbottich.	konvář, der Zinngießer.
káchati, knáchati, gackern.	kopáč hnojný, der Dunghacken.
kal pod máslem, der Butterfatz.	Dunggreif, die Dünghacke.
kálačka, die Holzachst.	kopist, das Rührscheit, Knet scheit.
kalenice, Giebel des Daches.	korba hnojná, der Mistwagen, Düngerkasten.
kámen úhelný, der Eckstein ; — památný, Denkstein.	korbel, der Humpen.
kamenina, das Steingut.	korčák, der Schuh am Mühl rumpfe.
kamna průvějná, der Zugofen.	korma, der Hintertheil des Schiffes.
kančík, der Schraubenbohrer.	koruna (při květu) nafouklá, die aufgeblasene, rozklaná, gespaltene, sklimená, zusammennelgende Blütenkrone.
kapr lín, die Schleie ; — bělice, der Weißfisch.	
kapusta, der Braunkohl.	
karnísek, der Gesimsbobel.	
kelbík na vápno, das Kalkfass.	

kosa hrabičná, hrabice, die
 Getralbesense; — travná,
 Grassense.
 košatina, košina, die Wagen-
 schlechte.
 koteo, kotka, ein Behältnis,
 eine Kramstelle, Kästute.
 kotlina, das Kesselthal.
 kotouč, die Scheibe; — na
 díry, dörrná deska, die Loch-
 scheibe.
 koupel barvířská, die Farb-
 brühe.
 kovadlina, der Amboss.
 koza pod kládou, der Holz-
 bock; — pod mostem, Eis-
 bock; — pod lešením, Rüst-
 bock.
 kozlíček pod nůž a vidličky,
 das Rastel.
 kozlík na ohništi, der Drei-
 fuß, Feuerbock; — na jetel,
 der Reiter.
 krace, der Karst, die Garten-
 haue.
 krajáč, smetanik, der Schmet-
 tentopf, Sahnentopf.
 krajíc, die Brotschnitte, der
 Ranft.
 krysa, die Ratte.
 krojidlo, čertadlo, das Pflug-
 messer, das Sech.
 krátkati, frážzen.
 krákorati, gackern.
 krkavec, der Rabe.
 krocan, der Truthahn.
 krokev, der Sparren.
 krokevnice, die Dachstuhlfette.
 krokvice, die Schrottwaage,
 Seßlatte.
 kroupy z oblak, die Schlossen,
 der Hagel.
 kručeti, chrochtali, grunzen.
 kručinka barvířská, der Fär-
 bergrünster, das Pfriemenkraut.

kruh hrnčírský, die Töpfer-
 scheibe.
 kruhule, der Blumentopf.
 křemelák, die Stieleiche.
 kříž (sekera), die Kreuz- oder
 Zwerchachst.
 kukla, die Puppe; — der
 obere Theil des Dachgiebels.
 kulich, sýc, der Kauz, der
 Todtenvogel.
 kůň náruční, das Handpferd;
 — podsední, Sattelpferd.
 kuna, der Marder.
 kupa, der Schober.
 kuřinec, kurník, der Hühner-
 stall.
 kuželka v oknách, zavěšák,
 der Fensterkegel.
 kvokati, glücken.

Lado, die Brache, Lehde.
 laň, die Hirschkuh.
 larva, die Larve.
 lata, die Rispe.
 ledovec, der Eisberg.
 lektvař, der Leckbrei.
 lenoch (zábradlí), die Lehne.
 lenoška, der Lehnsstuhl.
 lepenice, das Lehmvorwerk.
 les vysoký, černý, der Hoch-
 wald.
 ležina, der Kragstein.
 licnice na koni, das Bicken-
 stück.
 licha, licha, ein breites Ackerbeet.
 lis, die Presse.
 list kopinaty ein lanzettförmig,
 mečovitý schwertförmig,
 ledvinity nierenförmig, šípo-
 vitý spießförmig, vroubkovaný
 geferbt, zoubkovany ge-
 zähntes, pilovaný gesägtes,
 vyštěbený gespaltenes, la-
 ločnatý lappiges, chobot-
 natý buchtiges, kracovitý

schrottsäges, dřípatý geschliss-
 tes Blatt.
 lišák, ryzka (kůň), der Fuchs.
 lišen, lišen, lišnice, die Was-
 genleiste, Wagenstufe.
 líšta, die Leiste.
 lodyha, der Krautstängel.
 lodník, der Schiffer.
 lomenice, viz hlavina.
 losos, der Lachs.
 louhi, die Laube.
 loukoš, die Felge.
 lounek, der Achsenriegel.
 loutkář, der Nuthobel.
 lub ve mlýně, die Zarge.
 lusk, die Hülse.
 lůžko při květu, der Frucht-
 boden.

Macecha, die Stiefmutter.
 mádlo, podprsnice, die Brust-
 lehne.
 makadlo, der Taster, Fühler.
 makovice na věži, der Thurm-
 knopf.
 malina, die Himbeere.
 malta, der MörTEL.
 máry, die Todtentahre.
 masařka, die Fleischfliege.
 máselnice, das Butterfass.
 mazanec, der Osterlaib.
 mečík, záporník, die Strebe,
 das Strebeholz; — při voze,
 die Strebeschwinge; — při
 žebřiku, die Schwiuge.
 mědlice, die Flachschreche.
 měchačka, der Rührloßel,
 Schaumloßel.
 mekatí, meckern.
 meruňka, die Aprikose.
 meruzalka červená, die Johan-
 nisbeere; — srstka, die
 Stachelbeere.
 mest, über Most.
 instati při obili, schlossen.

mezihoří, das Mittelgebirg.
 meziokní, der Fensterschafft.
 mezník, der Gränzstein.
 misník, der Schüsselschrank.
 myš, paseka, der Holzschlag,
 die Altholzung, der Verhau.
 mladinka v pivováře, die
 Würze.
 mláto, die Träber.
 mláz, ein junger Wald, der
 Hain (Heln).
 mléko sseedlé, geronnene Milch.
 mlž, mušle, die Muschel.
 mol, die Motte, Schabe.
 morda, die Schnauze.
 mořena baryňská, der Krapp,
 die Färberröthe.
 moridlo, die Beize.
 moták, viják, der Haspel, die
 Weife.
 motýl denní, der Tagfalter,
 večerní Dämmerungsfalter,
 noční Nachtfalter, kmínový
 der Schwalsenschwanz, zelení
 der Kohlwelsling, smrtohlav
 der Todtenkopf, lisaj sosnový
 der Fichtenschwärmer, hed-
 hávník, Seidenspinner, du-
 bovník Prozessionsspinner,
 prstenník Ringelspinner, dr-
 vopleň, der Weidenbohrer.
 mouha domácí, die Stuben-
 fliege; pichlavá, Stechfliege;
 — masařka, Geschmeißfliege;
 — ovad, die Flehbremse;
 — zlatá, Goldfliege.
 moutvice, der Sterl, Stössel,
 Stämpel.
 mul, das Maulthier.
 Náboj v kole, die Nabe.
 náčelník na volu, das Stirnjoch.
 náčiní jídelns, das Essbestek;
 — na koně, das Pferde-
 schirr, Pferdzeug.

nádedveří, podvoj, der Thürsturz.
nádobí, brdo, der Nietkamm.
náhlaví při pluhu, das Pflugstöckel.
náhonka, příhonka při pluhu, die Lire.
námětek, der Aufschöbling.
naudavák, die Bierschaufel.
nánosek, der Nasenriemen.
náplň ve dveřích, die Füllung.
náramek při košili, der Achseltheil.
nárt, der Oberfuß; das Obersleder.
návrší, die Anhöhe.
nažka, die Schließfrucht.
nevěsta, snacha, die Schwiegertochter.
nicohlav, svorník, svérák, der Spannagel, Schloßnagel.
nosatec, die Spitzhaue; — der Spitzhammer.
ňuchna, morda, die Schnauze.
nůž očkovací, das Okuliermesser; — roubovací, Pflöffmesser; — zahradnický, Gartenmesser.
nůžky klestici, die Stužschere; — postřihačské, Tuchscheren.
Obchodník podomský, der Haufer.
obložka dveří, die Thürverkleidung, das Thürfutter.
obmitačka, die Mauerfelle.
obojživelník, das Amphibium.
obokení, obruba okenná, die Fenstereinfassung.
obrlík, der Vorreiber.
odpočívadlo na schodoch, der Dluhépláz.
odstupek v okně, die Fensterschmiege.
ohbi na těle, das Gelenk, der Bug.

ohybačka na len, trlice, die Flachsbreche.
ohlav, die Halster.
ohniště spořivé, der Sparherd.
okno průvětrné, das Lüftfenster;
— shrnovací, Galoufenster.
okolík květu, die Dolde.
okrouhlík, der Stabhobel.
okřín, hölzerner Transchiersteller.
olovnice, das Senklei.
olše, die Erle.
opačina, das Steuerruder.
opat, der Abt.
opatek, das Hinterleber am Absatz.
opišky, die Hülse, die Spalte.
opolna, das Richtscheit.
opraf, der Strang.
oseč, der Kelterwein.
osina, das Spier, die Granne.
osmerka archu, das Oktav.
osnova, der Aufzug, die Kette.
ostružina, die Brombeere,
ošíli na cepu, die Einflechtung.
otěím, der Stiefvater.
otěž, das Leitseil.
otka (bodka), die Pflugreute.
ouhor, das Brachfeld.
ouhrabky, die Abbrechlinge des Getraides.
outek, der Einschlagsaden.
ouvrať, die Pflugkehre, Pflugwende.
ovad, die Viehbremse.
ovoce jaderné, das Kernobst;
— peckovité, Steinobst;
skořepinaté, Schalenobst;
štěpné, das eble, plané das wilde Obst.
Pačesačka, die Hechel.
pačiska, das Mittelwerg.
pahrbek, der Hügel.
pájka, das Schlagloth.

palanda, ein hängendes Bett.
 palice, die Keule, Kippe.
 palub, das Verdeck.
 pánevce, die Zapfenpfanne.
 páperí, ospěnka, Federkiel von
 geschliffenen Federn.
 papír nabíraný, das Schöpf-
 papier.
 paprsek při lkadlc. stavu, das
 Riet.
 paprulkia, die Weingabel.
 parohy, das Geweih.
 partáč, dýnko, das Reibbrett.
 páreniště, das Mistbeet.
 párez, der Stock.
 pásek, svírka, das Band.
 pastorek, das Stieffkind.
 pata hory, der Fuß.
 patka chleba, der Ranft.
 patník, der Eckstein, Streichstein.
 páv, der Pfau.
 pavuza, der Wiesbaum.
 pazderna, die Flachsdürre.
 pazdeří, die Granne, die Hechel-
 scheve.
 pazneht, die Klaue.
 pažba okén, die Fenstertafelung.
 peckovice, die Steinfrucht.
 pelest u postele, das Seiten-
 brett.
 pemrlík, ein Hammer.
 peň, der Stängel.
 pěnkava, der Fink.
 perna, die Banse.
 pernáč, der Löffelbohrer.
 petlice, die Klammer, das Ket-
 tel, die Schließe.
 petrklič, die Schlüsselblume.
 pipkati, piepen.
 písk, der Federkiel.
 pysky při kleštích, das Maul.
 plástev, die Honigwabe.
 plavák, kůň, der Falbe.
 plaz, die Pflugsohle.
 plíšeň, der Schimmel.

plot samorostlý, ein lebendiger
 Zaun.
 pluh zahrabičný, der Saat-
 harkenpflug.
 plužnák, der Nabenbohrer,
 Pfluggrundbohrer.
 plužně, das Pfluggrab.
 pobiječka, ein Handbeil, ein
 Schlägel.
 pobočnice u koní, die Seiten-
 riemen.
 podhrdlek, der Kehlriemen.
 podjíždka, das Riefscheit, Reib-
 scheit.
 podlaha vykládaná, parketová,
 der Parquetboden; — špa-
 ličková, der Stockelpflaster.
 podnož u kamén, das Fuß-
 gestell.
 podocasník, der Schweifriemen.
 podpěnka, der Bauchgurt, Sat-
 talgurt.
 podprsnice, die Brustlehne.
 podstřeši, der Dachboden.
 podvoj, der Thürsturz.
 pohovka, das Ruhebett.
 pohrabáč, der Schürhaken.
 pohřbetník, der Rückenriemen.
 polev, die Glasur.
 polívka drohená, Suppe mit
 geriebenem Teig; — ka-
 paná, Tropfssuppe; pražená,
 eingekochte oder Einbrenn-
 suppe; — žebrácká č. chle-
 bová, Brotsuppe.
 pometlo, der Ofenbesen.
 ponrava, der Engerling.
 popelnice, der Aschenkrug, die
 Urne.
 popelník, das Aschenloch.
 poříz, das Schnitt- oder Zug-
 messer.
 posluchárna, der Hörsaal.
 postranek, der Strang, das
 Zugseil.

potěch, der Entzücken.	Radlice, ruchadlo, das Pflug-
potěračka, die Flachschwinge.	eisen, die Pflugschar.
potykač na pluhu, der Stößel,	räf, die Radschiene.
Vorsteher.	rafije křidlicová, der Schreib-
pouzdro v ovoci, die Kapsel.	stift.
povřeslo, das Garbenband,	rak kabátnik, linák, der
Strohband.	Häutler.
pozednice, půzednice, die	ramenák, der Fenstersturz.
Mauerlatte.	rapa, die Salzsohle.
pradelník, der Wäschkasten.	ratajna, die Gesindstube.
práh stoličný, die Dachstuhl-	rejna, die Segelstange.
schwelle.	rendlík, der Kochtiegel, die
prám, die Fähre, Platte.	Bratpfanne, das Reindel, der
praporka, die Federfahne.	Dreifuß.
pražek na houslich, das Griff-	rybis, rybés, die Johannisbeere.
brett.	rychlovar, der Schnellsieder,
propast, der Abgrund, Schlund,	der papinische Topf.
die Feluft.	rys, der Luchs.
proražeč, der Durchschlag,	ryžování zlata, die Goldwä-
das Kocheisen, Stecheisen.	scherel.
průboj, der Durchschlag.	ryt barvířský, der Wau.
průčelí, die Frontmauer.	rmut, die Melische im Bräuhause.
průplav, der Kanal.	rodiče nevlastní, die Stief-
průsek, der Durchhau.	ältern.
prušec, das Federharz.	roh hojnosti, das Füllhorn.
průvlač, der Durchzugsbalken.	rohalina u zámečnika, das
přadénko, die Stráne.	Sperrhorn.
předhoří, das Vorgebirge.	rokle, die Schlucht.
přeslen, der Wirtel.	ropucha ohnivá, die Feuerfröte,
přesmyk, debř, der Engpass.	Unke; — křížová, die Kreuz-
převor, der Prior.	fröte.
přihonka, die Lire.	rosnička, der Laubfrosch.
přípas, der Gurt, die Degen-	roubík při vázání obili, der
foppel.	Bindnagel, Pflock.
přitahováček, der Flehknopf.	rozeznívání se, tagen.
přítěž na lodi, der Ballast.	rozha, ratolest, das Reis.
přízemí, das Erdgeschoss.	rozmítáčka, die Klovensäge.
pstruh, die Forelle.	rozor, die Furche.
pulec, der Kaulfrosch, die	rozpérák v krovu, der Brust-
Kaulquappe.	riegel; — na voze, die
punčocha stávková, ein ge-	Sperreliste.
wirkter Strumpf.	rozporka, das Ortscheit, der
pupen, die Knospe.	Schwängel, Vorschlag.

rozporník, der Vornagel, Wagenagel, Wolf.
 rozsedlina, die Kluft.
 rozvora, die Langwiede.
 roznorník, závorník, der Langwiednagel.
 rozvrhovačka, die Spaltsäge.
 růže, zapálení, die Entzündung.

Rad, hrad při drábeži, die Hühnersteige.
 řapík, der Blattstiel.
 ředina, patoky, das Nachbier.
 řehtati, wiehern.
 řepice, der Becher.
 řičeti, wiehern.
 říčník, der Düpselfbohrer.
 římsa, das Gesims.
 řimsovice, der Gesimsziegel.

Sajma, sigma, das Gestmusbrett, Schablon.
 samotoč, Vorlauf des Mostes.
 sardele, die Sardelle.
 sběračka, der Schöpfloßel.
 sbor vojska, das Korps (dti: kor).
 sekáč, úlanka, der Schrottmeißel.
 sedadlo, das Sitzbrett.
 sedlo, proluka, der Sattel.
 semenník, das Samenbehältnis, der Fruchtknoten.
 sestřenec, der Schwestersohn.
 setnina, die Kompagnie.
 sýkora, die Messe.
 siň, das Vorhaus, die Halle.
 síř, die Vinse, Schmiele.
 sivák, kůň, ein Grauschimmel; — holub, eine wasserfärbbige Taube.
 skalice zelená, der Eisenvitriol.
 skelník, das Glashaus.
 skýva chleba, der Brotschnib, die Brotschnitte.

sklipkovatina, das Zellengewebe.
 sklon slřechy, die Abdachung.
 sklovina, die Glasmasse.
 skoba, der Riegelhaken, die Klammer.
 skobla, das Schabeisen.
 skrojek, der Brotanschnitt, Schärzel.
 skřehali, quakten.
 slabizna, die Weiche.
 sled, der Hering.
 slíva, duranč, eine Art großer Pfauen.
 slivka zelenka, Renklode.
 sloupec v okně, der Fensterstoc.
 slupice, die Pflugsäule.
 smetanník, der Schmettentopf, Schnentopf.
 smítek, das Nestchen.
 smrk, die Fichte.
 smrkati se, dämmern.
 sněmovna, die Landtagsstube.
 sněžka, der Schneeberg.
 sochor při lodi, die Ruderstange.
 sopka, ein feuerspeiender Berg, Vulkan.
 sopouch, das Dampfloch.
 soukadlo, das Spulrad.
 soumar, das Saumross, Packpferd.
 spára, die Fuge.
 spilati, gießen, füllen.
 spilka, die Füllkammer.
 spinák, spěnák, der Spannstrick.
 splav, der Abfluss.
 spona, die Klammer.
 srn, das Reh.
 srpek barvířský, die Färberscharte.
 srstka, die Stachelbeere.
 stahovník u vozů, die Spannfette.

stav tkalcovský, der Webstuhl.	střihovačka, das Langbeil der Wagner.
steliště sena, der Schoberfleck,	stužovadlo, der Schrauben-
die Schoberscheibe.	zwingen.
stelka v holé, die Brandsohle.	stvol, der Schaft.
stenýt, ein stehender Balken,	suchar, der Zwieback.
Ständer.	súchopár, die Steppe.
step, die Steppe, Halde.	sumka, die Patronatasche.
stežej, die Thürangel.	svah, úbočí, der Bergabhang.
stěžen, der Mastbaum.	svak, švákr, der Gemahl von
stínidlo, při koni, die Augen-	der Schwester meiner Ge-
blende, das Scheuleder.	mählin.
stok chladicí, der Kühlstock.	svárovali železo, schweißen.
stolice na střeše, der Dachstuhl.	svekr, tchán, der Vater meines
stoupa, der Stampfer.	Gemahls, Schwiegervater.
strhovačka, eine gröbere	svekra, svekrušo, tchyně, die
Hechel.	Mutter meines Gemahls,
strýc, des Vaters Bruder, der	Schwiegermutter.
Vetter, Oheim, Onkel.	svěsk, švakrová, die Schwester
strýčen, des Bettlers Sohn.	meiner Gemahlin.
strýčena, des Bettlers Tochter.	světlá barvířská, die Saflor-
strýčenci, des Bettlers Kinder.	pflanze.
stryka, strýcová, des Bettlers,	svirák, der Schraubenstock.
Oheims Gemahlin.	svlakovník, der Gehrhobel.
strýn, meiner Base Gemahl.	svorník, Band, Klammer, Na-
strýna, meines Vaters Schwie-	gel; — při voze, der Rung-
ster, die Base (Mühme,	nagel, Schlossnagel; — při
Tante).	cepu, das Ortband, Mittel-
strýněn, der Base Sohn.	band.
strýněna, der Base Tochter.	Sárka na voze, der Kämpfstock,
strýněnci, der Base Kinder.	Polster, die Wagenschale.
stropnice, Balken in der Decke.	šatnice, šatník, der Kleider-
střechá besídková, das Alts-	fasten, Kleiderstock.
nendach; — sedlová, Sat-	šešulka, die Schote.
teldach; — valbovná, Walm-	ševník v botě, die Naht.
dach; — jednosvislová, Pult-	šíje ve sklepě, der Kellerhals.
dach; — lomená, Mansar-	šípek, die Hagebuttenrose.
dendach; — háňovitá, Kuppel-	šír, svak, snuřín, meiner Ge-
dach; — kuželová, Kegel-	mählin Bruder, Schwager.
dach.	šíra, die Gemahlin von dem
střelivo, die Munition.	Bruder meiner Gemahlin.
střenka, das Messerheft, die	širočina, das Breitbeil.
Messerbeschale.	šíška, die Zapfenfrucht.
střez, das Spülgeschaff.	škrkavka, der Spulwurm.
střídka v chlebě, die Brot-	
frumme.	

šomolka, der Hof am Kernobst.
šorna, die Scharre, das Scharr-eisen.

špaleta, die Spallete.

šparátko, das Raumeisen.

špic, die Spizhaue.

špic, die Radspeiche.

špicovati obili, koppen, spihen.

špičák, der Schneckenbohrer.

špižírna, die Speisekammer.

špulíř, der Zapfenbohrer, Zwirl-bohrer.

špuntovník, der Spundbohrer.

štěbetati, schnattern.

štěpáček při noži, der Spalter.

štěpina, prokol, das Holzschiet.

štipec, die Lütschere; — skle-

nářský, das Fügeeisen.

štít na stavení, der Giebel.

štír, der Skorpion.

štoudev, der Wasserständner.

strengle, lošny, die Strippe.

štuk, durchgesiebter Sand und

Kalk.

šubka, der Hemmischuh.

šumberka, eine Mühlachst.

šváby v botě, das Ballenleber;

— kroupy, schwäbische Grauen.

Tarmarečník, der Trödler.

tasemnice, der Bandwurm.

tepna, die Pulsader.

tesla, die Decksel.

test, tchán, der Schwiegervater.

testa, tchyně, die Schwieger-mutter.

teta, viz újčina.

tetěn, der Sohn von der Schwie-ster meiner Mutter, Sohn der Mühme.

tetěna, Tochter der Mühme.

tetěnci, Kinder der Mühme.

tchoř, der Iltis.

tyčinky, die Staubfäden.

tykadlo, das Fühlhorn, der Laster.

týmě vrchu, der Gipfel, Wipfel.

tlama při klestich, das Maul.

tluč, das Gestöffe, der Schrott.

tlunel, der Klett.

tobolka, die Kapsel.

točna u vrat, der Thorengang.

topinka, ein dünnes Tischler-

brett.

topol černý, die Schwarzpap-

pel; — bílý, linda, Silber-

pappel.

topurko, der Achtfuß.

trám vazný, der Bundtram.

tramlik, krátče, der Stich-

balken.

tryskem běžeti, galoppieren.

trlice, klepačka, eine Art

Flachsbreche.

trnka, die Schlehe.

trup, der Rumpf.

třeň, hloubek, der Strunk.

třešňo ptáčnice, die Vogel-

kirschen; — srdoovky, Herz-

kirschen; — voskovky,

Wachskirschen.

třinožka, der Dreifuß.

tuha, der Graft.

Ubírák, der Scharfhobel.

udidlo, das Gebiss, der Brech-

zaum, das Mundstück an

dem Zaum.

úhelnice, der Winkelhaken, das

Winkelmaß.

úhly světa, die Weltgegenden.

újčen, des Oheim's Sohn,

újčena, des Oheim's Tochter.

újčenci, des Oheim's Kinder.

újčin, der Gemahl der Mühme.

újčina, teta, der Mutter Schwie-

ster, die Mühme, Base, Tante.

újec, der Mutter Bruder, der

Oheim, Vetter, Onkel.

újka, újcová, die Gemahlin des
 Óheims.
 úponka, die Ranke.
 ústí u kamen, das Ofen —
 Heizloch.
 ušátko, der Hohlbohrer.
 úžlabí, ein schmales Thal.
 užovka, die Natter, Otter.

Váh, die Zugwage.
 vaječník, der Fruchtknoten.
 vak, torba, der Tornister.
 vál na rozmačkání hrud, ježák,
 die Walze, Wallbreche, Balkenwalze.
 valach v pivováře, der Wal-
 lach, die Hurten.
 valečka, der Welt- oder Malz-
 boden.
 válci chléb, Kneten.
 vařečka, der Kochlöffel.
 věječka, die Wurfschaufel.
 veletok, der Strom.
 velhory, das Hochgebirg.
 venýř, das Thürgerüst.
 vepřovice, in der Lust getrock-
 nete Ziegel.
 verpánek(?)u ševce, eine kleine
 Werkbank.
 veřeje, die Thüpfosten.
 veslo, das Ruder.
 veverka, das Eichhorn.
 vidle hnojná, die Dunggabel.
 výheň, die Feueresse.
 výhon, die mittlere oder letzte
 Furcht am Felde.
 vykružovačka, die Schweifssäge.
 výlev, der Ausguss.
 výmol, der Wasserriss.
 výr, der Uhu.
 výražek, das Kernmehl, Aus-
 slagmehl.
 vyrezák, das Ausschlagisen.
 výstupek, die Nebenstube, Stu-
 denkammer.

výsuvka, der Gerüstbalzen.
 višně, vislovky, die Weichseln ;
 — amarele, die Amarellen ;
 — sklenice, die Glaskirschen.
 výtrasky, die Streugabel.
 vývrtka, der Stöpselzieher, das
 Ausgebohrte.
 vlačiny, die Pflugschleife.
 vláseníčko, die Wurzelfasern.
 vodoteč, die Wafferrinne.
 vochle, die Hechel.
 vor, die Holzlöße.
 voškrd, das Mühlisen, der
 Spitzhammer.
 vraník, der Kappe.
 vratidlo, der Gartbaum.
 vrba jíva, die Säbelweide ; —
 ohebná, Dotterweide ; —
 červená, Purpurweide ; —
 smutková, Trauerweide.
 vrhlik, vrehlik, vrhlice, der
 Milchnapf.
 vrkati, girren.
 vrtadlo, das Bohrzeug, die
 Bohrmaschine.
 vrtěti máslo, buttern.
 vřesoviště, die Halde.
 vřeteno, die Spindel.
 vtěrák, der Kimmhobel.

Zábradlice, der Geländer-
 schaft.
 záhon, das Beet.
 zahrážka celná, der Schrank.
 zákamní, die Hölle, Ofenhölle.
 zakampani, einkänmen.
 zákolník, der Achsenriegel.
 zámek visutý, das Vorleg-
 schloss ; — škádlivý, Fexler-
 schloss.
 zámyčka, das Ventil, die
 Klappe.
 záporník, mečík, die Stütze,
 das Strebeholz.
 zátočka u pily, der Wirbel.

závěsa, das Thürband.
 zavírák, das Schnappmesser.
 závírka u vozu, die Sperrfette.
 závlacka, die Schließe, der Schieber.
 závora, der Riegel, Schubriegel.
 závorník, závozník, rozworník,
 der Langwiednagel.
 zdělek vojska, der Zug.
 zděř, die Radbüchse, der Nabrenning.
 zdvihák, der Hebebaum.
 zdvíž obili, der Aufhub.
 zhlaví na pluhu, das Stöckel.
 zelva, die Schwester meines
 Gemahls, die Schwägerin.
 zelvín, der Gemahl von der
 Schwester meiner Gemahlin,
 der Schwager.

zel, der Tochtermann, Eibam,
 Schwiegersohn.
 zlodějka, die Lochsäge.
 zmije, die Viper, Natter.
 zubák, der Zahnhobel.
 zvonovina, die Glockenspeise.

Žabikuch, ein schlechtes Messer.
 žejbrovačka, die Kornfege, das Siebwerk.
 želízko při noži, die Messerslinge.
 želva, die Schildkröte.
 žíněnka, die Matraze.
 živůtek, der Leibel, das Nieder.
 žižlák, ein schlechtes Messer.
 žlábkovec, der Kehlhobel.
 žláza, die Drüse.

Oopravy hrubších chyb.

Stránka 12, řádek od dolu 10: sítí čti sítí.

19, " " 11: Taková čti Takové.

50, " " 14: mladnka čti mladinka.

84, " " 14: u Jilova čti u Jiloví (u Jilového).

94, " " 11: kotouch čti kolouch.

96, " " 2: rypákem ; ze čti rypákem ze.

